

Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement

Ernstig eengerelateerd geweld: Een casusonderzoek

Den Haag, mei 2005

Deze studie werd uitgevoerd door:

Dr. E.J. van der Torre
Drs. L. Schaap

Met medewerking van:

Mr. drs. R.P. Bron
Mr. drs. L. Vink

In opdracht van:

Het Ministerie van Justitie

COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement b.v.
Koninginnegracht 26
2514 AB DEN HAAG
T 070-3122020
Correspondentie : etorre@cot.nl

Inhoudsopgave

Voorwoord	5
Inleiding: onderzoeksvragen	7
1. Eergerelateerd geweld	11
1.1 Eer: schending ervan weegt zwaar	12
1.2 Eerschending: gradaties	14
2. De aard van de conflicten	17
2.1 Moordzaken: aanleiding	17
2.2 Ernstige bedreiging: aanleiding	20
2.3 Slachtoffers en familie: sociale kenmerken	22
2.4 Voortekenen van ernstig eergerelateerd geweld	24
2.5 Samenvattende conclusies	26
3. Voorfase en veiligheidsmaatregelen	29
3.1 Signalen voor de sociale omgeving	29
3.2 Signalen voor professionals	33
3.3 Kritische momenten	38
3.4 Kritische processen	43
3.5 Beleidstekorten	45
3.6 Samenvattende conclusies	46
4. Moordzaken: opsporing en veroordelingen	49
4.1 De veroordeelden	49
4.2 Repressieve preventie	52
4.3 Hoofdverdachten en mogelijke mededaders	53
4.4 Samenvattende conclusies	58
Kernconclusies	59
Epiloog	61

Bijlagen

Bijlage 1	Dankzegging (65)
Bijlage 2	Verantwoording (67)
Bijlage 3	Geraadpleegde bronnen (71)

Voorwoord

Door een aantal spraakmakende moorden is het verschijnsel eerwraak of eermoord in de afgelopen jaren enkele keren groot nieuws geweest. Verschillende moorden op publieke plaatsen veroorzaakten politieke en maatschappelijke consternatie. Dit hield verband met in het oog springende kenmerken van sommige van die moorden: gepleegd te midden van omstanders en daders die zich aangeven bij de politie en ogenschijnlijk geen wroeging tonen. Een schokkend kenmerk van eermoord lijkt eruit te bestaan dat de moord volgens bepaalde culturele opvattingen niet alleen toelaatbaar is, maar zelfs een soort nobele plicht. De moord zou dan een zogeheten cultureel delict zijn: gedragingen strafbaar volgens het strafrecht, maar toelaatbaar (of zelfs meer dan dat) volgens intern recht van de sociale groep waartoe de justitiabele behoort. In dat geval heeft het delict een grote tragische dimensie omdat het nagenoeg niet valt te voorkomen. Hoewel eermoord zo'n lastig dossier is omdat culturele waarden botsen, tonen literatuur en praktijk aan dat er gelukkig lang niet bij elke (ernstige) eerschending sprake is van cultureel gedetermineerd - ernstig en mogelijk zelfs dodelijk - geweld.

Ernstig en soms dodelijk eengerelateerd geweld blijkt een emotionele zaak. Dat hebben we gedurende dit onderzoek overduidelijk gemerkt. We lazen ronduit schokkende details in strafrechtelijke dossiers en spraken meer geëngageerde respondenten dan te doen gebruikelijk is bij criminologisch onderzoek. Het zo emotionele dossier eengerelateerd geweld (of 'eerwraak', al spreken wij van eermoord: de vertaling van het Engelse *honour killing*) staat inmiddels op de politieke agenda. Dit blijkt onder meer uit de motie van de Kamerleden Wolfsen en Hirsi Ali (TK, 2003-2004, 28345, nr. 10) waarin wordt gevraagd om een onafhankelijk onderzoek naar de dood van mevrouw Gül. In reactie hierop heeft de minister van Justitie een onderzoek toegezegd dat meer casus omvat. Dit heeft geresulteerd in een offerteverzoek aan onder andere het COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, waarin wordt gevraagd om een studie uit te voeren die in essentie bestaat uit de bestudering van 20 casus. Dat heeft geresulteerd in deze studie.

Inleiding: onderzoeksvragen

Deze studie bestaat, zoals gezegd, in essentie uit de bestudering van 20 casus. We hebben daarnaast ook interviews afgenomen en twee panelbijeenkomsten belegd. Deze interviews en bijeenkomsten hebben we onder meer benut om casus te inventariseren. Dit was nodig omdat we niet alleen zaken bestuderen die zijn uitgemond in rechtszaken en lange veroordelingen (moord of poging tot moord), maar ook zaken waarbij ernstig bedreigde slachtoffers van eengerelateerd geweld (voorlopig) in veiligheid zijn gebracht. Van de eerste categorie zaken zijn strafrechtelijke dossiers beschikbaar. Materiedeskundigen hebben ons op het spoor gezet van eengerelateerde geweld waar de dreiging groot was (en soms nog is), maar die niet zijn uitgemond in eermoord of een poging daartoe.

Bij de bestudering van de 20 casus worden onder meer de richtinggevende vragen beantwoord die door het ministerie van Justitie van tevoren zijn opgesteld. Die vragen stonden vermeld in de offerteaanvraag: we hebben de vragen uit die aanvraag in samenspraak met de begeleidingscommissie enigszins aangepast en gehergroepeerd. Dit heeft wat deze vragen betreft geresulteerd in twee hoofdlijnen, te weten: a. de aard van de conflicten, en b. de voorfase en veiligheidsmaatregelen. Lopende het onderzoek is hier, op verzoek van het ministerie van Justitie, een derde lijn aan toegevoegd, te weten: de opsporing en veroordelingen. Dit laat onverlet dat het zwaartepunt ligt bij de vragen onder A en B. Dit alles heeft geresulteerd in de volgende vragen:

A. De aard van de conflicten

1. Wat was de achtergrond van of aanleiding tot het strafwaardig handelen en welke relevante partijen waren hierbij betrokken? Zijn hieruit indicatoren af te leiden die hebben geleid of bijgedragen aan het risico van 'afstraffing'?
2. Wat valt op basis van strafrechtelijke dossiers te zeggen over de sociale kenmerken (land van herkomst, leeftijd, religie, werk en de familieverhouding van het slachtoffer tot de pleger) van – de familie van – daders en slachtoffers?

B. Voorfase en veiligheidsmaatregelen

Voortekenen en kritische momenten

1. Welke signalen van mogelijk levensbedreigend risico hebben het slachtoffer (en/of pleger) afgegeven in haar/zijn directe omgeving (familie, vrienden, burens, collega's) dan wel bij professionele instellingen (school, huisarts, maatschappelijk werk, politie e.a.)?
2. Zijn er kritische momenten in het proces aan te wijzen waarop preventief interveniëren door de politie of door enige andere ketenpartner mogelijk was geweest, waardoor verdere escalatie kon (eventueel: had kunnen) worden voorkomen? Wat kenmerkt die kritische momenten, waaraan zijn ze te herkennen?
3. Wat valt op basis van de casuïstiek te concluderen met betrekking tot de rol en reactie van de familie en andere direct betrokkenen uit de directe omgeving van pleger en slachtoffer?

Veiligheidsmaatregelen en ketensamenwerking

4. Wat is met de afgegeven signalen gedaan? Zijn hierbij belemmerende factoren te constateren, en zo ja, welke?
5. Is sprake geweest van samenwerking tussen de betrokken instellingen en/of ketenpartners? Op welke wijze informeerde men elkaar?
6. Zijn specifieke veiligheidsmaatregelen overwogen en getroffen? Welke maatregelen zijn getroffen en met welk resultaat?

C. Moordzaken: Opsporing en veroordelingen¹

1. In welk stadium van eengerelateerd geweld starten politie en justitie een opsporingsonderzoek? Wanneer gaan ze over tot aanhoudingen?
2. Op welke wijze verrichten politie en justitie onderzoek naar de hoofdverdachte(n)? Wat is het resultaat hiervan?
3. Zijn er aanwijzingen omtrent mogelijk mededaderschap in bredere kring dan de klaarblijkelijke hoofdverdachten? Wat doen politie en justitie hiermee?
4. Hoe verloopt de tenlastelegging en waartoe worden de daders veroordeeld?

De bovenstaande vragen worden in afzonderlijke hoofdstukken (2, 3 en 4) beantwoord: die hoofdstukken worden afgesloten met samenvattende conclusies. Bij de overkoepelende kernconclusies aan het eind van deze studie wordt onder meer de vraag beantwoord hoe het er voor staat met betrekking tot de bestuurlijke inbedding van de aanpak van eengerelateerd geweld.

Ter beantwoording van de vragen onder A, B en C hebben we twintig bondige casestudies uitgevoerd: twaalf casus hadden betrekking op een (poging tot) moord en acht casus kenden tot op het moment van onderzoek een veilige afloop (hetgeen nog wat anders is dan een goede afloop, omdat deze slachtoffers soms zeer behoedzaam door het leven gaan). Ten behoeve van de eerste twaalf casus hebben we strafrechtelijke dossiers opgevraagd en bestudeerd. Wat de acht zaken met ernstige bedreigingen betreft baseren we ons op interviews met nauw betrokkenen: materiedeskundigen die bij de zaak betrokken waren geraakt en in twee gevallen hebben we daarnaast ook met de (vrouwelijke) slachtoffers gesproken.

Wat deze studie beoogt

Uit het bovenstaande volgt wat het karakter is van deze studie. Het is een empirisch onderzoek naar 20 casus dat dient bij te dragen aan de verbetering van de aanpak van eengerelateerd geweld. Het ministerie van Justitie neemt het formuleren van aanbevelingen zelf ter hand en benut daarbij ook andere bronnen dan deze studie. Het staat uiteraard een ieder vrij om aan dit onderzoek beleidsconsequenties te verbinden of om het te benutten bij het beoordelen van bestaand of voorgenomen beleid. Sterker, we hopen dat dit gebeurt.

¹ Als we in deze studie in algemene zin spreken over door ons onderzochte moordzaken, dan doelen we steeds niet alleen op de tien moordzaken, maar ook op de twee pogingen tot moord. Zie schema 2.1.

Wat volgt

Deze studie is verder als volgt opgebouwd:

Hoofdstuk 1: Een bondige uitleg van eengerelateerd geweld op basis van bestudeerde literatuur.

Hoofdstuk 2, 3 en 4: Een beantwoording van de vragen onder respectievelijk A, B en C. Deze hoofdstukken worden afgesloten met samenvattende conclusies.

Vervolgens worden *kernconclusies* geformuleerd en de studie wordt afgesloten met een bondige *epiloog*.

De studie kent een thematische indeling. Dit houdt onder meer verband met een voorwaarde die het College van procureurs-generaal verbond aan deze studie, namelijk dat ze geen tot individuele natuurlijke personen en rechtspersonen herleidbare informatie mocht bevatten, anders dan met uitdrukkelijke toestemming van het College. Het was duidelijk dat het manuscript juist wat dit betreft de maat zou worden genomen, te meer we enkele dossiers hebben bestudeerd die lopende dit onderzoek nog – in hoger beroep – onder de rechter waren. We hanteren in deze studie dan ook fictieve namen. Ook al omdat enkele slachtoffers van eengerelateerd geweld, die nu in een veilige situatie verkeren, zich onmiddellijk weer in een levensgevaarlijke situatie bevinden als zij zouden worden gevonden door familieleden.

Eergerelateerd geweld

Inleiding

Anno 2005 staat eermoord op de politieke agenda. Dat was nog allerminst het geval toen Forum opdracht gaf tot de studie *'Allah, Satan en het recht'* (1995), uitgevoerd door de criminoloog Yesilgöz. In die tijd waren er wel al enkele pioniers in het beleidsveld, onder meer in de politiewereld. Ook verdiepten zogeheten Turkologen zich al in de materie en was er een klein aantal 'vroeg' publicaties dat attendeerde op eermoord (bijvoorbeeld: Dijken en Nauta, 1978; Nellestein, 1981; Gosewehr, 1983; Coenen en Yesilgöz, 1992). Er zijn inmiddels ook andere (in het veld) veelgelezen boeken voorhanden die vandaag de dag, met enkele andere publicaties, gelden als sleutelreferentie: *'Door bloed gezuiverd: eerwraak bij Turken in Nederland'* (Van Eck, 2001) en *'Eer, identiteit en moord: een vergelijkende studie tussen Nederland, Duitsland en Turkije'* (Gezik, 2002). Er wordt ook in de vakliteratuur aandacht besteed aan eermoord (zie bijvoorbeeld Yesilgöz, 1996; Saharso, 2002; Nauta en Werdmölder, 2002; Van Eck, 2002).

Enkele artikelen gaan in het bijzonder in op de rechtspleging bij eermoord (zie onder andere Strijbosch, 2001; Maris van Sandelingenambacht, 2002). Daarbij komt een wezenlijk probleem aan de orde: handelingen die in de Nederlandse rechtsstaat ernstige misdrijven zijn, zoals eermoord, worden onder bepaalde omstandigheden juist sterk aangemoedigd door cultuurpatronen onder bepaalde in Nederland woonachtige groeperingen. Dit vraagstuk is door onder meer Bovenkerk aan de kaak gesteld (bijvoorbeeld Bovenkerk e.a., 1999; zie ook Wormhoudt, 1986 en Strijbosch, 1991).

Een ander wezenlijk en indringend vraagstuk dat in de literatuur over eermoord, begrijpelijkerwijs, veel aandacht krijgt is het leed dat met name (maar niet alleen) allochtone vrouwen ten deel kan vallen als ze hun leven vrij, en dus naar eigen inzicht, in willen richten (zie onder meer Ouchan, 1999; Yerden, 2001). De titel van een essay spreekt boekdelen: *'Vogelvrij of vrij als een vogel?'* (Arda, 2003).

Al deze publicaties hebben kruip door sluip door, in combinatie met ophef over schokkende eermoorden, de politieke en maatschappelijke aandacht op eermoord gevestigd.² Die politieke aandacht ligt mede ten grondslag aan dit onderzoek.

Deze empirische studie bouwt in twee opzichten voort op de kennis die al voorhanden is. In de eerste plaats is deze studie samen met beschikbare literatuur input voor de politiek-bestuurlijke besluitvorming. In de tweede plaats hebben we die literatuur zelf benut bij dit onderzoek: als zoeklicht bij het speuren naar relevante zaken in de onderzochte casus en bij de inleiding op eermoord in dit hoofdstuk.³

² Dit resulteert ook in publicaties vanuit 'het veld', onder meer: *Eerwraak in Nederland: een quickscan van de stand van zaken* (Bakker, 2003, TransAct); *Eerwraak: een onderzoek binnen de Pieter Baan Centrum-populatie* (Hesper, 2003, Pieter Baan Centrum); *'Eerwraak....ook in de vrouwenopvang: de enige uitweg? Concept-rapportage van een quick scan naar aard en omvang van eerwraak in de vrouwenopvang'* (J. Gortworst en A. Schuurman, 1 december 2004, Federatie opvang). Zie ook de column van Willem Timmer in het Algemeen Politieblad (APB, 2005, nr. 5, p. 7)

³ De literatuur over eermoord wordt ook behandeld en benut in een 'definitiestudie' die parallel aan dit onderzoek wordt uitgevoerd, door de Advies- en Onderzoeksgroep Beke.

1.1 Eer: schending ervan weegt zwaar

De literatuur over eer en eermoord kent een Turkse bias: veel onderzoek betreft delicten in de Turkse gemeenschap en verklaringen op basis van twee in (delen van) Turkije gangbare eerbegrippen. We zoeken hierbij aansluiting omdat het helpt om ook eermoord in Arabische culturen te begrijpen en omdat veel eermoordzaken in Nederland ermee vallen te duiden. We zullen het leerstuk hanteren als ideaaltype, dat wil zeggen dat we zeker niet alleen zaken die volledig vallen te typeren als zuivere eermoord in het empirisch onderzoek hebben betrokken.

De uitleg in 'de Turkse literatuur' vangt doorgaans aan bij twee eerbegrippen: *seref* en *namus* (Zie bijvoorbeeld: Yesilgöz, 1995; Van Eck, 2001). *Seref* is een mannelijk 'bezit' en kent gradaties: een man heeft meer of minder status en prestige in de gemeenschap. Het wordt bepaald door gepercipieerde moed, dapperheid, betrouwbaarheid, eerlijkheid en de mate waarin bezit (materieel, bijvoorbeeld grondbezit, maar ook vrouw en kinderen) wordt beschermd. *Seref* wordt mede ontleend aan het respect dat vrouw, kinderen en andere ondergeschikten een man betonen. Een man kan door eigen gedrag zijn *seref* verspelen, bijvoorbeeld door zich schuldig te maken aan diefstal of fraude.

Het tweede eerbegrip – *namus* – heeft in tegenstelling tot *seref* betrekking op mannen en vrouwen en is absoluut: 'je hebt het of je hebt het niet'. Het begrip heeft een engere strekking: voor vrouwen en meisjes betekent *namus* kuisheid en voor mannen het hebben van kuis vrouwelijke familieleden (Van Eck, 2001). De eer van de man is afhankelijk van de seksuele kuisheid van zijn moeder, van zijn vrouw, van zijn dochters en van zijn zusters (Zie: Gezik, 2002).

Cruciaal zijn de vrouwelijke maagdelijkheid voor het huwelijk en haar seksuele trouw daarna. Het is een intersubjectief begrip: het gaat erom dat een vrouw kuis wordt gevonden (Van Eck, 2001). Vrouwen worden gezien als belichaming van de eer van de mannen aan wie ze toebehoren (UN, 2002). De mannen zijn als het ware schatbewaarders (Yesilgöz, 1995): zij hebben over de *namus* te waken en van hen worden maatregelen verwacht bij (vermeende) schending ervan. Indien een man niet optreedt bij een dergelijke schending, wachten hem forse sancties. Zijn familie wordt uit de gemeenschap gestoten ('sociaal dood verklaard') en zijn kinderen kunnen geen goede huwelijken meer sluiten. De situatie normaliseert als op de gewenste manier wordt opgetreden.

Het eerverlies kan op verschillende wijzen tot stand komen, onder meer: ontmaagding voor het huwelijk, aanranding of verkrachting (door iemand anders dan de echtgenoot), overspel, schaking (vrijwillige of onvrijwillige ontvoering van een meisje door een jongen) of een seksuele belediging – de *agir sözler* (zie over dit laatste Wormhoudt, 1986).

Een belangrijke vraag is hoe wordt gereageerd op eerverlies.⁴ Dit hangt sterk af van de precieze omstandigheden (wordt een *agir sözler* in een onderonsje uitgesproken of in het bijzijn van anderen?) en van de uitkomst van beraadslagingen erover in familieverband.⁵ Bij een erekwestie wordt meestal gezocht naar alternatieve oplossingen: eermoord is een ultimum remedium en komt met name in beeld als de erekwestie om verschillende redenen is geëscaleerd (Van Eck, 2001).

⁴ Het komt voor dat er moorden worden gepleegd zonder dat de *namus* is aangetast. Hierbij valt onder meer te denken aan een vrouw die het niet meer uithoudt bij haar man en vlucht naar haar ouders of naar anderen, dus zonder seksuele relatie of belediging.

⁵ Bij niet acute eerschending kan een dergelijk beraad plaats hebben. Bij ernstige verbale beledigingen of als een man zijn vrouw op heterdaad betrapt op overspel, komt ook onmiddellijke of impulsieve eermoord voor.

Soms treft de familie maatregelen om (verdere) eerschending te voorkomen: meisjes of jonge vrouwen die in de ogen van (mannelijke) familieleden op het punt staan de eer te schenden, kunnen worden gerepatriëerd naar het land van herkomst⁶ (weg uit het 'namus-gevaarlijke' Nederland), kort gehouden (niet stappen of zelfs niet – zonder toezicht - het huis uit) of uitgehuwelijkt.⁷

Uithuwelijken is ook een min of meer klassieke oplossing voor het geval een meisje haar maagdelijkheid en dus haar namus verliest voor het huwelijk. De huwelijkspartner kan de man zijn die haar heeft ontmaagd, maar ook een andere man. Bij eerschending door een getrouwde vrouw kan echtscheiding een acceptabele oplossing zijn. Hierbij doet zich wel het probleem voor dat mannen zich verantwoordelijk blijven voelen c.q. verantwoordelijk worden gehouden voor hun ex-vrouw. Bij een buitenechtelijke relatie van een vrouw behoeft een scheiding derhalve niet te volstaan bij het zuiveren van de eer. Het komt ook voor dat een vrouw of dochter wordt verstoten. Weer een ander alternatief voor eermoord bestaat uit negatie: 'doen alsof er niets aan de hand is'. Dit is een optie als de eerschending louter in (zeer) kleine kring bekend is. Dit kan vrouwen beschermen, maar het komt ook voor dat vrouwen verkrachting afschermen om eerzuivering te voorkomen (vergelijk Van Eck, 2001). De literatuur vermeldt nog meer alternatieven: het wegtrekken van een eerschender (soms met familie) of het treffen van minimale symbolische maatregelen, zoals het schoppen van een flinke scène.

Hoewel vrouwen vaak het middelpunt zijn van eerschending kunnen ook mannen het slachtoffer worden van eerzuivering: bijvoorbeeld bij overspel. Voorts kunnen families sjoemelen met de schuldvraag om nauw verwante vrouwen of dochters te beschermen: een man van buiten wordt dan als schuldige aangewezen door seksueel verkeer te bestempelen als onvrijwillig ('verkrachting'). Dit kan volstaan als de buitenwereld deze versie accepteert.⁸

Klassieke eermoord wordt beraamd in familieberaad. Er wordt een dader aangewezen die de zuivering op een openbare plaats, bij daglicht en met veel omstanders, uitvoert. Daarna geeft de dader zich aan. In de praktijk doen zich allerhande varianten hierop voor. Van belang is onder meer dat in het familieberaad kan worden besloten tot een alternatieve oplossing – al komt ook voor dat jonge familieleden tot moord worden aangezet, omdat ze een lage straf zouden krijgen en omdat de kostwinner dan wellicht een straf ontloopt (tenzij het aanzetten tot moord wordt bewezen). Het komt ook voor dat iemand tegen betaling de schuld op zich neemt of dat een huurmoordenaar wordt gebruikt (Yildiz, 2002).

Eermoord komt, in weerwil van de Turkse bias, voor in talrijke landen, met name rond de Middellandse Zee, in het Midden-Oosten en Centraal Azië (Bakker, 2003; Kvinnoforum, 2003). Het betreft meer in het bijzonder het gebied van Turkije tot aan Jemen en van Egypte richting Pakistan. In de volgende landen is over eermoord gerapporteerd: Afghanistan, Egypte, Gaza, India, Iran, Irak, Jemen, Jordanië, Libanon, Pakistan, Syrië, Tunesië, Turkije en de West Bank (UN, 2002; Amnesty International, 2003). Daarnaast ook in Brazilië, China, Ecuador, Kenia, Oeganda, Peru en Somalië en, binnen Europa, in Bosnië, Griekenland, Italië, Kosovo, Kroatië, Macedonië en Servië-Montenegro (Vandello & Cohen, 2003; Lacey,

⁶ Dit gebeurt niet alleen met ongetrouwde meisjes, maar ook met gescheiden vrouwen. In Nederland kan een gescheiden vrouw op eigen benen staan (uitkering, woning, steun bij het zoeken van werk), maar in delen van Turkije niet en dat stelt de ex-man in staat via een sociale omweg zijn wil aan zijn 'ex' op te leggen.

⁷ Dit toont aan dat het vrouwelijke leed veel varianten kent, met eermoord als het spreekwoordelijke 'topje van de ijsberg'.

⁸ Het slachtofferschap kan nog meer variëren. Het komt bijvoorbeeld voor dat eerwraak wordt gepleegd op een baby die is geboren uit een oneervolle relatie. Indien een eerschender of de eerschenders onbereikbaar zijn (bijvoorbeeld gevlucht of ondergedoken), kunnen verwante familieleden het slachtoffer worden. Dit kan gebeuren als ze verantwoordelijk worden gehouden voor hetgeen is voorgevallen.

2004; Kvinnoforum, 2003). Over het vóórkomen van eermoord in Marokko lopen de meningen uiteen.⁹

Door de komst van immigranten en vluchtelingen uit landen met een traditie van eermoord heeft het verschijnsel ook in Nederland haar intrede gedaan (Van Eck, 2001; Bakker, 2003). Het betreft dan wel relatief vaak Turken, hetgeen de ‘Turkse bias’ verklaart (Nieuwbeerta en Leistra, 2004).

Deze studie gaat over eegerelateerd geweld. Onder eegerelateerd geweld verstaan we geweld dat is terug te voeren tot eerschendingen. Een eerschending kan een namusschending zijn. We spreken van een namusschending als een vrouw een seksuele relatie heeft buiten het huwelijk of als haar kuisheid in het geding is geraakt. We vatten eermoord op als dodelijk eegerelateerd geweld naar aanleiding van een namusschending.¹⁰ Voor alle duidelijkheid spreken we (verder) over *eermoord*.

1.2 Eerschending: gradaties

Eerschendingen komen voor in soorten en maten. Een leerstuk van Nauta (2004) brengt de precieze gradatie van de eerschending in verband met de daarbij horende – ideaaltypische – reacties.

De eerste namusschending betreft een situatie waarin geen sprake is van een seksuele relatie buiten het huwelijk en dit ook niet onmiddellijk dreigt. Er kan worden gedacht aan een verbale aanval op de namus: belediging en roddel. Het kan gaan om ‘te vrij’ gedrag van een vrouw, dochter of zus. Zodra een vrouw van besproken gedrag is en zo de namus schendt, liggen informele preventieve maatregelen voor de hand, met name beknutting van de bewegingsruimte. Dit kan wel degelijk leiden tot ernstig vrouwelijk leed.

Bij de tweede schending bestaat het ‘gevaar’ van een seksuele relatie buiten het huwelijk. Er worden dan sancties getroffen omdat een ernstige namusschending als het ware in de lucht hangt. Bijvoorbeeld vanwege serieuze verkering, mogelijk met een moderne partner of na een lichte vorm van aanranding. Los van de precieze culturele opvattingen van de betrokkenen, neemt de kans op ernstige sancties (niet meer naar school; terug naar moederland) toe.

De derde schending betreft een seksuele relatie buiten het huwelijk. Indien deze relatie nog niet publiekelijk bekend is geraakt, zet dit doorgaans aan tot het zoeken naar een in eigen kring acceptabel alternatief voor eermoord. De kans op een inbreuk op de persoonlijke integriteit van de betrokken personen is groot. Mogelijke reacties (combinaties kunnen bepaald niet worden uitgesloten) zijn: gedwongen huwelijk, reparatie van het maagdenvlies, abortus, babymoord, gedwongen terugkeer naar het moederland of een fysieke afstraffing. In dit stadium - dus als de seksuele relatie buiten het huwelijk niet bekend is geraakt buiten een kleine kring in gezin of familie – kan eermoord niet worden uitgesloten, bijvoorbeeld een ‘impulsieve eermoord’ bij ontdekking op heterdaad.

De situatie verergert dus zodra in grotere sociale kring bekend is geraakt dat er een seksuele relatie buiten het huwelijk speelt of heeft plaats gehad. De sociale druk om maatregelen te treffen om de eer te zuiveren wordt verder opgevoerd. Dit kan onder meer uitmonden in gedwongen huwelijk, verstoting of verhuizing van gezin of familie. De sociale druk om de namusschending te zuiveren is zo sterk dat de kans bestaat dat een eermoord wordt gepleegd, zonder dat er veel in het werk is gesteld om de eer op een andere manier te zuiveren. Nauta (2004) noemt dit voorbarige eermoord en schrijft deze vorm mede toe aan de persoonlijkheid van de dader.

⁹ Dit blijkt uit de interviews voor dit onderzoek.

¹⁰ In deze studie is dit in essentie een ‘afsprak met de lezer’. Er is naast deze studie ook een definitiestudie uitgevoerd door de Advies- en Onderzoeksgroep Beke.

Indien tevergeefs is gezocht naar niet-dodelijke manieren om de eer te zuiveren bij een publiekelijk bekende seksuele relatie buiten het huwelijk wordt de situatie precair. De kans op eermoord is nu groot. Er kan klassieke eermoord volgen: die is gepland en dus met voorbedachte rade en wijkt daarmee af van de impulsieve eermoord. Er kan ook eenzijdige of halve eermoord worden gepleegd op een geliefde die een huwelijk blokkeert of op een geliefde die niet wordt geaccepteerd. Ten slotte bestaat de kans dat diegene die wordt bedreigd door eermoord, zelfmoord pleegt.

Het hierboven geschetste leerstuk is verhelderend: het helpt om gradaties van namusschendingen van elkaar te onderscheiden. Dit neemt niet weg dat er kritiek op mogelijk is. In de eerste plaats is een namusschending niet zo'n objectief gegeven als de driedeling wellicht suggereert. Een situatie waarin wordt geroddeld over een seksuele relatie buiten het huwelijk, zonder dat die heeft plaatsgehad, is mogelijkserwijs even riskant als een situatie waarin er wel geslachtsgemeenschap is geweest.

In de tweede plaats fixeert het leerstuk op de manier waarop de sociale omgeving reageert op eerschending. De waarde daarvan staat niet ter discussie, maar het is uiteraard relevant om te bezien hoe (overheids)instanties onder bepaalde omstandigheden kunnen reageren. In deze studie wordt daar veel aandacht aan geschonken.

In de derde plaats wordt geredeneerd vanuit een traditionele patriarchale cultuur, met de daarbij horende orthodoxe eerbegrippen. Cultuur is echter geen statisch gegeven: gezinnen die in Nederland wonen moderniseren in veel gevallen, evenals gezinnen in bijvoorbeeld stedelijke gebieden in Turkije. Met moderniseren bedoelen we eenvoudigweg dat vrouwen meer ruimte krijgen bij het aangaan van - seksuele - relaties of het opbouwen van een maatschappelijke positie. Dat betekent dat er anders (dan klassiek) wordt gereageerd op de omstandigheden die hierboven worden onderscheiden. Er lijkt zich een zekere modernisering af te tekenen. Turkse autoriteiten, bijvoorbeeld de Turkse minister van Buitenlandse Zaken, nemen afstand van eermoord. Het komt voor dat moeders er bij hun kinderen op aandringen geen eermoord te plegen. Toch blijft er een eermoraal bestaan onder jongeren in Nederland en Duitsland. De namuscultuur houdt tweede en derde generatie migrantenkinderen nog altijd bezig, ook al kan de jongste generatie niet altijd de begrippen duidelijk van elkaar scheiden (Gezik, 2002). Respondenten die we interviewden wezen erop dat jongeren soms niet goed weten wat ze aan moeten met eerschendingen. Het valt moeilijk te zeggen waar dit precies toe leidt. In sommige gevallen zou juist sneller naar geweld worden gegrepen en in andere gevallen zouden jongeren een namusschending zo enigszins mogelijk negeren. Het is al met al belangrijk en delicaat om bij namusschendingen de cultuurpatronen in een gezin of familie in te schatten: wat riskant is in een traditioneel gezin hoeft dat namelijk niet te zijn in een modern gezin. Simpel gezegd: waar het in het ene geval noodzakelijk kan zijn om een vrouw onmiddellijk weg te halen uit haar milieu en onder een zwaar veiligheidsregime te huisvesten, kan in het andere geval onder gedeeltelijk vergelijkbare omstandigheden succesvol worden bemiddeld.

De aard van de conflicten

Inleiding

Dit hoofdstuk verschaft empirische antwoorden op de onderzoeksvragen naar de aard van de conflicten (zie inleiding). We beschrijven en analyseren eerst de aanleidingen van de twaalf bestudeerde moordzaken (2.1) en doen dat vervolgens voor acht ernstige bedreigingen (2.2). De concrete empirische onderbouwing leveren we door bondig per casus verslag te doen van onze bevindingen. Daarna gaan we in op belangrijke sociale kenmerken van de slachtoffers en hun familie (2.3). Vervolgens brengen we voortekenen van ernstig eengerelateerd onder de aandacht (2.4). Tot slot presenteren we samenvattende conclusies (2.5).

2.1 Moordzaken: aanleiding

De aanleiding van de pogingen tot moord (2) of moorden (10) die we hebben onderzocht verschilt. Op hoofdlijnen kan een onderscheid gemaakt worden tussen vijf casus waarbij het conflict valt terug te voeren op een seksuele relatie buiten het huwelijk; vier casus waarin een echtscheiding de situatie op scherp zet en drie overige casus.

Seksuele relaties buiten het huwelijk

Bij vijf moordzaken is de aanleiding een ernstige eerschending, namelijk een seksuele relatie buiten het huwelijk. Het betreft tot twee keer toe een buitenechtelijke relatie: één keer wordt de minnaar vermoord en één keer wordt dit geprobeerd. Eén casus betreft de moord op een jong meisje met minstens twee voorhuwelijkse kortstondige relaties en bij de ander wordt een vrouw om het leven gebracht die in de prostitutie werkt.¹¹ De laatste casus met een buitenhuwelijkse relatie betreft een zaak waarin de situatie op scherp wordt gezet door een ritueel huwelijk dat in de familie van de vrouw zoveel kwaad bloed zet dat kort na het bekend raken ervan de man wordt vermoord.

Bij vier van deze zaken valt op dat kort na de escalatie, dat wil zeggen na het bekend raken van de seksuele relatie of het fel betwiste huwelijk, de (poging tot) moord wordt gepleegd. Het is voor de (overheids)instanties dus alleen al vanwege het zo korte tijdsbestek moeilijk om ná die escalatie nog effectief in te grijpen. Enkel de casus waarbij een raamprostitutuee wordt vermoord, heeft een langere voorgeschiedenis.

Per casus

- Een man ontdekt de buitenechtelijke relatie van zijn vrouw. Deze relatie is in zeer kleine kring bekend. De vrouw doet alsof ze is verkracht. Dit voorkomt niet dat de situatie escaleert: het echtpaar vermoordt de minnaar (Berat).
- Enkele familieleden laten een aan harddrugs verslaafde vrouw, die als (raam)prostitutuee werkt, nadrukkelijk weten dat ze willen dat deze vrouw stopt met dit werk. Als de vrouw al eens letterlijk achter het raam vandaan is gehaald en enige tijd in het huis van een familielid is vastgehouden, hervat ze haar werk als prostituee. Deze vrouw wordt kort daarop door een neef vermoord (Irem).
- Een schoolgaand ongetrouwd meisje raakt in een diep gezinsconflict verwickeld als bekend raakt dat ze met tenminste twee jongens seks heeft gehad. Haar laatste seksuele relatie is bij enkele buitenstaanders bekend geraakt, onder meer in de kringen van haar vriend en bij de politie. Kort nadat duidelijk is geworden dat ze niet in het huwelijk zal treden met haar vriend, wordt ze door haar ouders vermoord (Lateefah);

¹¹ In dit laatste geval is er strikt geen genomen sprake van seksueel verkeer buiten het huwelijk en niet van een seksuele relatie.

- Een man en een jonge vrouw krijgen een voorhuwelijkse seksuele relatie. Beider families zijn fel gekant tegen de relatie, onder meer vanwege religieuze verschillen. De familie van het meisje keurt de relatie ook af omdat ze deze bestempelen als incestueus. De families proberen tot een vreedzame oplossing te komen. Maar als bekend raakt dat het stel in het geheim een ritueel huwelijk heeft gesloten, wordt de man vermoord; daarbij zijn zeven familieleden betrokken (Amit).
- Een getrouwde vrouw krijgt een buitenechtelijke relatie met een mannelijke collega. De relatie raakt bekend binnen de familie van de vrouw. Een zwager van de vrouw probeert de minnaar te vermoorden (Ibrahim).

Echtscheiding zet de situatie op scherp

Bij vier moordzaken zet een (aangekondigde) echtscheiding de situatie op scherp. Deze vier zaken hebben met elkaar gemeen dat die echtscheiding bepaald niet uit de lucht komt vallen. Er gaan zonder uitzondering slepende spanningen en mishandelingen in het slechte huwelijk aan vooraf. Deze moordzaken hebben met andere woorden een concrete aanleiding, maar ook een lange voorgeschiedenis. Dat biedt op zich mogelijkheden tot preventieve maatregelen.

Per casus

- Een uitgetrouwde vrouw scheidt van haar man. Ze wordt tijdens en na de scheiding door haar man mishandeld. Ze doet aangifte bij de politie: niet alleen van mishandeling, maar ook van wederrechtelijke vrijheidsberoving, gijzeling en bedreiging. Kort nadat de rechter de man een straat- en contactverbod heeft opgelegd, zou hij volgens getuigen zijn ex-vrouw met de dood hebben bedreigd. Een kleine maand later wordt deze vrouw vermoord door haar ex-man (Dilek).
- Een uitgetrouwde vrouw wordt gedurende haar huwelijk mishandeld en 'kort gehouden' door haar man. Ze vraagt een scheiding aan, maar blijft eerst nog - met haar kinderen - bij haar man in huis wonen. Als ze met haar kinderen vertrekt blijft haar man haar op allerlei manieren achtervolgen en 'lastig vallen', inclusief bedreigingen. De vrouw treft juridische stappen tegen de gereguleerde omgang van haar man met de kinderen. Het idee van deze man dat zijn vrouw relaties zou onderhouden met andere mannen, mede gebaseerd op vage uitlatingen van zijn zoontje, zou hem in het licht van eerdere gebeurtenissen zo boos hebben gemaakt dat dit er uiteindelijk in resulteert dat hij zijn vrouw vermoordt (Elvan).
- Een vrouw besluit dat ze van haar man wil scheiden, omdat ze wordt mishandeld. Zodra ze aankondigt dat ze wil scheiden, nemen de mishandelingen toe en komt een broer van haar man speciaal vanuit een West-Europees land naar Nederland toe om haar 'tot rede te brengen'. De vrouw verlaat haar man en zet de echtscheiding door. De man toont zich dubbelhartig: hij wil wel scheiden, maar laat ook weten dat hij niet weet hoe zijn familie zal reageren. Nog voordat de scheiding wordt voltrokken, wordt de vrouw door hem vermoord (Semra).
- Een uitgetrouwde vrouw wordt door haar man mishandeld en krijgt allerlei vergaande fysieke en sociale beperkingen opgelegd. Ze overweegt meermalen om te scheiden, maar ziet daar vanaf, onder meer omdat ze haar kinderen niet wil verliezen. Als haar man echter ook een dochter mishandelt, vlucht ze het huis uit en kondigt ze een echtscheiding aan. De man en enkelen van zijn familieleden proberen de gevluchte vrouw terug te vinden. De man stelt daartoe zeer veel in het werk. Hij ontdekt meermalen de verblijfplaats van zijn vrouw en vermoordt haar uiteindelijk (Akasma).

Overige moordzaken

De drie overige moordzaken hebben een andere aanleiding. Twee zaken typeren we als voorbarige eermoord. Het betreft delicten vanwege eerschendingen in een vroeg stadium: een tienermeisjes dat lonkt naar jongens wordt vermoord en er wordt geprobeerd een jongen te vermoorden die een niet-seksuele relatie heeft met een medeleerlinge. In beide casus zijn nauwelijks serieuze of doortastende pogingen gedaan om een niet-dodelijke oplossing te realiseren. Dát er toch een moord en een poging daartoe worden gepleegd, onderstreept dat het werkelijke risico niet alleen valt af te meten aan de ernst van de eerschending, maar ook aan de persoonlijkheid van de daders en aan de zelfopgelegde druk om handelend op te treden. Tot slot bevat het onderzoek een moordzaak waarbij een man wordt vermoord die incest heeft gepleegd.

Per casus

- Een schoolgaand meisje wordt vrijwillig geschaakt door haar vriend: ze reizen naar Turkije, waar de ouders het meisje ophalen en mee terug nemen naar huis. De vriend blijft toenadering zoeken tot dit meisje. De broer van het meisje schiet, daartoe gestimuleerd door zijn vader, die vriend neer. Dit slachtoffer overleeft het schietincident (Awir).
- Een meisje zoekt op school toenadering tot jongens. Dit zet kwaad bloed bij met name haar twee broers, die haar mishandelen. Als een schoolgenoot (waarop het meisje verliefd is) haar aanspreekt, slaat een broer deze jongen. Het meisje krijgt thuis een schoolverbod opgelegd. Ze negeert dit: dat zet kwaad bloed bij twee broers die haar vermoorden. Deze casus is een voorbeeld van wat we 'namusonkunde' noemen. De twee jonge daders beschikken klaarblijkelijk niet over de culturele en intellectuele bagage om te komen tot een vreedzame oplossing voor een eerschending in de kiem (Takiyah).
- De laatste moordzaak betreft een casus waarin een man wordt vermoord die incest heeft gepleegd: hij wordt vermoord door een schoonzoon. Het motief lijkt klip en klaar, maar er blijken andere (mogelijke) aanleidingen een rol te spelen: de man zou er criminele praktijken op na houden en hij zou in de ogen van familieleden 'te veel' zijn gaan voelen voor een vrouw waarmee hij - tegen betaling en met instemming van de familie - een schijnhuwelijk had gesloten (Hakan).

Schema 2.1: Aanleiding van het strafwaardig handelen - geclusterd

Moord en poging tot moord: 12 casus
Seksuele relatie buiten het huwelijk (5)
<ul style="list-style-type: none">• Berat• Irem• Lateefah• Amit• Ibrahim
Echtscheiding zet de situatie op scherp (4)
<ul style="list-style-type: none">• Dilek• Elvan• Semra• Akasma
Overige moordzaken (3)
<ul style="list-style-type: none">• Awir (voorbarige eermoord)• Takiyah (voorbarige eermoord)• Hakan (incest)

Ernstige bedreiging: 8 casus

Seksuele relatie buiten het huwelijk (4)

- Nuray
- Fairuza en Candan
- Kari en Maarten
- Ayse en Timur

Conflicten die verband houden met uithuwelijking (4)

- Kerzi
- Sibel
- Gulasor
- Harika

2.2 Ernstige bedreiging: aanleiding

De aanleiding van de ernstige bedreigingen in de acht onderzochte casus die niet zijn uitgelopen op een (poging tot) moord, loopt uiteen. Het betreft vier casus waarbij vrouwen (onder meer) in een levensgevaarlijke situatie terechtkomen naar aanleiding van problemen in verband met uithuwelijking. Bij de vier andere casus zijn de bedreigingen terug te voeren tot een seksuele relatie buiten het huwelijk.

Seksuele relaties buiten het huwelijk

Bij vier casus zijn de bedreigingen dus terug te voeren tot een seksuele relatie buiten het huwelijk. De riskante gebeurtenissen stapelen zich in kort tijdsbestek op. Desondanks zoeken en vinden de slachtoffers of mensen in hun directe sociale omgeving hulp: één keer bij autochtone kennissen en drie keer bij de politie.

Per casus

- Nuray krijgt op 19-jarige leeftijd, tijdens een studiestage in het buitenland (ze volgt middelbaar beroepsonderwijs), een seksuele relatie. Ze wordt thuis kort gehouden en er wordt vanuit haar familie druk op haar uitgeoefend om met een jongen uit haar gemeenschap te trouwen. Ze is op dat moment erg bevreesd voor de gevolgen als ze haar eigen weg zou kiezen. Ze vlucht, met hulp van autochtone kennissen, naar het buitenland. Ze verblijft daar ongeveer acht jaar. Ze onderhoudt inmiddels weer summiere contacten met haar familie, in het bijzonder met haar moeder, en heeft haar ouderlijk gezin ook al enkele keren bezocht.
- Fairuza en Candan krijgen een voorhuwelijkse relatie die op een gegeven moment bekend raakt in klaarblijkelijk kleine familiekring. Fairuza doet aangifte van verkrachting, maar de politie heeft vanaf het begin door dat het draait om een valse aangifte. Fairuza en Candan wensen niet met elkaar te trouwen. Ze besluiten om uit elkaar te gaan: niet alleen door de relatie te stoppen, maar door letterlijk niet meer in het gezichtveld van elkaar of elkaars familie te komen. Fairuza laat een hersteloperatie uitvoeren van haar maagdenvlies.
- De Turkse Kari krijgt een seksuele relatie met een Nederlandse jongen: Maarten. De ouders van Kari lijken in te stemmen met de relatie als ze in het huwelijk treden en als Maarten zich bekeert tot de Islam. Kari, Maarten en de ouders van Maarten stemmen hiermee in. Toch escaleert de situatie als broers en twee ooms van Kari – plus nog een imam – zich tegen het huwelijk keren. Maarten en Kari worden door de politie op een veilige plaats gehuisvest, op afstand van de familie van Kari.
- Ayse en Timur zijn niet getrouwd en hebben een seksuele relatie. Dit mondt uit in een vrijwillige schaking: Ayse gaat bij de (illegale) Timur wonen. De familie van Ayse gaat naar haar op zoek, maar stemt uiteindelijk in met het huwelijk. Daarmee komt er een eind aan de dreigende situatie.

Uithuwelijking als kiem van het conflict

De vier andere casus met ernstige bedreigingen hebben betrekking op conflicten waarvan de kiem ligt in uithuwelijking. Eén vrouw vlucht het huis uit zodat ze aan uithuwelijking ontkomt. In twee andere gevallen escaleert de situatie al snel na uithuwelijking en één keer na een huwelijk waaruit twee kinderen zijn voortgekomen. Twee jonge en intelligente vrouwelijke slachtoffers komen door hun eigen zelfredzaamheid in een (voorlopig) veilige situatie terecht. Bij de twee andere casus heeft de min of meer toevallige loop der gebeurtenissen daartoe geleid.

Per casus

- Kerzi wordt uitgehuwelijkt aan een illegaal in Nederland verblijvende landgenoot. Ze gaat hier in eerste instantie in mee: er wordt valsheid in geschrifte gepleegd om aan een huwelijksakte te komen, er wordt aan haar vader een bruidschat betaald en de vader van Kerzi betaalt voor een vals arbeidscontract. Vervolgens gaat Kerzi een relatie aan met een man met een andere nationaliteit. Dit resulteert erin dat ze wordt mishandeld door haar ouders en wordt bedreigd door de man waarmee ze in het huwelijk zou treden. Kerzi loopt weg van huis en vindt bescherming bij de vrouwenopvang.
- Sibel loopt als 17-jarige weg van huis: ze wil voorkomen dat ze wordt uitgehuwelijkt en ze wil studeren, maar dat wordt geblokkeerd door haar ouders. Ze vertrouwt op basis van slechte ervaringen niet of nauwelijks op professionele instanties. Ze toont zich zelfredzaam en is inmiddels reeds 25 jaar op de vlucht voor haar familie. Sibel is er van overtuigd dat haar familie haar nog altijd zal vermoorden, zodra ze haar vindt.
- Gulasor wordt uitgehuwelijkt. Ze krijgt twee kinderen bij haar man, maar ze weigert vanaf een bepaald moment seks met hem. Ze loopt weg van huis en kondigt een scheiding aan. De situatie verscherpt als ze een (buitenechtelijke) relatie krijgt met een man met een andere nationaliteit. Gulasor wordt ernstig bedreigd, in het bijzonder door haar moeder en zussen. Ze wordt, onder een streng veiligheidsregime, opgenomen in een opvanghuis. Ze krijgt een kind van haar vriend. De situatie wordt minder riskant als de scheiding rond is, en als haar ex-man is hertrouwd en klaarblijkelijk uit Nederland vertrekt. Gulasor woont inmiddels (met haar drie kinderen) zelfstandig, maar onder begeleiding. Er wordt bezien of het mogelijk is om de ouders van Gulasor om te laten gaan met hun kleinkinderen, zonder dat Gulasor gevaar loopt.
- Harika wordt op zeer jonge leeftijd (feitelijk als ze 14 jaar is) uitgehuwelijkt. Ze weigert seks met haar man. Dat resulteert erin dat ze wordt mishandeld door in elk geval haar man en schoonmoeder. Ze ontvlucht haar schoonfamilie op Schiphol: via de Koninklijke Marechaussee en de politie komt ze eerst terecht in een private opvanginstantie, daarna verblijft ze in een pleeggezin en inmiddels woont ze op zichzelf.

2.3 Slachtoffers en familie: sociale kenmerken

Slachtoffers

Sociale achtergrond

In totaal zeven keer is het slachtoffer van een moord of poging daartoe een vrouw en dus vijf keer betreft het een man. De afkomst van het slachtoffer is tot negen keer toe Turks en van de overige drie slachtoffers is de afkomst verschillend: Koeweits, Afghaans en Surinaams-Hindoestaans. De leeftijd van de slachtoffers loopt uiteen van 16 tot 50 jaar. De twee jongste vrouwelijke slachtoffers zijn 16 jaar oud en de oudste vrouw is 32 jaar. Bij de mannelijke slachtoffers lopen de leeftijden uiteen van 19 tot 50 jaar. De gemiddelde leeftijd van de slachtoffers bedraagt 28 jaar: voor de vrouwen is dit 25 jaar en voor mannen afgerond 33 jaar.

Bij de acht casus met ernstige bedreigingen worden acht vrouwen en drie mannen bedreigd. Van de vrouwelijke slachtoffers zijn er zes van Turkse komaf: één vrouw is Irakees en de ander Marokkaans. De mannelijke slachtoffers zijn Turks, Irakees en Nederlands. Twee mannen zijn 24 en 25 jaar oud: van de andere man is de leeftijd onbekend. De jongste vrouw die wordt bedreigd is 14 jaar oud en de oudste is 30 jaar: de gemiddelde leeftijd is ruim 19,5 jaar.¹²

Opvallende verschillen

Er bestaan belangrijke verschillen tussen slachtoffers van de moordzaken en slachtoffers die ondanks ernstige bedreigingen in een (voorlopig) veilige situatie terechtkomen. De slachtoffers van de moordzaken gaan naar school (lager beroepsonderwijs), verrichten eenvoudig werk of zijn huisvrouw. Van vier van deze vrouwelijke slachtoffers staat vast dat ze een zeer geïsoleerd sociaal leven leiden.

Het valt daarentegen op dat drie zelfredzame ernstige bedreigde vrouwen hoger onderwijs volgen (1x MAVO, HAVO, HBO en WO; 1x VWO en 1x MEAO) en dat vier van deze slachtoffers zich begeven in een sociaal netwerk met contacten met overheid en/of met autochtonen: mede door toedoen van die contacten komen ze in een (voorlopig) veilige situatie terecht.

Familieverhoudingen met de (hoofd)daders

De familieverhouding tussen (hoofd)daders¹³ en het slachtoffer blijken - voor wat de moorden of pogingen daartoe betreft - al uit het bovenstaande. Samengevat is het als volgt:

- Vier keer vermoordt een (ex-)man zijn (ex-)vrouw;
- Een echtpaar vermoordt de minnaar van de vrouw;
- Een man vermoordt zijn tante;
- Ouders vermoorden hun dochter;
- Een man wordt vermoord door zeven familieleden van zijn vrouw;
- Vader en zoon proberen de vriend van hun dochter respectievelijk zus te vermoorden;
- Twee jongens vermoorden hun zus;
- Een man vermoordt zijn schoonvader;
- Een man probeert de minnaar van zijn schoonzus te vermoorden.

Religie: in uiteenlopende gradaties

Bij de bestudering van de 20 casus hebben we het volgende kunnen opmaken over de religie van (de familie van) slachtoffer én dader. Eén vrouwelijk slachtoffer komt uit een Assyrische familie: ze zijn christenen van Turkse komaf. Een ander mannelijk slachtoffer heeft 'zeer gelovige' Hindoestaanse ouders en Islamitische schoonouders: dit religieuze verschil is een bron van het diepe conflict rond een gesloten ritueel huwelijk. Voor zover de dossiers verder iets vermelden over religie betreft het zonder uitzondering de Islam: Islamieten 'met gematigde opvattingen'; een gezin dat alleen 'met feestdagen naar de moskee gaat' – al heeft een dader op 17-jarige leeftijd ervoor gekozen zelf wel trouw naar de moskee te gaan; een familie 'komt in de moskee'; een 'zeer gelovig' Shi-itsch gezin; een familie met een 'zeer gelovige opa' die zich actief en agressief inlaat met het gerezen eerconflict; een 'erg gelovig' gezin en drie keer wordt melding gemaakt van een Islamitisch

¹² We vermelden de leeftijd waarop, voor zover ons bekend, de bedreiging voor het eerst ernstige vormen aanneemt.

¹³ De opsomming blijft beperkt tot veroordeelde mensen die hoofddader zijn geweest dan wel aanwezig waren op de plaats delict.

geloof, maar zonder enige gradatie en zonder dat in het dossier iets blijkt van religieuze invloed.¹⁴

2.4 Voortekenen van ernstig eengerelateerd geweld

Uit het casusonderzoek blijkt dat er een aantal voortekenen is van eerconflicten die kunnen uitlopen op ernstig eengerelateerd geweld. Onder voortekenen verstaan we objectieve tekenen die kunnen wijzen op ernstige eengerelateerde dreigingen. Ze behoeven dus niet te worden waargenomen door de sociale omgeving of door professionals. Het is uiteraard wel mede onze bedoeling dat de beschrijving van deze voortekenen eraan bijdraagt dat ze worden waargenomen en de basis zijn voor effectief ingrijpen. We hebben de voortekenen langs drie lijnen gegroepeerd: gedragingen van slachtoffers; gedragingen van potentiële daders; en contacten met instanties.

Slachtoffergedrag

Gedragsveranderingen

Gedragsveranderingen van slachtoffers kunnen erop wijzen dat ze (thuis) verzeild zijn geraakt in een (ernstig) eerconflict: stress, slapeloosheid, slordigheid bij het (school)werk en verzuim op school of op het werk (Semra nam bijvoorbeeld ziekteverlof op haar werk en Lateefah spijbelde notoir). Zeker in combinatie met andere zaken, zoals verwondingen en vergaande sociale controle door mannen uit gezin of familie, kunnen eerconflicten schuil gaan achter gedragsveranderingen.

Onverschilligheid

Vrouwen die ernstig en hardnekkig worden bedreigd vanuit de eigen familie tonen zich geregeld onverschillig over hun eigen lot – en mogelijk juist ernstig bezorgd over de kinderen. Zo zegt een ernstig bedreigde vrouw (Akasma) bijvoorbeeld tegen de politie dat ze niet zo bang is voor haar eigen lot, maar dat ze juist uiterst bezorgd is over dat van haar kinderen. De onverschilligheid komt ook tot uitdrukking in serieuze zinspelingen op zelfmoord (Takiyah, op school), in een fatalistische houding (Semra zegt nog liever dood te gaan dan 'zo' door te leven) en in zelfmoordpogingen (bijvoorbeeld Sibel en de vriendin van Amit die onder grote druk staat vanuit haar familie).

Ernstig bedreigde familieleden

Meisjes die vanwege een eerconflict in een gevaarlijke situatie terecht komen, kunnen vrouwelijke familieleden hebben die vanwege groot gevaar verblijven op een geheime locatie. Dit is een indicatie voor hoe gewelddadig de familie klaarblijkelijk kan reageren. Voorbeelden uit het casusonderzoek zijn een tante van Lateefah, de jongere zus van Sibel en de schoonzus van Harika.

¹⁴ Dit stemt overeen met wat ingevoerde respondenten ons hebben verteld. Eengerelateerd geweld heeft culturele wortels en speelt van oudsher in traditionele streken, zowel onder daar wonende Islamieten als Christenen. Dit neemt niet weg dat het in Nederland voornamelijk voorkomt in Islamitische kring. Het is echter een misverstand om te denken dat het steeds streng Islamitische gezinnen betreft.

Dadergedrag

Opgeven belangrijke bezigheden

Het komt voor dat daders belangrijke reguliere bezigheden opgeven of verwaarlozen om zich met veel tijd en energie te kunnen richten op een eerconflict. Zo verwaarloost een man zijn werk zo zeer dat hij wordt ontslagen (Akasma) en laat de broer van Lateefah, als talentvolle sporter, zijn sport voor wat het is vanwege het gerezen eerconflict.

Veel in het werk stellen

Daders kunnen ook anderszins veel in het werk stellen inzake een (dreigende) eerschending. In het casusonderzoek troffen we ouders aan die naar Turkije reisden om hun vrijwillig geschaakte dochter op te halen (Awir) en een man die speciaal verhuisde naar de stad waar zijn weggelopen vrouw was ondergebracht (Elvan).

Vergaande sociale controle

Mannen die vergaande sociale controle over een vrouw uitoefenen kunnen dat doen vanwege een eerconflict. Een variant hierop die we in het casusonderzoek aantreffen is de broer die op school nauwgezet in de gaten houdt wat zijn zus doet en haar terecht wijst als ze iets doet dat in zijn ogen oneerlijk is (Awir, Takiyah). Andere voorbeeld zijn: een vrouw die één keer in de maand met haar man boodschappen doet en die verder niet of nauwelijks de deur uit komt (Akamsa); een meisje dat ineens na school onmiddellijk naar huis moet (Nuray); een meisje dat binnen vast wordt gehouden (Harika) en een vrouw die vrijwel alleen de deur uit mag en durft om de kinderen van school te halen (Elvan).

Emotionele uitspraken

Emotionele en extreme uitspraken van mannen omtrent een eerschending zijn een indicatie voor mogelijk ernstig geweld. Dit lijkt voor de hand te liggen, maar in het casusonderzoek hebben we enkele keren vastgesteld dat extreme uitingen, verwensingen of doodsdreigingen niet op waarde worden geschat (zie wel in paragraaf 3.5 de passage over het zogeheten *Cry Wolf-effect*).

Contacten met instanties

Aangifte van vermissing

Bij een aangifte van vermissing van in het bijzonder tienermeisjes en jonge vrouwen is alertheid geboden, onder meer omdat het kan gaan om een vrijwillige of onvrijwillige schaking of om opsluiting. Met name als de aangifte wordt gedaan door mensen uit een traditionele cultuur die emotioneel zijn en die klaarblijkelijk erg gedreven zijn om de vermiste persoon terug te vinden. In het casusonderzoek bleken onder meer de (bij de politie aangegeven) vermissingen van Lateefah en Akasma een escalatiemoment. Alertheid is onder meer geboden omdat de personen die de aangifte doen kwade intenties kunnen hebben en erop uit kunnen zijn om informatie te verkrijgen over de mogelijke verblijfplaats van de vermiste vrouw. Ook is alertheid geboden omdat de aangifte vals kan zijn en er feitelijk een (vrijwillige) schaking aan de gang is die de situatie op scherp zet. Bij de casus Ayse en Timur wordt een politieagent bijvoorbeeld via de aangifte van vermissing betrokken bij een vrijwillige schaking, in de hoop dat politieactiviteiten zouden bijdragen aan de goedkeuring van het huwelijk door de familie van het zogenaamd vermiste meisje.

Verdacht medisch consult

Als vrouwen (uit traditionele milieus) vanwege verwondingen of abortus medici bezoeken (de huisarts, het ziekenhuis) kan dit een indicatie zijn van eengerelateerd geweld, zeker als er mannen bij zijn die klaarblijkelijk controle uitoefenen over wat deze vrouw doet of laat. Het verdient ook aandacht als vrouwen zich niet durven uit te spreken en daarom bijvoorbeeld ontwijkende antwoorden geven. Uiteraard is het in dit stadium moeilijk - en tegelijk onbelangrijk, want het gaat om signaleren en agenderen - om onderscheid te maken tussen huiselijk geweld, eengerelateerd geweld of incest. Hakan gaat bijvoorbeeld meermalen met zijn, door hem misbruikte, dochter voor abortus naar het ziekenhuis.

Verkrachting: valse aangifte

Een valse aangifte van verkrachting (van een vrouw uit een traditioneel milieu) kan een poging zijn om een vrijwillige (mogelijk buitenechtelijke) seksuele relatie te verhullen. In dit geval kan de man waarmee deze vrouw seksueel verkeer heeft gehad gevaar lopen. Dat geldt mogelijkerwijs ook voor de vrouw, bijvoorbeeld als de sociale omgeving niet meegaat in het 'verhaal' over de verkrachting. Bij twee casus (Berat, Fairuza & Candan) is een valse aangifte van verkrachting een voorteken van een stevig eerconflict.

2.5 Samenvattende conclusies

1. Alertheid blijkt geboden zodra professionals op de hoogte raken van een zwaarwegende eerschending (een bekend geraakte seksuele relatie) in een sociaal milieu met traditionele opvattingen over eer. Het casusonderzoek (20 casus) telt namelijk negen zaken die verband houden met een seksuele relatie buiten het huwelijk. In bijna al deze gevallen (op één na) escaleert de situatie in kort tijdsbestek na het bekend raken van de relatie. Dit bemoeilijkt effectieve professionele interventies.
2. Het onderzoek toont ook aan dat het daadwerkelijke risico dat slachtoffers lopen niet alleen valt af te meten aan de ernst van de eerschending, maar ook aan de persoonlijkheid van de dader(s) en hun deels zelfopgelegde druk om daar handelend tegen op te treden. Twee eermoorden zijn ronduit voorbarig: ze worden gepleegd vanwege een ontluikende niet-seksuele relatie.
3. Het onderzoek bevat vier zaken waar een man zijn (ex-)vrouw vermoordt nadat een echtscheiding de situatie op scherp had gezet. Ook hier is de reactie van de mannen op zich een bedreigende en verklarende factor - die reactie valt namelijk maar ten dele te verklaren uit de gebeurtenissen. Vanuit beleidsmatig perspectief biedt het houvast dat dit zonder uitzondering zaken zijn met een lange voorgeschiedenis, inclusief meldingen omtrent mishandelingen en doodsbedreigingen bij de politie (zie ook hoofdstuk 3).
4. Bij vier onderzochte zaken verzetten in veiligheid gebrachte vrouwen zich tegen uithuwelijking: dit leidt in een kort tijdsbestek tot ernstige bedreigingen. De vier jonge vrouwen overleven in essentie door de zelfredzaamheid die ze zelf aan de dag leggen.
5. Er bestaan belangrijke verschillen tussen aan de ene kant de vermoorde slachtoffers en aan de andere kant de slachtoffers die na ernstige bedreigingen in een (voorlopig) veilige situatie terechtkomen. De om het leven gebrachte slachtoffers gaan naar

school (lager beroepsonderwijs), verrichten eenvoudig werk of zijn huisvrouw. Van vier van deze vrouwelijke slachtoffers staat vast dat ze een zeer geïsoleerd sociaal leven leidden. Het valt daarentegen op dat drie zelfredzame vrouwen hoger onderwijs volgen en dat vier van hen contacten onderhouden met autochtonen: mede door toedoen van die contacten komen ze in een (voorlopig) veilige situatie terecht.

6. Uit het casusonderzoek komt een aantal voortekenen van levensbedreigende eerconflicten naar voren. Slachtoffers staan onder druk en kunnen dientengevolge op school of op het werk verstek laten gaan en tekenen vertonen van stress, slapeloosheid en geweld. Ze kunnen zich ook onverschillig tonen over het eigen lot, hetgeen onder meer tot uitdrukking komt in zelfmoordpogingen of zinspelingen daarop. Daders blijken belangrijke reguliere bezigheden (werk, sport) ondergeschikt te kunnen maken aan eerkwesties waarin ze veel tijd en energie steken. In combinatie met doodsbedreigingen of met vergaande sociale controle over eerschenders, zijn dit belangrijke indicaties. Tot slot blijken er ernstige eerconflicten schuil te kunnen gaan achter bepaalde overheidscontacten: een aangifte van vermissing (dit kan duiden op schaking); een valse aangifte van verkrachting (dit kan wijzen op het verhullen van een oneervolle seksuele relatie); en een verdacht medisch consult (onverklaarbare verwondingen, een opmerkelijke abortus of een hersteloperatie aan het maagdenvlies).

Voorfase en veiligheidsmaatregelen

Inleiding

Dit hoofdstuk behandelt de voorfase en veiligheidsmaatregelen bij de onderzochte zaken. Meer in het bijzonder staan twee onderwerpen centraal. Ten eerste de in de voorfase afgegeven signalen van mogelijk levensbedreigend risico. Ten tweede de kritische momenten in het proces waarop preventief ingrijpen door een professional (de politie of enige andere ketenpartner) geboden was. Bij de twaalf moordzaken is het niet gelukt om een escalatie die culmineert in (een poging tot) moord te voorkomen. Bij de acht ernstige bedreigingen is dit wel voorkomen: door professionele interventies, door zelfredzaamheid of door een combinatie daarvan.

We gaan eerst in op de afgegeven signalen van mogelijke levensbedreiging. Paragraaf 3.1 behandelt de signalen richting de sociale omgeving en paragraaf 3.2 zoomt in op signalen die zijn afgegeven aan professionals. Het stramien is in beide paragrafen hetzelfde. We presenteren steeds eerst de belangrijkste bevindingen en patronen. Vervolgens onderbouwen we dit door over elke relevante casus bondig concreet empirisch materiaal te presenteren. Daarna komen in paragraaf 3.3 de kritische momenten aan bod. We verstaan hieronder de momenten die op enig moment beslissend zijn voor de gang van zaken: culmineert het eerconflict in (een poging tot) moord of toch niet, ondanks ernstige bedreigingen? Daarbij is uiteraard van belang hoe, en door wie, op deze momenten wordt gehandeld en met welke effecten.

In de twee daarop volgende paragrafen gaan we in op enkele kritische processen die levensbedreigende risico's kunnen veroorzaken (3.4) en op geconstateerde beleidstekorten (3.5). We sluiten af met samenvattende conclusies (3.6).

3.1 Signalen voor de sociale omgeving

Bij dertien van de bestudeerde 20 casus hebben we vastgesteld dat slachtoffers signalen over mogelijk levensbedreigend risico hebben afgegeven in hun sociale omgeving: aan mensen door wie ze *niet* worden bedreigd. Die signalen kunnen langs vier lijnen worden gegroepeerd, namelijk signalen die: louter bekend raken in de eigen kring (vier keer); die collega's op het werk bereiken (twee keer); die op school bekend raken (twee keer); en die worden afgegeven in een sociaal netwerk waar ook autochtonen deel van uitmaken (vier keer).

In de eerste plaats raken dus vier keer louter signalen bekend in de eigen kring. Bij de eerste zaak maken signalen over mogelijke levensdreiging deel uit van de vele gesprekken die in twee families worden gevoerd over een omstreden seksuele relatie. Uiteindelijk wordt de man vermoord. Zijn familie heeft dat nooit gewild en is ook nooit voornemens geweest om de vrouw te vermoorden, ook al keerde ze zich tegen de relatie. Het stond voor de twee betrokken families als een paal boven water dat ze het probleem zelf behoorden op te lossen. Verschillende familieleden van de vrouw zoeken naar een niet-dodelijke oplossing, totdat deze familie in woede ontsteekt als bekend raakt dat in het geheim een religieus huwelijk is gesloten.

In een ander geval wordt een meisje met de dood bedreigd door haar ouders: dit raakt bekend bij haar tienervriend die vervolgens de politie niet alarmeert. Bij twee andere zaken worden binnen de kring van familieleden die betrokken zijn bij het conflict waarschuwingen omtrent dodelijke bedreiging afgegeven aan de slachtoffers. De waarschuwingen komen in beide gevallen neer op een dringend advies aan tijdelijk in Turkije

verblijvende slachtoffers om niet terug te keren naar Nederland. In beide gevallen slaan de slachtoffers het advies in de wind.

Per relevante casus

- De familie van een jongeman is gekant tegen zijn seksuele relatie met een meisje en weet dat de familie van het meisje nog sterkere bezwaren maakt tegen deze relatie. *Reactie:* de twee families spreken met elkaar over de kwestie en proberen tot een vreedzame oplossing te komen. Dit mislukt (Amit).
- Een jongen weet dat zijn vriendin, waar hij pas kort een relatie mee heeft, bang is voor de reactie van haar ouders op hun relatie, zeker als bekend is geraakt dat ze seks hebben gehad. Dit meisje belt in een nacht in paniek haar vriend op: ze wil opgehaald worden omdat haar 'ouders gek zijn geworden'. De jongen wordt kort daarop door de vader van het meisje over de telefoon bedreigd. Hij hoort zijn vriendin op de achtergrond om hulp schreeuwen: het lijkt erop dat haar mond wordt dichtgebonden. *Reactie:* De jongen praat hierover met een vriend die hem waarschuwt om er niet naartoe te gaan. Hij gaat inderdaad niet en onderneemt ook geen andere stappen (Lateefah).
- Een man belt zijn voormalige schoonvader in Turkije op als zijn ex-vrouw daar verblijft. De man zegt dat deze vrouw daar maar beter kan blijven, omdat hij haar anders vermoordt. *Reactie:* de vrouw komt al snel weer terug naar Nederland. Naar aanleiding van deze bedreiging wordt voor zover bekend geen contact opgenomen met de (Nederlandse) politie. Deze vrouw zoekt twee maanden later zelf wel (weer) contact met de politie, omdat haar ex-man dan rondhangt bij haar huis (Elvan).
- Een vrouw ontdekt dat haar ex-man vanuit de familie ernstig wordt bedreigd. *Reactie:* Ze belt met haar ex-man, die op dat moment in Turkije verblijft, om hem te waarschuwen. Deze man keert kort daarop desondanks terug naar Nederland (Hakan).

In de tweede plaats worden bij drie zaken signalen over mogelijke levensbedreiging afgegeven aan collega's op het werk. Bij één zaak informeert een raamprostituee twee collega-prostituees over bedreigingen door een broer, oom en neef. Die neef vertelt zelf aan twee vrienden dat hij overweegt zijn tante te vermoorden: de vrienden proberen hem op andere gedachten te brengen. Het valt te begrijpen dat de twee prostituees niet zo snel naar een professionele instantie, zoals de politie, stappen. In een ander geval stappen collega-schoonmakers naar de voorman: dit resulteert onder meer in een bemiddelingsgesprek door een chef. Hoewel de situatie levensbedreigend is, wordt de politie niet ingeschakeld door het bedrijf. Dat gebeurt wel bij de derde zaak: een leidinggevende van een ander schoonmaakbedrijf schakelt namelijk de wijkagent in.

Per relevante casus

- Een vrouw vertelt twee collega-prostituees dat ze doodsbang is voor een broer, oom en neef. Die neef vertelt aan twee vrienden dat hij zijn prostituerende tante wil vermoorden. *Reactie:* De vrienden proberen deze neef op andere gedachten te brengen (Irem).
- Een echtpaar werkt bij hetzelfde schoonmaakbedrijf. De vrouw krijgt een seksuele relatie met een mannelijke collega. Collega's ontdekken deze relatie eerder dan de echtgenoot: het betreft onder meer collega's die zijn opgegroeid in een namuscultuur. Ze raken er later ook van op de hoogte dat het overspel is ontdekt door de echtgenoot. De zus van de vrouw vertelt dit aan een collega die (ook) bekend is met de namuscultuur en die schrikt van de mededeling. Een zus van de overspelige vrouw belt met de werkgever die een gesprek belegt met het echtpaar. In dat gesprek zegt de man: "we maken hem af", daarmee doelend op de minnaar van zijn vrouw. *Reactie:* Collega's stellen een voorman op de hoogte van de relatie. De voorman probeert de overspelige vrouw te ontslaan, maar dat mislukt. De collega's bespreken wat er kan gebeuren na de ontdekking van de relatie door de echtgenoot. Ze houden rekening met geweld van de vader of broer van hun overspelige vrouwelijke collega tegen de minnaar. Na de doodsbedreiging wijst de werkgever erop dat het in Nederland niet is toegestaan om eigen rechter te spelen en dat het gebruikelijk is om in zo'n situatie naar de politie te stappen (Ibrahim).

- Een vrouw vertelt op haar werk (een schoonmaakbedrijf) aan collega's dat ze ernstig wordt bedreigd door haar man waarvan ze wil scheiden (ze woont dan nog bij deze man). Ze vertelt dit ook aan haar leidinggevende. Als ze enige tijd later in een BVML-huis woont, vertelt ze aan tenminste twee vrouwen die daar ook verblijven dat haar man haar zal vermoorden. *Reactie:* De leidinggevende van deze vrouw belegt een gesprek en nodigt daartoe onder meer de wijkagent uit: dit is het eerste contact van deze vrouw met de politie. Deze vrouw gaat weg bij haar man en trekt tijdelijk in bij een collega die de politie belt. Ze gaat later met een vriendin uit het BVML-huis, die ze in vertrouwen heeft genomen, op zoek naar een zelfstandige woning (Semra).

In de derde plaats raken bij twee zaken medeleerlingen op de hoogte van een conflict. Het betreft zaken waarbij in een pril stadium van het eerconflict - een beginnende voorhuwelijkse relatie - een (poging tot) eermoord wordt gepleegd. Dit verklaart mede waarom de afgegeven signalen de sociale omgeving niet mobiliseren: het is namelijk ook binnen namusculturen niet gebruikelijk of gepast om onder zulke omstandigheden eermoord te plegen. Het betreft zogeheten voorbarige eermoorden (zie ook hoofdstuk 1).

Per relevante casus

- Een jongen die korte tijd later een poging tot moord pleegt, vertelt op school dat hij 'iemand', een medeleerling die hij beschouwt als eerschender, dood zal schieten of iets anders aan zal doen. *Reactie:* leerkrachten en medeleerlingen ondernemen voor zover bekend geen stappen (Awir).
- Medeleerlingen zien dat een meisje wordt bedreigd en mishandeld door een broer die op dezelfde school zit. Die broer slaat en beledigt ook de jongen waartoe zijn zus toenadering zoekt. *Reactie:* De reacties van medeleerlingen zijn niet bekend of invloedrijk, maar ze behoeven de zaak niet onder de aandacht van het schoolpersoneel te brengen, want die bemoeit zich er duidelijk zichtbaar al mee (Takiyah).

In de vierde plaats worden bij vier casus signalen over mogelijk levensbedreigend risico afgegeven in een sociaal netwerk waar ook autochtonen deel van uitmaken. Dit leidt in alle gevallen tot effectieve preventieve maatregelen: één keer binnen een informeel circuit en tot drie keer toe in samenspel tussen slachtoffer(s), hun sociale omgeving en bewust ingeschakelde professionals. Eén keer schakelt een autochtoon gezin de politie in en eenmaal helpen de autochtone vriendinnen en hun ouders een bedreigde jonge vrouw bij haar vlucht. Dit leidt tot bedreigingen vanuit de familie van deze vrouw aan het adres van autochtonen die haar hebben geholpen: op dat moment schakelen de bedreigde autochtonen de politie in.

In het derde geval legt de Turkse vriend van een Turks stel, dat wil trouwen en dit probeert af te dwingen met een vrijwillige schaking, contact met een autochtone agent waarmee hij bevriend is. Hoewel bij deze zaak dus niet een autochtone kennis de politie inschakelt, rekenen we deze zaak tot deze categorie omdat de Turkse man doelbewust gebruikmaakt van zijn privé-relatie met een autochtone agent.

Tot slot doet een meisje dat onder zeer bedreigende omstandigheden van huis weg wil vluchten (ze wil onder meer ontkomen aan uithuwelijking) met succes een beroep op een voormalige autochtone lerares.

Per relevante casus

- Een jonge vrouw die in gevaar dreigt te komen, omdat ze zich niet wenst te schikken naar de nadrukkelijke wensen in haar gezin omtrent het stoppen van een voorhuwelijkse seksuele relatie, neemt enkele (autochtone) vriendinnen en hun ouders in vertrouwen. *Reactie:* De vriendinnen en de ouders van een vriendin helpen deze jonge vrouw bij het ontvluchten van het gezin, naar het buitenland (Nuray).
- Een jonge Turkse vrouw krijgt een relatie met een autochtone jongeman. Ze vertelt deze man en zijn ouders dat ze serieus gevaar heeft te duchten uit haar familie. *Reactie:* De ouders van deze man nemen het Turkse meisje korte tijd in huis en zoeken (hierover) contact met de politie. Ze bespreken

met het jonge stel en met de ouders van de jonge vrouw onder welke voorwaarden die ouders instemmen met een huwelijk. De jongeman en zijn ouders schikken zich naar de geuite voorwaarden: trouwen en bekering tot de Islam. Als andere familieleden van het meisje zich toch tegen het huwelijk keren, stappen de autochtone man en zijn ouders naar de politie (Maarten en Kari).

- Een niet-getrouwd stel ensceneert een vrijwillige schaking, met medeweten en steun van een vriend van de man. Die vriend weet heel goed hoe riskant de schaking is: het is immers de vraag hoe de familie van de vrouw reageert. Als blijkt dat die zich niet zomaar bij een huwelijk neerleggen (en al snel gewapend op zoek gaan naar de vrouw), schakelt deze vriend een autochtone politieagent in waarmee hij (privé) bevriend is (Ayse en Timur).
- Een meisje is voornemens van huis weg te lopen omdat ze zich verzet tegen een uithuwelijking die op stapel staat en omdat ze tegen haar nadrukkelijke wens in niet verder mag studeren. Het meisje schat dat ze in onmiddellijk levensgevaar verkeert als ze binnen haar gezin in opstand komt of als ze, na te zijn weggelopen, zou worden teruggevonden door familieleden. Ze vertelt haar verhaal aan een handwerklerares waar ze ook buiten school contact mee heeft.¹⁵ *Reactie:* Deze lerares regelt in haar privé-omgeving een informeel opvangadres. Kort daarna vlucht het meisje daar inderdaad naartoe (Sibel).

Naast deze dertien zaken waarbij signalen over mogelijke levensbedreiging worden afgegeven in de sociale omgeving, tonen drie vrouwen zich zelfredzaam binnen een sociale omgeving die vrijwel helemaal bedreigend voor hen is. Eén bedreigde vrouw (Kerzi) belt met de vrouwenopvang die haar snel en doeltreffend helpt. De twee andere slachtoffers zoeken steun bij professionals zodra de omstandigheden zich daarvoor lenen. De ene vrouw (Gulasor) overtuigt een dienstverlenend bureau van het gevaar dat ze loopt en komt zo bij de vrouwenopvang terecht. De ander (Harika) klampt op Schiphol een lid van de Koninklijke Marechaussee aan zodra ze buiten bereik is van leden van haar schoonfamilie die haar ernstig bedreigen.

Wat opvalt

Op basis van de bovenstaande beschrijvingen en patronen valt een aantal punten op. Er blijkt een kloof te bestaan tussen professionele instanties en de (etnische) sociale omgeving van de slachtoffers. Immers: er worden dertien keer signalen afgegeven over mogelijke levensbedreiging in de sociale omgeving en er wordt negen keer *geen* professional ingeschakeld. Wel volgt er in drie gevallen een effectieve interventie in het informele circuit die de slachtoffers in (voorlopige) veiligheid brengt. Het valt op dat slechts drie keer de politie wordt ingeschakeld vanuit het sociale netwerk van het slachtoffer: daarbij spelen zonder uitzondering autochtone relaties een rol.

De kans dat in de sociale omgeving afgegeven signalen over mogelijk levensbedreigend risico *niet* onder de aandacht worden gebracht van professionals, neemt toe bij een snelle escalatie van het eerconflict en indien slachtoffers een geïsoleerd leven leiden, inclusief strenge sociale controle binnen eigen gezin of familie. De eerste factor, een snelle escalatie van het eerconflict, hebben we voornamelijk vastgesteld bij het bekend raken van een seksuele relatie buiten het huwelijk. Deze tijdsdruk bemoeilijkt signalering vanuit de sociale omgeving. Dit verklaart ten dele waarom vijf van zulke zaken uitmondten in eermoord. Bij drie andere zaken die verband houden met een seksuele relatie buiten het huwelijk worden de vrouwen wel in veiligheid gebracht: met hulp uit hun sociale omgeving. Het betreft zonder uitzondering slachtoffers die autochtone sociale contacten benutten. Dit attendeert op de tweede factor: een breed sociaal netwerk verschaft een slachtoffer houvast bij het zoeken naar veiligheid. Als spiegelbeeld daarvan lopen vrouwen die een geïsoleerd sociaal leven leiden extra risico's. Het valt op dat de vier vrouwen die mede vanwege een echtscheiding worden vermoord door hun (ex-)man zich in een sociaal isolement bevonden. Des te

¹⁵ We rekenen dit tot de sociale omgeving vanwege het hoge privé-karakter van deze contacten.

belangrijker worden dan contacten tussen deze slachtoffers en professionals. De signalen die worden afgegeven aan professionals en de consequenties daarvan zijn het thema van de volgende paragraaf.

3.2 Signalen voor professionals

Bij zestien van de 20 onderzochte casus raken signalen van mogelijk levensbedreigend risico bekend bij professionals. Hieronder bevinden zich, zo bleek uit de voorafgaande paragraaf, vier zaken die vanuit de sociale omgeving van de slachtoffers onder de aandacht van de overheid worden gebracht.

We beschrijven welke professionele instanties de signalen het eerst bereiken en wat er vervolgens gebeurt. Van de zestien signalen komen er negen in eerste instantie bij de politie terecht. Drie slachtoffers komen bijna zonder tussenkomst van andere professionals terecht bij de vrouwenopvang en bij twee zaken bereiken de signalen de gezondheidszorg. Er resteren dan nog twee zaken: één keer wordt een maatschappelijk werkster op de hoogte gesteld door een bedreigde raamprostitutuee en één keer wordt in de eerste plaats een middelbare school geconfronteerd met harde indicaties dat een leerlinge thuis wordt bedreigd.

In de eerste plaats komt dus verreweg het grootste aantal signalen binnen bij de politie. Voor vier zaken geldt dat vrouwen die door hun (ex-)man ernstig worden bedreigd en mishandeld, de politie hiervan op de hoogte stellen. In één geval legt een werkgever het contact met de wijkagent. Het geweld tegen deze vrouwen is een langdurig proces: het begint al tijdens het huwelijk en het escaleert naar aanleiding van (de aankondiging van) een scheiding. Het gaat gepaard met zoveel bedreigingen en mishandelingen dat dit de slachtoffers ertoe beweegt naar de politie te stappen. Deze gang van zaken verschaft de politie tijd en informatie. Bij deze vier zaken treft de politie maatregelen (twee vrouwen worden ondergebracht in de vrouwenopvang) die een tijdelijk effect sorteren, maar die uiteindelijk ontoereikend zijn.

Bij een andere zaak doen ouders emotioneel aangifte van de vermissing en ontvoering van hun tienerdochter. De vader doet vergaande uitspraken waaruit blijkt hoe zwaar hij tilt aan een eventuele ontmaagding van zijn dochter. De politie heeft klaarblijkelijk niet door dat het een vrijwillige schaking betreft die de situatie op scherp zet. Ze volstaat namelijk met het afleggen van een min of meer doorsnee huisbezoek en met het opnemen van de aangifte.

In tegenstelling tot de vijf bovenstaande zaken treft de politie in vier andere gevallen doeltreffende preventieve maatregelen. Bij één zaak wordt de politie geholpen door de overtuigende wijze waarop de autochtone ouders, wier zoon een relatie heeft met een Turks meisje dat ten gevolge daarvan ernstig wordt bedreigd in haar familie, de situatie uitlegt. Bij een andere zaak heeft de politie onmiddellijk door dat een aangifte van verkrachting vals is en dat hier zaken achter schuilgaan die politieaandacht vergen. Bij weer een andere zaak ontdekt een agent al doende dat achter een aangifte van vermissing - door een Turkse man waarmee hij bevriend is - een ernstige bedreiging schuilt. Bij deze drie zaken roepen reguliere agenten de steun in van materiedeskundigen. Dit draagt eraan bij dat de slachtoffers in veiligheid worden gebracht.

Bij de vierde zaak klampt een angstig meisje zich op Schiphol vast aan een Marechaussee: ze is zojuist ontvlucht aan haar schoonfamilie die haar ernstig bedreigt. Ze wordt overgedragen aan de politie die haar vervolgens onderbrengt in een particulier opvanghuis.

Per relevante casus

- Er komt bij de politie een melding binnen dat een vrouw zou zijn mishandeld door haar ex-man, die in het bezit zou zijn van een vuurwapen. Later die dag doet deze vrouw aangifte van wederrechtelijke vrijheidsberoving, gijzeling en mishandeling door deze man. *Reactie:* De politie

gaat ter plaatse, fouilleert de man en houdt hem aan. Ze doorzoekt ook de verblijfplaatsen van deze verdachte, maar treft geen vuurwapen aan. Politie en justitie oordelen dat er voldoende bewijs voorhanden is voor mishandeling. In afwachting van de terechtzitting wordt de man vrijgelaten (Dilek).

- Een jonge vrouw blijft bij de man wonen waarvan ze inmiddels is gescheiden. De vrouw wordt mishandeld en bedreigd door haar ex-man. Ze gaat naar de politie toe. *Reactie 1:* De politie adviseert de vrouw om aangifte te doen tegen haar ex-man, maar ze doet dat niet. De politie dringt er vervolgens bij haar op aan om weg te gaan bij haar ex-man. Na bemiddeling door de politie komt de vrouw terecht in een BVML-huis. *Vervolgens:* De man achterhaalt het adres van het BVML-huis waar zijn vrouw verblijft. Na verloop van tijd trekt deze vrouw weer in bij haar ex-man. Dat resulteert in mishandelingen en minstens één doodsb bedreiging. Ze stapt naar de politie toe: ze doet geen aangifte en zegt niet meer in een BVML-huis te willen wonen omdat dit niet veilig genoeg zou zijn. Inmiddels heeft de vrouw contact met een maatschappelijk werkster: die belt met de politie en benadrukt dat de bedreigingen zeer serieus zijn. *Reactie 2:* De politie zoekt naar een oplossing door te proberen de vrouw in veiligheid te brengen. Hiertoe overlegt de politie met zedenspecialisten, het bureau vertrouwensartsen, een BVML-huis en 'vele andere instanties'. De vrouw blijkt gedurende haar eerdere opvang niet op een geheim adres te hebben verbleven. De politie besluit dat ze de vrouw zal aansporen om nu wel op een geheim adres te gaan wonen. Het komt daar echter niet van. *Vervolgens:* de man blijft zijn ex-vrouw lastig vallen en bedreigen. Hij is onder meer boos omdat zijn vrouw inmiddels Nederlandse les volgt en omdat ze in zijn ogen niet goed voor de kinderen zorgt. De Raad voor de Kinderbescherming stelt een onderzoek in. Tijdens dit onderzoek zegt de man dat hij niet voor zich zelf in staat als zijn kinderen blijven lijden onder het gedrag van hun moeder. *Reactie 3:* De kinderen blijven bij de moeder en er komt geen omgangsregeling met hun vader. *Vervolgens:* De man blijft zijn ex-vrouw lastig vallen: rondhangen bij haar woning en bij de school van de kinderen. Hij bedreigt haar over de intercom van haar wooncomplex. De vrouw zoekt in korte tijd meermalen contact met de politie hieromtrent. *Reactie 4:* De politie spreekt de man enkele keren aan op zijn gedrag. Daarbij zegt hij een keer dat hij niet voor de gevolgen in staat als hij zijn kinderen niet mag zien. De politie adviseert de vrouw onder meer om te bellen als haar ex-man in haar buurt komt (Elvan).
- Een vrouw wil scheiden van haar man. Ze wordt door hem mishandeld, met de dood bedreigd en enkele keren verkracht. Een leidinggevende van deze vrouw brengt haar in contact met de politie, in het bijzonder de wijkagent. De vrouw vertelt het verhaal en zegt dat ze nog liever dood gaat dan zo door te leven. *Reactie:* De wijkagent legt de vrouw twee keuzen voor: zo doorgaan of aangifte doen. De vrouw doet geen aangifte. Na dit gesprek neemt de wijkagent contact op met de officier van justitie: ze concluderen dat vervolging ambtshalve mogelijk is. De agent zoekt enkele weken later contact met de vrouw die weer stevig blijkt te zijn mishandeld en ook is verkracht. De wijkagent geeft de vrouw nog twee weken de tijd om haar zaken te regelen en zegt dat hij anders over gaat tot aanhouding van haar man. De vrouw smeekt om dat niet te doen. Naar later blijkt wilde ze haar man met voodoo over halen om in te stemmen met een scheiding (Semra).
- Een vrouw wordt frequent mishandeld door haar man en krijgt allerhande vergaande fysieke en sociale beperkingen opgelegd. Ze leidt een geïsoleerd leven: ze overweegt geregeld om naar de politie te stappen, maar ze deinst terug vanwege de mogelijke effecten daarvan op haar man. Leden van de schoonfamilie van de vrouw wonen vlakbij en vangen signalen op over mishandelingen, maar schikken zich naar het verhaal van haar man: die vertelt dat zijn vrouw naar andere mannen kijkt en stiekem sms-berichten stuurt naar andere mannen. Deze mishandelde vrouw overwint haar angst als ook haar dochters worden mishandeld en vrijheidsbeperkingen krijgen opgelegd. Ze vlucht uiterst behoedzaam weg en klopt aan bij de politie. Ze vertelt haar verhaal. *Reactie:* De politie ziet erop toe dat de vrouw wordt opgenomen in een BVML-huis in een andere provincie. De man en enkele familieleden zoeken naar de vrouw: ze verschijnen onder meer op het politiebureau. De man is boos en emotioneel: hij beledigt een politiemedewerker. Hij achterhaalt het telefoonnummer van het BVML-huis en belt: daarop wordt de vrouw overgeplaatst naar een ander BVML-huis. Ook daar hangt hij al snel weer aan de lijn. De vrouw wordt weer overgeplaatst en verblijft uiteindelijk in BVML-huizen in drie verschillende gemeenten. In de drie maanden daarna is er contact tussen de

politie uit de gemeente waar de vrouw met haar man woonde en de politie in de gemeente(n) waar ze verblijft in een BVML-huis (Akasma).

- Ouders doen emotioneel aangifte van de vermissing en ontvoering van hun tienerdochter. De vader zegt onder meer dat de dood van vele familieleden minder erg is dan een eventuele ontmaagding van zijn dochter. *Reacties:* De politie neemt aangifte op en gaat op huisbezoek bij de ouders voor een gesprek. Voor zover bekend volgt de politie de verdere gang van zaken niet of nauwelijks (Awir).
- De Turkse Kari krijgt een relatie met een autochtone man: Maarten. De ouders van Kari zeggen onder voorwaarden in te stemmen met een huwelijk, maar ze nemen onder druk van familie en een imam afstand van deze toezegging. De vader van Kari belt haar boos op (ze verblijft bij de ouders van Maarten): hij bedreigt Maarten. Kort daarna belt Kari met Maarten om de relatie te verbreken. Vanwege de liefdesband vindt Maarten dit vreemd. Hij stapt naar de politie en vertelt dat hij is bedreigd door Kari's vader. Maarten legt ook uit dat Kari hoogstwaarschijnlijk onder zware druk staat in haar gezin en familie. Hij vertelt ook dat Kari mogelijk door haar ouders naar Turkije wordt gebracht, omdat ze - onder andere volgens een imam - in de greep zou zijn van zwarte magie en behandeling zou behoeven van een speciale imam. *Reactie:* De plaatselijke politie brengt Maarten in contact met deskundigen van de politie. Het belangrijkste advies dat hij krijgt luidt dat hij onder geen beding contact op mag nemen met Kari of haar familie. De politiedeskundigen nemen contact op met de school van Kari (Kari en Maarten).
- De voorhuwelijkse relatie van een stel raakt bekend binnen de familie. De vrouw doet aangifte van verkrachting. De reguliere politie heeft meteen door wat er schuilgaat achter deze aangifte. *Reactie:* Reguliere agenten raadplegen materiedeskundigen binnen en buiten het politieveld. De politie volgt de verwickelingen op de voet. Het stel wil niet met elkaar trouwen en breekt totaal. De vrouw laat een hersteloperatie van het maagdenvlies uitvoeren. Beide families schikken zich naar deze gang van zaken (Fairuza en Candan).
- De vriend van een stel brengt de vermissing van een vrouw onder de aandacht van een politieagent waarmee hij bevriend is. Hij vertelt er niet bij dat het gaat om een vrijwillige schaking waarbij hij zelf nauw betrokken is. *Reactie:* De agent handelt eerst naar bevind van zaken, maar ontdekt dat zijn gezond verstand tekortschiet en dat hij mogelijk voor het karretje wordt gespannen. Vanaf dat moment laat hij zich bijstaan door een externe materiedeskundige. Ze volgen de bemiddeling van de vriend tussen de beide families en adviseren hem daarbij. Na korte tijd met stevige spanningen (onder andere gewapend zoeken naar de geschaakte vrouw) mondt dit uit in een goedgekeurd huwelijk (Ayse en Timur).

In de tweede plaats komen drie slachtoffers al snel terecht in de vrouwenopvang. Eén jong meisje stapt naar de crisisopvang toe die haar in een opvanghuis plaatst. Haar jonge en nogal onstuimige levensstijl botst met het regime van het opvanghuis: ze keert, na bemiddeling door een neef, terug naar haar ouders. Dat pakt uiteindelijk verkeerd uit: ze wordt door haar ouders vermoord. Een ander jong meisje wordt thuis ernstig bedreigd omdat ze zich verzet tegen uithuwelijking. Ze zoekt het telefoonnummer van de vrouwenopvang op. Ze belt en ze krijgt doeltreffende professionele hulp. De aantrekkelijkheid van deze zaak schuilt in de eenvoud ervan: als ernstig bedreigde vrouwen weten waar ze terecht kunnen volstaat idealiter een heimelijk telefoontje om professionals te alarmeren. Eén vrouw, ten slotte, vlucht weg bij haar man en komt, via een dienstverlenend bureau, in de vrouwenopvang terecht.

Per relevante casus

- Een tienermeisje heeft sinds kort een seksuele relatie met een jongen van dezelfde leeftijd. Het meisje durft niet terug naar huis, omdat ze vreest dat haar ouders haar zullen doden. Ze gaat met haar vriend en dit verhaal langs bij een welzijnsinstelling en twee instellingen voor crisisopvang van jongeren. *Reactie:* Bij de welzijnsinstelling en de eerste crisisopvang die ze bezoeken loopt het (intake)gesprek spaak: het meisje en haar vriend vertrekken. De tweede crisisopvang die ze bezoeken zorgt ervoor dat ze in een andere stad in een opvanghuis wordt geplaatst. Daar schikt het

meisje zich niet naar de huisregels. Na overleg tussen deze opvang en de ouders van het meisje, met bemiddeling door een neef, keert het meisje terug naar haar ouders. Die ouders hebben haar kort daarvoor ernstig bedreigd (Lateefah).

- Een vrouw wordt uitgehuwelijkt aan een illegaal in Nederland verblijvende landgenoot. Ze gaat hier eerst in mee, maar kiest toch voor een andere man waarmee ze een relatie begint. Ze wordt mishandeld door haar ouders en bedreigd door de man waarmee ze in het huwelijk zou treden. Ze zoekt het telefoonnummer van de vrouwenopvang op in het telefoonboek en belt. *Reactie:* De opvang die ze belt ziet erop toe dat ze in een opvanghuis wordt geplaatst (Kerzi).
- Een vrouw vlucht weg bij haar man. Ze wordt bedreigd, met name door haar moeder en zussen. Vanwege een lichamelijke handicap consulteert ze een dienstverlenend bureau. Ze vertelt daar haar verhaal, hetgeen ertoe leidt dat dit bureau contact legt met de vrouwenopvang. Ze is inmiddels zwanger van haar vriend. Dit verscherpt de situatie. *Reactie:* De vrouwenopvang brengt haar onder op een plaats die veilig genoeg is en die geschikt is voor zwangere vrouwen. De vrouwenopvang ziet erop toe dat haar naam wordt verwijderd uit bestanden die haar man of andere familie op de hoogte zouden kunnen stellen van haar verblijfplaats (Gulasor).

In de derde plaats raakt tot twee keer toe de gezondheidszorg op de hoogte van signalen over mogelijk levensbedreigend risico. In beide gevallen leggen de medici zich toe op de medische klachten en doen ze verder niets met deze signalen. Bij de eerste zaak verricht het ziekenhuis medische handelingen na een zelfmoordpoging en verwijst de huisarts een vrouw die onder psychische druk staat, onder meer omdat ze zich fel keert tegen de seksuele relatie van haar dochter, naar de RIAGG. Bij de tweede zaak is het ronduit opmerkelijk dat artsen geen alarm slaan. Er worden bij een tienermeisje, dat de eerste keren nog heel jong was, meerdere abortussen gepleegd. Hier komt bij dat haar vader daarbij niet van haar zijde wijkt: deze vader misbruikt het meisje jarenlang.

Per relevante casus

- Een jonge vrouw staat onder grote druk omdat ze een seksuele relatie heeft met een man die door zowel haar familie als die van haar man wordt afgekeurd. Deze vrouw onderneemt een poging tot zelfmoord en wordt daarvoor opgenomen in het ziekenhuis. De moeder van deze vrouw ervaart mede door toedoen van deze relatie grote psychische druk en bezoekt de huisarts. *Reactie:* Het ziekenhuis behandelt de vrouw. De huisarts verwijst haar moeder naar de RIAGG (Amit).
- Een meisje dat door haar vader wordt misbruikt gaat, ook al op jonge leeftijd, aan de zijde van deze vader meerdere keren voor een abortus naar het ziekenhuis. Kort voordat ze in het huwelijk treedt wordt bij haar een maagdevlieshersteloperatie uitgevoerd. *Reactie:* Verschillende medici behandelen keer op keer de patiënte en ondernemen geen andere stappen (Hakan).

Ten slotte resteren er nog twee zaken waarbij professionals signalen ontvangen over mogelijke levensbedreiging. Een maatschappelijk werkster krijgt van een raamprostitutie te horen dat ze ernstig wordt bedreigd vanuit haar familie: ze volstaat met het opschrijven ervan. De laatste zaak betreft een eermoord die in een pril stadium van het eerconflict wordt gepleegd: bij een beginnende niet-seksuele tienerliefde. Dit bemoeilijkt de interpretatie van de afgegeven signalen: een klein netwerk van school, de Raad voor de Kinderbescherming en de jeugdzorg wordt verrast door de moord.

Per relevante casus

- Een vrouw vertelt een maatschappelijk werkster dat ze wordt bedreigd door haar familie en in angst leeft. *Reactie:* de maatschappelijk werkster neemt dit op in haar gespreksverslag (Irem).
- Een schoolgaand meisje wordt mishandeld. Uit omstandigheden en gedragingen maakt de school op dat ze in elk geval lijkt te worden mishandeld door een broer die op dezelfde school zit. *Reactie 1:* de school schakelt de Raad voor de Kinderbescherming in. Deze raad verzoekt om een voorlopige ondertoezichtstelling (OTS) ten behoeve van het meisje. Er wordt inderdaad OTS uitgesproken. De politie legt verschillende bezoeken af aan het gezin. Het meisje wordt

ondergebracht in een opvanghuis. De Raad voor de Kinderbescherming verricht ook onderzoek naar de andere kinderen in het gezin en er volgt OTS voor twee van haar broers. *Vervolgens:*¹⁶ Het meisje vertelt aan een lerares dat ze zelfmoord wil plegen. Die lerares geeft dit door aan de gezinsvoogd van het meisje. Het meisje gaat naar een andere school; dezelfde school waarop een onder OTS gestelde broer die haar in het verleden heeft mishandeld zit. Op die school zoekt en krijgt ze aandacht van een jongen waar ze naar eigen zeggen 'misschien wel' verliefd op is. Als deze jongen haar onder toezien van de broer aanspreekt, slaat de broer deze jongen in het gezicht en zegt: 'Klootzak blijf van mijn zus af, anders vermoord ik je'. *Reactie 2:* De lerares die op de hoogte raakt van de zelfmoordintenties geeft dit door aan de gezinsvoogd: wat die daarmee doet blijft onduidelijk. Als het meisje naar een nieuwe school gaat, maken de gezinsvoogd en de schooldirectie een afspraak met haar, en met haar vader en broer: deze broer mag zich op school niet met zijn zus bemoeien. Als de broer deze afspraak schendt en een schoolgenoot bedreigt, ziet de schooldirectie erop toe dat het meisje belt met haar gezinsvoogd. De gezinsvoogd stelt het meisje gerust. De gezinsvoogd spreekt af dat een vrouw uit de schooldirectie zal bellen met de vader van het meisje: ze spreekt zijn voicemail in. De Arabische contactpersoon van de school spreekt nog wel met de vader en meldt dit bij de schooldirectie: de vader had gezegd dat de problemen thuis zijn besproken en nog verder zouden worden besproken vanwege uiteenlopende opvattingen. Een schooldirectrice spreekt bij toeval met de broer die te laat is vanwege 'iets' met zijn zus: ze zegt dat hij zich niet met zijn zus mag bemoeien. De broer is erg boos en wordt gekalmeerd door de directrice. *Vervolgens:* Een dag later verhindert deze jongen, met een broer, dat zijn zus naar school gaat. Het meisje wordt vermoord (Takiyah).

Wat opvalt

De bovenstaande beschrijvingen en patronen leggen opvallende punten bloot. Het springt namelijk in het oog dat de voorfase van al de vijf moordzaken die verband houden met een seksuele relatie buiten het huwelijk buiten het gezichtsveld van de politie blijven. Dit komt mede doordat de escalatie van deze zaken plaats heeft in een kort tijdsbestek: die escalatie verrast de niet-politiële professionals die van drie van deze zaken wel op de hoogte raken.

Het valt voorts op dat de politie juist wél in alle vier de gevallen op de hoogte raakt van de mishandeling en doodsbedreiging van vrouwen die (willen) scheiden van hun man. Doeltreffende preventie blijft achterwege: de vrouwen worden alle vier vermoord door hun (ex-)man. De interpretatie van deze signalen wordt bemoeilijkt door het feit dat er zeer veel hevige conflicten zijn rond echtscheidingen die helemaal niet uitmonden in moord. Er wordt niet ingezien dat de dreiging bij deze zaken veel groter is dan te doen gebruikelijk is bij huiselijk geweld dat verband houdt met echtscheidingen. De cultuurgerelateerde druk op de daders wordt niet op waarde geschat. Dit komt mede doordat de dreiging bepaald minder collectief is dan bij klassieke eermoord: de (ex-)mannen opereren in hoge mate solistisch, zeker op de meest bedreigende momenten. In één zaak heeft de familie van de man zeker in het begin wel een aandeel in het zoeken naar de (net) uit huis gevluchte vrouw, alsmede in de sociale controle op haar doen en laten toen ze nog bij haar man woonde.

De bovenstaande opvallende punten laten onverlet dat deze paragraaf alles bij elkaar juist belangrijke – en hoopvolle – beleidsmatige aanknopingspunten biedt. Wat is namelijk het geval? Voor negentien bestudeerde zaken (dus: allemaal op één na) geldt dat op enig moment in de voorfase signalen over mogelijk levensbedreigend risico worden afgegeven. Bij tien casus geldt dat er zowel in de sociale omgeving als aan professionals signalen worden afgegeven. In drie gevallen bereiken deze signalen alleen de sociale omgeving en zes maal enkel professionals. Dát er zo vaak signalen worden afgegeven onderstreept een

¹⁶ We hebben deze gebeurtenissen niet geschaard onder de kritische momenten omdat het hier niet gaat om een ernstige namusschending: we typeren de moord als voorbarige eermoord. We kunnen ons goed voorstellen dat de gebeurtenissen niet werden gezien als de opmaat tot een moord. Daarmee willen we niet beweren dat er doortastend is optreden.

kenmerk van ernstig eerge relateerd geweld. Het betreft delicten die veelal door alerte en deskundige professionals, en door een sociale omgeving die het beste voor heeft met de slachtoffers, kunnen worden waargenomen en onderkend.

Het valt voorts op dat van de acht onderzochte ernstige bedreigingen waarbij de slachtoffers in veiligheid worden gebracht tot drie keer toe het eerste contact wordt gelegd met uitvoerende politiefunctiearissen die in een vroegtijdig stadium materiedeskundigen raadplegen. Vervolgens baseren ze hun interventies op de zo ingewonnen kennis en informatie. Dit attendeert op een succesfactor. De kwaliteit van de interventies van uitvoerende ambtenaren neemt sterk toe als ze worden gesteund door materiedeskundigen. Dit vereist natuurlijk wél dat ze zich eerst realiseren dat ze behoefte hebben aan die kennis.

3.3 Kritische momenten

We beschrijven en analyseren in deze paragraaf de aangetroffen kritische momenten. Het betreft momenten die beslissend zijn voor het verloop van de zaak: culminerende eerconflicten in (een poging tot) moord of toch niet, ondanks ernstige bedreigingen? Bij de moordzaken gaat het om momenten waarop preventieve interventies door politie of enige andere ketenpartner mogelijk zijn geweest om de (poging tot) moord, te voorkomen. Die interventies blijven echter achterwege. Bij de zaken met ernstige bedreigingen beschrijven we juist de doortastendheid die op kritische momenten aan de dag wordt gelegd: door professionals of door burgers, waaronder de slachtoffers.

Bij twaalf van de onderzochte 20 casus raakt de overheid op een kritisch moment betrokken. Dit resulteert zes keer niet in maatregelen die een (poging tot) moord voorkomen. In de andere zes gevallen volgen interventies die in zoverre doeltreffend zijn dat een ernstig bedreigende situatie wordt omgebogen naar een (voorlopig) veilige. Bij deze zes zaken kan een onderscheid gemaakt worden tussen drie zaken die met name door toedoen van de politie een gunstig verloop kennen en drie zaken waarbij veel valt toe te schrijven aan zelfredzaamheid van de slachtoffers.

In de eerste plaats staan we stil bij zes zaken waarbij in het bijzonder de politie op kritische momenten betrokken raakt, maar een moord niet wordt voorkomen. Bij twee moordzaken onderschatten reguliere agenten (uit de zogeheten noodhulp) het explosieve karakter van het conflict, mede omdat ze niet of globaal op de hoogte zijn van de voorgeschiedenis. Ze treffen erg pragmatische maatregelen. Er wordt bij de eerste zaak een boterzacht compromis gesloten. De agenten begrijpen heel goed dat het conflict in de toekomst nog eens zal escaleren: ze besluiten hun verslag van het voorval in kapitalen met 'wordt zeer zeker vervolgd'. Ze voorzien echter niet het grote gevaar dat schuilt in de zware eerschending (een meisje heeft voorhuwelijks seks gehad met meerdere partners, waarmee ze niet zal trouwen) die zwaar wordt opgenomen binnen het gezin. In het andere geval wordt een doodsbang meisje - nota bene op sokken - op de trein gezet. Deze maatregelen zijn ontoereikend: korte tijd na de politie-interventie worden er twee zware delicten gepleegd: een moord en een poging daartoe.

De vier overige moordzaken waarbij professionals op kritische momenten een belangrijke rol spelen hebben veel met elkaar gemeen. Het zijn namelijk moordzaken die verband houden met een echtscheiding. Eenmaal speelt naast de politie een migrantenwerkster een rol en één keer de vrouwenopvang. Tot vier keer toe vermoordt een man zijn (ex-)vrouw. Al de keren beschikt de politie over harde indicaties omtrent ernstige strafbare feiten van deze daders tegenover hun (ex-)vrouw: mishandeling (vier keer), ernstige bedreiging, ook met de dood (vier keer) en verkrachting (één keer). Toch houdt de politie de hoofdverdachten niet aan: in één geval komt dit erop neer dat ze een man niet opnieuw aanhoudt. In alle gevallen had de politie daartoe wel voldoende bevoegdheden. Sterker, het zou in overeenstemming zijn met het (thans) gevoerde beleid. Bij deze casus

kwam de dreiging op kritische momenten ook sterk van de (ex-)man dat een aanhouding de vrouwen in elk geval tijdelijk in veiligheid zou hebben gebracht, al valt niet geheel uit te sluiten dat er wellicht toch nog dreiging had blijven bestaan uit de hoek van andere familieleden. Het is, uiteraard, ook nog maar de vraag waar een aanhouding precies toe zou hebben geleid.

Bij één zaak adviseert een migrantenwerkster een ernstig bedreigde vrouw om niet naar de politie te gaan. Het betreft een geïnvolveerd advies: ze baseert zich namelijk op slechte ervaringen met de politie. Dit draagt eraan bij dat het vrouwelijke slachtoffer in een laat stadium, dat wil zeggen kort voor de uiteindelijke moord, contact legt met de politie. Bij een andere zaak is het geen optie om een vrouw onder te brengen bij de vrouwenopvang, omdat ze dit weigert. Deze vrouw is eerder in een BVML-huis teruggevonden door haar man, waardoor ze twijfelt aan de veiligheid. Ze was ook niet gecharmeerd van het sociaal klimaat in dit huis. Deze omstandigheden bemoeilijken effectief politieoptreden.

Per relevante casus

- Er komt een merkwaardige melding binnen bij de politie: een jongen belt met de politie met de vraag of de politie de tienervriend van zijn zus kan aanhouden, omdat deze jongen zijn zus tegen haar wil zou hebben vastgehouden en haar zou hebben gedwongen tot seks. Kort daarvoor was het meisje door haar ouders opgegeven als vermist: dat was niet de eerste keer. *Reactie*: Twee agenten gaan ter plaatse en treffen daar aan: het meisje waar alles om draait, haar ouders, haar broer en haar vriend. De agenten concluderen dat de beschuldigingen aan het adres van de vriend onzinnig zijn. Ze bemiddelen. Al snel blijkt dat de seks tussen het meisje en haar vriend vrijwillig is geweest. Ook blijkt dat dit vriendje haar niet heeft ontmaagd, maar een andere jongen. De ouders reageren geschokt.¹⁷ De politiemensen bereiken een boterzacht compromis: het meisje blijft bij haar ouders en gaat weer naar school (ze had verzuimd); ze behoudt haar relatie met haar nieuwe vriend; er worden afspraken gemaakt omtrent het samenwonen van de twee. Er wordt ook gesproken over trouwen, maar het meisje wil pas trouwen als ze 18 jaar is. De agenten muteren dat ook haar vriend 'niet zo happig' is om te trouwen, dat de moeder niet de indruk wekt 'echt' akkoord te gaan en dat het meisje zelf niet bepaald 'stabiel is te noemen'. De mutatie wordt afgesloten met kapitalen: 'wordt zeer zeker vervolgd'. Dit laatste blijkt profetisch: kort daarop wordt het meisje door haar ouders vermoord (Lateefah);
- Een jonge vrouw ontvlucht in paniek haar ouderlijk huis, waar ze in verband met een voorhuwelijks seksuele relatie wordt vastgehouden. Ze rent op haar sokken huilend en schreeuwend af op een passerende politieauto en zegt: 'Ze vermoorden me' en: 'mijn familie, mijn vader en mijn opa, ze hadden een plan gemaakt om mij gisteren te vermoorden'. *Reactie*: De vrouw wenst geen aangifte te doen en wordt door de agenten op de trein gezet: na lang aarzelen stapt ze uit de politieauto. Ze laat een telefoonnummer achter van de vriend waar ze naartoe gaat. Nadat het meisje per trein is vertrokken, checken de agenten het telefoonnummer en ze vermelden het voorval in het computersysteem van de politie. Het meisje blijft uit handen van haar familie, maar haar vriend wordt neergeschoten (Ibrahim).
- Een vrouw doet aangifte van wederrechtelijke vrijheidsberoving, gijzeling en mishandeling door haar ex-man. Op de dag van deze aangifte houdt de politie haar ex-man aan. In afwachting van een terechtzitting, waarbij de verdachte mishandeling ten laste gelegd zou krijgen, wordt de ex-man op vrije voet gesteld. Hierna doet de vrouw opnieuw aangifte bij de politie omdat haar ex-man haar met de dood heeft bedreigd. Die aangifte zou worden ondersteund door ooggetuigen. *Reactie*: De tweede aangifte mondt niet uit in de aanhouding van de ex-man. Een kleine maand na deze aangifte vermoordt de man zijn ex-vrouw (Dilek).
- In drie jaar tijd heeft een vrouw meerdere keren intensief contact gehad met in het bijzonder de politie over mishandelingen en (doods)bedreigingen door haar ex-man. Na een periode van betrekkelijke rust, valt deze man zijn ex-vrouw weer ernstig lastig. De man spreekt haar aan en houdt daarbij een hand in zijn binnenzak. De vrouw is bang dat hij een pistool bij zich heeft. Ze

¹⁷ Het is onduidelijk of ze dit voor het eerst horen. Volgens een bron zouden ze het al een keer hebben gehoord bij bureau jeugdzorg, maar daarover vinden we niets in het dossier terug.

vertelt dit aan een migrantenwerkster en vraagt haar om mee te gaan naar de politie. Korte tijd later belt de vrouw weer met de politie: ze vertelt dat niet alleen zij zelf, maar ook haar kinderen worden bedreigd door haar ex-man.¹⁸ *Reactie:* De migrantenwerker weigert om mee te gaan naar de politie vanwege slechte ervaringen met politiemensen. Ze adviseert de bedreigde vrouw om haar man te negeren als hij haar weer aanspreekt op een publieke plaats. Als de vrouw toch contact zoekt met de politie krijgt ze het advies om 'onmiddellijk te bellen' als haar ex-man 'overlast veroorzaakt'. Nog geen week later wordt deze vrouw vermoord door haar ex-man (Elvan).

- Een vrouw wordt mishandeld en verkracht door haar man. Nadat de nodige signalen zijn afgegeven van mogelijk levensbedreigend risico, spreken agenten de man aan op zijn gedrag. Ze maken duidelijk dat de politie hem onmiddellijk 'weet te vinden' indien er wat met zijn vrouw gebeurt. De man zegt dat ze hem dan maar meteen moeten meenemen en opsluiten en dat het hem niet uitmaakt of hij voor 10, 20 of 30 jaar de gevangenis in gaat. Een paar weken later geeft de vrouw tegenover de politie te kennen dat haar man zich neer zou leggen bij een scheiding. Bij een gesprek, kort daarop, tussen het echtpaar, de politie en een bestuursambtenaar wordt duidelijk dat dit allerm minst het geval is. Inmiddels is duidelijk dat een scheiding onafwendbaar is. De man bedreigt zijn vrouw in dit gesprek tot twee keer toe. Drie dagen later ontploft de man van woede als hij op het stadskantoor is om een formulier te ondertekenen voor zelfstandige woonruimte van zijn vrouw. *Reactie:* De politie legt zich toe op bemiddeling. Er volgt ook nu geen aanhouding voor de nieuwe bedreigingen, nadat de politie eerder al had kennisgenomen van beschuldigingen van bedreiging en verkrachting aan zijn adres. Het is voor de politie geen optie om de vrouw onder te brengen bij de vrouwenopvang, omdat ze dit weigert. Deze vrouw is eerder in een BVML-huis teruggevonden door haar man, waardoor ze twijfelt aan de veiligheid. Ze was ook niet gecharmeerd van het sociaal klimaat in dit huis. Nog voordat de scheiding wordt voltrokken, vermoordt deze man zijn vrouw (Semra).
- Een vrouw wordt mishandeld door haar man. Nadat de nodige signalen zijn afgegeven van mogelijk levensbedreigend risico, doet de vrouw aangifte tegen haar man vanwege jarenlange mishandeling. Een Turkse agent toont zich bezorgd over haar veiligheid. Haar man spendeert enorm veel tijd en energie aan de zoektocht naar zijn vrouw. In het BVML-huis waar deze vrouw verblijft spreekt een maatschappelijk werkster twee agenten hierop aan. Ze vertelt dat de vrouw al een paar keer omwille van haar veiligheid van BVML-huis heeft moeten wisselen, omdat haar man er 'vierentwintig uur per dag' mee bezig is om haar op te sporen. *Reactie:* De agenten vermelden dit in het computersysteem. *Vervolgens:* Een paar dagen later geeft de vrouw op een politiebureau een nadere toelichting op de aangifte tegen haar man. Daarna gaat ze terug naar het BVML-huis: haar man heeft inmiddels ook dit adres weer achterhaald en staat haar op te wachten. Hij ziet haar, alleen, aan komen lopen en schiet haar dood (Akasma).

In de tweede plaats zijn er ook drie zaken die een veilige afloop kennen, mede door toedoen van doortastende politie-interventies. Het betreft in al deze gevallen een ernstige bedreiging die is terug te voeren tot een seksuele relatie buiten het huwelijk. Eén keer wordt een vrouwelijk slachtoffer in een veilige situatie gebracht in samenwerking tussen politie en de autochtone vriendenkring van dit slachtoffer. Een andere keer gebeurt dit door samenspel tussen een bedreigde Turkse jonge vrouw, een autochtoon gezin en materiedeskundige politiemensen. Bij deze twee zaken wordt de politie geholpen door de heldere wijze waarop slachtoffers en anderen de problematiek verwoorden.

Bij de derde zaak, ten slotte, wordt een stel onder meer in veiligheid gebracht doordat een agent en een externe deskundige toezien op, en coachen bij, kortdurende maar spannende bemiddelingen bij een vrijwillige schaking.

Per relevante casus

- Een jonge vrouw heeft, tijdens een studiestage, een seksuele relatie gekregen met een jongen uit een West-Europees land. Gezinsleden maken ernstig bezwaar en houden haar kort. De vrouw vlucht met behulp van vriendinnen en ouders uit huis. Een van deze vriendinnen heeft een relatie

¹⁸ We beschouwen deze episode als een kritisch moment in het licht van de voorgeschiedenis.

met de zoon van een docent. De ouders van de gevluchte vrouw en twee, speciaal uit Duitsland overgekomen, ooms halen verhaal op de school: ze stellen de school verantwoordelijk voor de verdwijning en zeggen 'Wij ongelukkig, u ongelukkig, hou dat goed in de gaten'. Familieleden vallen binnen bij de docent wiens zoon een relatie heeft met een vriendin van de gevluchte vrouw. Ze denken dat deze man op de hoogte is van het schuiladres. Familieleden posten voor zijn woning, ook in de nacht, in de hoop informatie in te winnen over de verblijfplaats van de gevluchte vrouw. De docent schakelt de politie in. Hij geeft aan dat de zaak uit de hand loopt. *Reactie*: De politie neemt contact op met de familie van de gevluchte vrouw en ze overlegt met de school. Op verzoek van de politie belt een vriendin, die heeft geholpen bij de vlucht, met de gevluchte vrouw die inmiddels in het buitenland verblijft om te vragen of ze voor een gesprek korte tijd terug kan komen naar Nederland.¹⁹ De gevluchte vrouw spreekt, in aanwezigheid van de politie en op een speciaal uitgezocht en goed beveiligd politiebureau, met haar familie. Eerst spreekt de vrouw met haar vriendinnen: die vriendinnen benadrukken dat ze vooral niet terug moet keren naar Nederland. In het gesprek met de familie drukt de politie de familieleden op het hart dat ze tegen hen op zal treden als ze veiligheidsproblemen blijven veroorzaken. De gevluchte vrouw keert terug naar het buitenland. Haar kennissen worden niet langer bedreigd door haar familie (Nuray).

- Nadat een Turkse familie een huwelijk heeft geblokkeerd tussen Kari en Maarten, spreken de vier ouders en hun twee kinderen nog een keer met elkaar. Dit gaat overigens tegen een dwingend politieadvies in. De ouders van Kari zeggen dat zij onder voorwaarden wel kunnen instemmen met een huwelijk, maar dat familieleden dit volstrekt onmogelijk maken. Een ruime week later loopt Kari weg: ze gaat naar Maarten. Die brengt haar naar een veilige plaats en gaat een kleine week later samen met haar naar materiedeskundigen van de politie. *Reactie*: Deze deskundige politiemensen zien erop toe dat het stel wordt gehuisvest op een geheime locatie in een andere provincie. Als Kari een jaar later met haar moeder belt zegt deze: 'Als je dood bent, dans ik op je graf' (Kari en Maarten).
- Een politieagent raakt, zonder dat hij dat aanvankelijk in de gaten heeft, verwickeld in een vrijwillige schaking. Een vrouw vlucht naar de (illegale) man waarmee ze een seksuele relatie heeft. De familie van de vrouw zoekt massaal, en gewapend, naar de geschaakte vrouw. De agent overlegt met een Turkse collega en komt in contact met een materiedeskundige. *Reactie*: De deskundige heeft onmiddellijk door dat het draait om een ernstige eerschending: een vrijwillige schaking en voorhuwelijks seks. Hij legt de agent uit dat de situatie op scherp staat. De familie van het meisje dient in te stemmen met een huwelijk of ze doet dit niet, maar dan verkeert het stel in acuut levensgevaar. De agent en de deskundige volgen langs de zijlijn hoe de toenadering tot de familie van het meisje verloopt. In het eerste gesprek is de sfeer grimmig: er wordt bedreigd met eermoord. De familie zit echter erg met de kwestie in haar maag: ze stemt in met een huwelijk (Ayse en Timur).

In de derde plaats raken bij drie ernstige bedreigingen die verband houden met uithuwelijking op enig moment overheidsfunctionarissen betrokken bij kritische momenten. Dit laat onverlet dat de bedreigde vrouwen in hoge mate zich zelf weten te redden. Het leven van één Turkse vrouw bestaat uit een aaneenschakeling van hachelijke situaties, inclusief kritische momenten. Tot twee keer toe breekt ze als meisje met professionals die de ernst van haar situatie onderschatten en die niet bereid zijn haar koste wat kost buiten het bereik van haar familie te houden. Ze kiest haar eigen weg. Op een later kritisch moment wordt ze op minderjarige leeftijd wel geholpen door professionals: ze wordt meegenomen naar het politiebureau omdat ze als vermist is opgegeven door haar ouders. Ze vertelt dat haar familie, waaronder haar ouders, haar willen vermoorden. Na beraad hierover tussen politie, justitie, de Raad voor de Kinderbescherming en de jeugdzorg, wordt ze ondergebracht in een pleeggezin.

Een andere vrouw vlucht weg bij haar man die haar ernstig bedreigt. Via een dienstverlenend bureau komt ze terecht in de vrouwenopvang. Bij een nieuw kritisch moment wordt ze geholpen door de gemeente. De aangifte van de baby die ze met haar nieuwe

¹⁹ Het is arbitrair hoe kritiek de situatie op dit moment precies is. De situatie is in elk geval uiterst gespannen, al is het maar omdat autochtone gezinnen verwickeld raken in een voor hen ongekend namusconflict.

vriend krijgt wordt opgehouden om te voorkomen dat de Turkse man waarmee ze in scheiding ligt op de hoogte wordt gesteld van de geboorte. Die geboorte zou namelijk tot een (nieuwe) escalatie kunnen leiden.

Eén vrouw weet op een gunstig moment te ontkomen aan haar schoonfamilie die haar gijzelt en bedreigt. Op Schiphol klampt ze de Koninklijke Marechaussee aan die haar overdraagt aan de politie. Ze is illegaal en komt terecht in een privaat opvanghuis.

Per relevante casus

- Een tienermeisje dat haar familie koste wat kost wil ontvluchten (ze wil niet uitgetrouwde worden en wil zich onttrekken aan het studieverbod van haar ouders) is doodsbang voor de gevolgen indien familieleden haar terugvinden. Als ze op enig moment, voor haar definitieve vlucht, haar vader vertelt dat ze weg wilde lopen, zegt deze bijvoorbeeld dat hij dan nog liever heeft dat ze dood gaat. Die reactie is geheel in overeenstemming met de cultuur in haar traditionele en patriarchale familie. Het meisje moet worden opgenomen in het ziekenhuis: ze wil na de opname vluchten en zoekt daartoe voor de opname contact met de jeugdzorg.²⁰ In het ziekenhuis krijgt ze bezoek van een contactpersoon van de jeugdhulpverlening om de vlucht door te spreken. Het meisje schrikt van de naïviteit van deze hulpverlener. Die begrijpt namelijk niet dat ze in levensgevaar verkeert na de vlucht. Het meisje jukt dat ze helemaal niet meer wil vluchten: ze is heel bang voor naïeve en levensbedreigende maatregelen en 'foutjes' van de jeugdhulpverlening. Het meisje schudt om dezelfde reden een psychiater van zich af, waarmee ze in het ziekenhuis in contact wordt gebracht.²¹ Deze professional vergelijkt haar probleem met een 'generatieconflict' dat in 'ieder gezin op een bepaald moment' voorkomt. Hij raadt haar aan om met haar vader te praten over haar wens om op kamers te gaan wonen. Het meisje vindt ook dit erg naïef, omdat zo'n gesprek haar in direct gevaar kan brengen. Als ze de psychiater weer spreekt jukt ze: ze zegt dat het gesprek met haar vader voorspoedig is verlopen. Het meisje zoekt en vindt haar weg in een informeel, particulier opvangcircuit (Sibel);
- Sibel overnacht op een gegeven moment in een jeugdherberg. Bij een naamcontrole wordt ontdekt dat ze wordt 'vermist'. De politie neemt haar mee naar het politiebureau. *Reactie:* De vrouw vertelt haar levensverhaal en benadrukt dat haar ouders haar vermoorden zodra die haar vinden. Er heeft overleg plaats tussen politie, justitie, jeugdzorg en de Raad voor de Kinderbescherming. Ze schatten in dat het een te groot risico is als de ouders van het meisje worden ingelicht. Een contactpersoon van de jeugdzorg neemt het meisje mee. Ze wordt ondergebracht bij een pleeggezin (Sibel);
- Een uitgetrouwde vrouw met twee kinderen loopt, met de kinderen, weg van huis en kondigt een scheiding aan. De situatie verscherpt als ze een seksuele relatie krijgt met een man met een andere nationaliteit. Haar familie is woedend en bedreigt haar met de dood. Ze meldt dit aan een dienstverlenend bureau. *Reactie:* Dit bureau ziet erop toe dat ze wordt opgevangen in een opvangtehuis: speciaal voor zwangere vrouwen, want ze is inmiddels in verwachting van haar vriend. Vervolgens bevalt ze van een jongen. Dit veroorzaakt een bureaucratisch probleem. Na een reguliere geboorteaangifte zou een berichtgeving van geboorte naar de man gaan waarmee ze in scheiding ligt, ingevolge Turkse wetgeving. Dit zou zonder enige twijfel leiden tot escalatie. *Reactie:* De gemeente houdt de geboorte geheim totdat de vrouw veilig onderdak heeft. Bij het zoeken daarnaar wordt ze gesteund door de Federatie Opvang. Er wordt een goed adres gevonden. De Federatie ziet er ook op toe dat haar naam en verblijfplaats geheim worden gehouden. Dit vergt veel tijd en energie, omdat gegevens blijken te zijn verstrekt aan allerhande

²⁰ Deze gebeurtenissen spelen zich af in de jaren tachtig. Tijdens onze reconstructie was de vrouw inmiddels ongeveer 25 jaar op de vlucht. Toch zijn dit soort gebeurtenissen nog actueel, in die zin dat er over wordt gesproken onder (Turkse) vrouwen en dat is van invloed op hun houding tegenover professionals.

²¹ Dit gebeurt vanwege een zelfmoordpoging. Het meisje poogt zelfmoord te plegen omdat ze het helemaal niet zag zitten vanwege het onbegrip dat de jeugdhulpverlening in haar ogen aan de dag had gelegd voor haar zeer ingewikkelde situatie.

instanties. Die worden benaderd en raken overtuigd van de noodzaak tot geheimhouding (Gulasor).

- Een illegaal meisje wordt mishandeld door haar schoonfamilie, omdat ze seks weigert met de man waaraan ze is uitgehuwelijkt. Deze familie zet haar op het vliegtuig naar Turkije, waar ze door andere kwaadwillende familieleden wordt opgewacht. Op Schiphol vlucht ze: ze klampt een Marechaussee aan. *Reactie*: De Koninklijke Marechaussee draagt het meisje over aan de regiopolitie die ervoor zorgt dat ze wordt opgenomen in een private opvanginstantie (Harika).

Wat opvalt

De twee eerste zaken die we in deze paragraaf aan de orde stelden wijzen op een even lastig als belangrijk punt. De politie is nu eenmaal altijd bereikbaar. Daardoor komen complexe en explosieve zaken, tussen andere werkzaamheden door, terecht bij agenten die in de noodhulp werken en die over weinig voorinformatie beschikken. Ze baseren zich op wat ze krijgen te zien en te horen. Dat gaat vaak goed, maar kan op kritische momenten bij een eerconflict dus evengoed verkeerd uitpakken.

Eerder opgemerkte faal- en succesfactoren worden bevestigd. Eens te meer blijkt het gevaar van de valse analogie: bij de vier slepende en gewelddadige echtscheidingen worden de zaken eerder geclassificeerd als huiselijk geweld dan als (ook) een eerconflict met een aanzienlijk hoger escalatiegevaar. Ook blijken de zelfredzaamheid van slachtoffers, een breed sociaal netwerk en de betrokkenheid van materiedeskundigen bij een eerconflict juist bij te dragen aan een succesvolle interventie.

3.4 Kritische processen

Uit het casusonderzoek blijkt dat zich naast kritische momenten die verband houden met het eerconflict ook enkele processen voltrekken waarin levensbedreigende risico's kunnen schuilen voor slachtoffers. Het betreft drie kritische processen, te weten: alledaagse handelingen (routines) die ineens riskant blijken te kunnen zijn; risico's die liggen vervat in de uitwisseling van informatie; en het gevaar dat schuilt in (voormalige) familieleden die gemotiveerd zoeken naar een eerschender.

Riskante routines

Het casusonderzoek toont aan dat slachtoffers kwetsbaar kunnen zijn voor handelingen die voortkomen uit - het vasthouden aan - alledaagse routines. We troffen vier sprekende voorbeelden aan. In alle vier de gevallen raken latere moordenaars op de hoogte van belangrijke informatie over hun slachtoffers.

Het eerste voorbeeld betreft een agent die, hoorbaar in een voor het publiek toegankelijke ruimte, over de telefoon spreekt over het in veiligheid brengen van een bedreigde vrouw. De schoonzus van de vrouw luistert mee en komt zo te weten naar welke gemeente de bedreigde vrouw onderweg is. Ze informeert haar broer, de man van de bedreigde vrouw, die op basis van deze informatie heel snel het telefoonnummer van de verblijfplaats van zijn vrouw achterhaalt.

Een (uitermate slordig) telefoontje van een huisarts levert ook gevaar op. Tegen de nadrukkelijke wens van een vrouw in, belt een huisarts namelijk met haar man omtrent haar gebruik van de prikpil. De man ontsteekt in woede en mishandelt zijn vrouw.

Een derde voorbeeld betreft een ogenschijnlijk gewone informatievraag, waar veel meer achter blijkt te zitten. De man van een in veiligheid gebrachte vrouw belt namelijk met de bank om het nieuwe adres van zijn vrouw te vragen. Hij krijgt dit ('geheime') adres nadat hij de geboortedatum van zijn vrouw heeft doorgegeven.

Ten slotte typt de man van een andere in veiligheid gebrachte vrouw op de website van een zorgverzekeraar enkele persoonsgegevens in van zijn vrouw. Hij achterhaalt zo de postcode van haar zogenaamd geheime adres.

Kwetsbare informatie-uitwisseling

Het vastleggen en uitwisselen van persoonlijke informatie over bedreigde personen is kwetsbaar. Daarbij kan worden gedacht aan het verstrekken van basale mondelinge informatie aan familieleden, aan standaardbrieven naar verkeerde adressen, aan bureaucratische verplichtingen (bijvoorbeeld de plicht om in de GBA ingeschreven te staan) of aan de mogelijkheid om via bekenden in overheidsdienst informatie te achterhalen.

De lokale overheid toont bij twee casus begrip voor de kwetsbaarheid van persoonlijke informatie. Eén keer stemt ze ermee in om een bedreigde vrouw niet op te nemen in de GBA. Een andere keer houdt de gemeente de geboorte van een kind tijdelijk geheim omdat het bekend raken van die geboorte kwaad bloed zou zetten.

Gemotiveerd zoekende familie

Familieleden kunnen uiterst gemotiveerd zoeken naar iemand die de eer heeft geschonden. Verschillende omstandigheden en tactieken maken de 'vindkans' zorgelijk groot. Familieleden kunnen met een grote groep op zoek gaan. We troffen ook aan dat mannen (bijna) solo en gedreven op zoek gingen naar hun (voormalige) vrouw (Elvan, Semra en Akasma). Zoekers worden geholpen door open bronnen en door informatie die op straat blijkt te liggen, bijvoorbeeld informatie over adressen van BVML-huizen. Er wordt contact gezocht met de gevluchte of vermiste vrouw. Een man achterhaalt, naar eigen zeggen, de opvanglocatie van zijn vrouw door goed te luisteren naar wat ze zegt over haar reisgedrag per openbaar vervoer. In combinatie met een kaart met de locaties van BVML-huizen concludeert hij waar zijn vrouw verblijft (Elvan). Om te voorkomen dat vrouwen per telefoon meer informatie prijs geven dan verstandig is, worden ze daarbij soms begeleid door medewerkers van een opvanghuis (Kerzi). Er wordt ook contact gezocht met personen uit de kring rond de gevluchte vrouw: op hen wordt druk uitgeoefend om bruikbare informatie te verstrekken (Harika, Nuray & Akasma). Zoekende familieleden bellen met publieke of private instanties in de hoop zo informatie in te winnen over de verblijfplaats. Zo bleek uit het casusonderzoek dat de website van een zorgverzekeraar en een telefonist van een bank zeer bruikbare informatie verstrekten.

Door informatie te koppelen proberen zoekende familieleden de verblijfplaats te achterhalen. In dit verband is van belang dat vaak wordt gezocht binnen een kleine (Turkse) sektarische gemeenschap. Dit betekent dat veel gericht gezocht kan worden dan cijfers over het totaal aantal Turkse mensen doet vermoeden. Ook is van belang dat binnen zo'n gemeenschap geregeld begrip bestaat voor de 'zoekende' familie: in een koffiehuis kan daarom informatie worden verstrekt die helpt bij het vinden van de eerschender.

3.5 Beleidstekorten

Uit de paragrafen 3.2 en 3.3 blijkt dat professionals (politie, medici, jeugdzorg, vrouwenopvang) signalen van mogelijk levensbedreigend risico en kritische momenten nog vaak niet op waarde schatten. Er worden inschattingfouten gemaakt die resulteren in ontoereikende interventies of zelfs in non-interventie. Dit heeft verschillende achtergronden.

In de eerste plaats schiet de kennis van (uitvoerende) professionals over eengerelateerd geweld *overall* tekort. De situatie verbetert wel, onder meer bij de zogeheten 'pilot eerwraak' in de politieregio's Haaglanden en Zuid-Holland-Zuid.

In de tweede plaats spelen de typische werkomstandigheden van (uitvoerende) professionals hun probleemsigalering en andere interventies parten: hoge werkdruk, veel wisselende klanten en de tucht van prestatie-indicatoren.²² Ook is eengerelateerd geweld voor hen slechts één van de vele problemen waarmee ze, vaak onverwacht, geconfronteerd worden. Hier komt bij dat de informatievoorziening binnen professionele instanties (onder meer politie, onderwijs en vrouwenopvang) omtrent eengerelateerd geweld pover is.²³

In de derde plaats ontbreekt het binnen professionele instanties die een belangrijke rol spelen op dit dossier aan voorgeschreven en beproefde werkwijzen. Het ontbreekt met andere woorden aan specifiek beleid ten aanzien van eengerelateerd geweld, terwijl dat juist wel nodig is vanwege bijzondere complexe en escalatiegevoelige kenmerken. In het kader van (onder meer) de pilot eerwraak in de politieregio's Zuid-Holland-Zuid en Haaglanden wordt geprobeerd hierin wél te voorzien, onder meer met behulp van *check-lists*.

In de vierde plaats bemoeilijkt het zogeheten *Cry Wolf-effect* de interpretatie van afgegeven signalen door uitvoerende professionals, met name ten aanzien van emotionele dreigementen. In het bijzonder politiemensen krijgen namelijk vaak te maken met dergelijke dreigementen die nooit ten uitvoer worden gebracht, waardoor de kans bestaat dat ten onrechte wordt gedacht dat ook nu strafbare en emotionele woorden niet worden omgezet in daden. Het komt ook voor dat een riskant eerconflict wordt verward met minder escalatiegevoelig huiselijk geweld.

Belangrijke instanties binnen de beleidsketen (politie, onderwijs, crisisopvang, vrouwenopvang, jeugdzorg) zoeken in hoge mate solistisch en op decentraal niveau naar pragmatische oplossingen bij eengerelateerd geweld. De bovenlokale informatie-uitwisseling is beperkt. Ze kan wel van de grond komen als een geëscaleerd eerconflict zich uitstrekt over meerdere gemeenten en politieregio's. Expa stimuleerde korps overstijgende samenwerking en informatie-uitwisseling. Het politieveld kent een landelijke expertisecentrum (LECD) en een landelijk coördinator eerwraak. Die coördinator is een trekker van de pilots in Zuid-Holland-Zuid en Haaglanden.

Er wordt bij onderzochte casus niet optimaal ruggespraak gehouden met bovenlokale of landelijke materiedeskundigen. De beperkte benutting van de kennis en vaardigheden van deze deskundigen komt ook door de manier waarop die deskundigheid momenteel is georganiseerd. De deskundigheid is verspreid over een beperkt aantal instellingen en kenners (die soms werken op basis van een bescheiden budget of vrijwillig). Soms wordt een instelling opgeheven en gaan kennis en contacten deels verloren. Een aantal kenners opereert individueel en dat maakt hun kennis kwetsbaar, alleen al omdat deze niet raakt geïnstitutionaliseerd. Sommige universitaire kenners bemiddelen gratis en veelvuldig bij eerconflicten. Dat is waardevol, maar heeft te veel weg van vrijwilligerswerk. Anders gezegd: het verzamelen, verspreiden en benutten van kennis over eengerelateerd geweld ligt te veel in handen van *sleutelfiguren* en kleine instanties en is te weinig een bestuurlijk aangestuurde *sleutelfunctie*. Het valt op dat het soms voorkomt dat sleutelpersonen op lastige dossiers of momenten er nagenoeg alleen voorstaan. Dat is, los van de soms grote deskundigheid, in zich zelf riskant. Al is het maar omdat een sleutelfiguur op een kritiek moment ziek of afwezig kan zijn.

De haperende of zelfs ontbrekende aansturing door de lokale overheid van de aanpak van eengerelateerd geweld heeft verschillende achtergronden, zo merkten we bij het veldwerk

²² Met name gebaseerd op interviews.

²³ Dit komt onder andere doordat de politie eerschendingen niet altijd herkent en voorziet van een ander, meer algemeen label, zoals (huiselijk) geweld, vermissing of verkrachting. Dit is één van de zaken die ter hand is genomen bij de pilot eerwraak in Zuid-Holland-Zuid en Haaglanden. Ook de Federatie Opvang beschikt niet over een registratie met betrouwbare informatie over eengerelateerd geweld. Zo verscheen recent een onderzoek van de Federatie Opvang dat meldt dat meer dan honderd vrouwen in direct levensgevaar verkeren. Om deze cijfers boven water te krijgen moest, bij gebrek aan een goede registratie, een peiling worden uitgevoerd in de eigen organisatie. Inmiddels wordt het registratiesysteem van de vrouwenopvang aangepast.

(interviews, panelbijeenkomsten) voor deze studie. De aanpak van huiselijk geweld is inmiddels wel van de grond gekomen: op Rijksniveau en lokaal, door heel het land. We hebben vastgesteld dat op lokaal niveau nog te vaak, ook in grote gemeenten met een solide algemeen veiligheidsbeleid, wordt gedacht dat het mogelijk is om binnen de aanpak van huiselijk geweld de aanpak van eermoord 'erbij te doen' of dat wordt geredeneerd dat al is voorzien in de aanpak van eengerelateerd geweld door het bredere beleid ten aanzien van huiselijk geweld. Dit is een misvatting: eengerelateerd geweld vergt specifieke kennis en dito interventies.

3.6 Samenvattende conclusies

1. Er bestaat een kloof tussen aan de ene kant de directe etnische sociale omgeving van de slachtoffers en aan de andere kant overheidsinstanties. Bij dertien van de 20 bestudeerde casus hebben we vastgesteld dat slachtoffers signalen over mogelijk levensbedreigend risico hebben afgegeven in hun sociale omgeving. In negen van de dertien gevallen resulteert dit *niet* in een melding bij een overheidsinstantie vanuit die sociale omgeving. Het valt op dat slechts drie maal de politie wordt ingeschakeld vanuit het sociale netwerk van het slachtoffer: daarbij worden zonder uitzondering autochtone relaties benut.
2. De kans dat in de sociale omgeving afgegeven signalen over mogelijk levensbedreigend risico *niet* onder de aandacht worden gebracht van professionals, neemt toe onder de volgende omstandigheden: bij een snelle escalatie van het eerconflict en indien slachtoffers een geïsoleerd leven leiden, inclusief strenge sociale controle binnen eigen gezin of familie.
3. Eén categorie moordzaken blijft in de voorfase buiten het gezichtsveld van de politie. Het betreft (al) de vijf onderzochte moordzaken die verband houden met een seksuele relatie buiten het huwelijk. Dit komt mede doordat de escalatie van deze zaken plaats heeft in een kort tijdsbestek. Die escalatie verrast bij drie zaken de niet-politiële professionals (vrouwenopvang; ziekenhuis; maatschappelijk werkster) die wél op de hoogte raken van signalen van mogelijk levensbedreigend risico. Bij twee zaken raakt de noodhulp van de politie in een laat stadium en op een kritisch moment nog wel eenmalig en kortstondig betrokken: bij gebrek aan voorinformatie en vanwege onvoldoende materiekkennis onderschatten de agenten de risico's (zie wel conclusie 6).
4. Bij vier onderzochte moordzaken die verband houden met een echtscheiding zien uitvoerende politiemensen de specifieke risico's onvoldoende onder ogen. De politie raakt op de hoogte van signalen over mogelijke levensbedreiging: in de voorfase van het conflict en op kritische momenten. Het betreft slepende conflicten die gepaard gaan met tal van bedreigingen en mishandelingen die de slachtoffers ertoe bewegen om naar de politie te stappen. De politie treft maatregelen met een tijdelijk effect die uiteindelijk niet toereikend zijn. De interpretatie van de afgegeven signalen wordt bemoeilijkt door het feit dat er veel hevige conflicten zijn rond echtscheidingen die nu eenmaal niet uitmonden in moord. De cultuurgerelateerde druk op de daders – in casu vier (ex-)mannen – wordt niet op waarde geschat. Die druk komt onder meer tot uitdrukking in zoekgedrag naar de vrouwen en in aanhoudende en emotionele dreigementen.
5. Het casusonderzoek biedt een belangrijk beleidsmatig aanknopingspunt: voor negentien van de 20 bestudeerde casus geldt namelijk dat op enig moment in de

voorfase signalen over mogelijk levensbedreigend risico worden afgegeven. Bij tien casus worden zowel in de sociale omgeving als aan professionals signalen afgegeven. In drie gevallen bereiken deze signalen alleen de sociale omgeving en zes maal louter professionals. Dát er zo vaak signalen worden afgegeven onderstreept een kenmerk van ernstig eengerelateerd geweld. Het betreft namelijk delicten die doorgaans door professionals en door de sociale omgeving kunnen worden waargenomen. Het komt uiteraard wel aan op een goede interpretatie van deze signalen.

6. Drie succesfactoren komen naar voren uit de acht onderzochte casus waarbij ernstige bedreigingen worden omgebogen in een (voorlopig) veilige situatie. In de eerste plaats blijkt zelfredzaamheid van slachtoffers veel waard: ze benutten kansen om te ontkomen aan belagers, ze overtuigen professionals van het gevaar en ze mobiliseren zo mogelijk steun in hun sociale omgeving. Dit laatste attendeert op een volgende factor. In de tweede plaats draagt een breed sociaal netwerk namelijk bij aan de veiligheid van bedreigde vrouwen. Vier ernstig bedreigde vrouwen komen (mede) in een voorlopig veilige situatie terecht doordat ze steun zoeken en krijgen van autochtonen in hun sociale netwerk. In de derde plaats neemt de kwaliteit van de interventies van reguliere uitvoerende ambtenaren sterk toe als ze worden gesteund door materiedeskundigen. Dit laatste vereist natuurlijk wel dat ze zich eerst realiseren dat ze behoefte hebben aan die kennis. Bij drie casus raadplegen uitvoerende politiefunctionarissen in een vroegtijdig stadium materiedeskundigen die hen vervolgens doeltreffend ondersteunen.
7. De gang van zaken bij de twaalf moordzaken legt een beleidstekort bloot. Bij tien van deze zaken raken professionals in de voorfase op de hoogte van signalen over mogelijke levensbedreiging. Mede vanwege inschattingfouten worden geen doeltreffende preventieve maatregelen getroffen. Dit komt in essentie doordat de kennis van (uitvoerende) professionals tekortschiet. De interpretatie wordt ook bemoeilijkt door lastige werkomstandigheden: werkdruk, veel wisselende klanten en de tucht van prestatie-indicatoren. Uitvoerende professionals (bijvoorbeeld politieagenten die noodhulp verlenen) kampen vaak met een informatietekort: tijdens de reguliere uitoefening van hun brede(re) taak krijgen ze ineens te maken met een conflict waarvan ze de voorgeschiedenis doorgaans niet kennen en die ze ook maar ten dele te horen krijgen. Bij gebrek aan bestuurlijke aansturing en specifiek beleid zoeken uitvoerende professionals in hoge mate solistisch en op decentraal niveau op basis van *common sense* naar oplossingen. Ernstig eengerelateerd geweld heeft echter zulke specifieke kenmerken dat dit al snel niet volstaat. Het leidt er ook toe dat de kleine categorie materiedeskundigen te weinig wordt geraadpleegd.

Moordzaken: opsporing en veroordelingen

Inleiding

Dit hoofdstuk beantwoordt de onderzoeksvragen die betrekking hebben op de opsporing en veroordelingen. We presenteren eerst enkele kenmerken van de 27 veroordeelden en de aan hen opgelegde straffen (4.1). Vervolgens gaan we in op de mogelijkheden om repressieve bevoegdheden te benutten bij de preventie van moord, in casu eermoord (4.2). De daarop volgende paragraaf (4.3) behandelt de opsporing en veroordelingen van twee categorieën verdachten: zij die snel worden aangehouden door de politie (vaak op het plaats delict) en verdachten waarnaar politie en justitie nader onderzoek hebben verricht. Het hoofdstuk wordt weer afgesloten met samenvattende conclusies (4.4).

4.1 De veroordeelden

De daders

Voor de twaalf casus die betrekking hebben op moord of poging tot moord worden in totaal 27 personen veroordeeld: zes vrouwen en 21 mannen. De komaf is als volgt: Turks (15), Koeweits (2), Irakees (1), Surinaams-Hindoestaans (6), Afghaans (2) en Nederlands (1). De leeftijden van de daders lopen uiteen van 17 tot 53 jaar: de oudste en jongste dader zijn allebei een man. De jongste vrouwelijke dader is 19 jaar en de oudste 42. De gemiddelde leeftijd van de mannen bedraagt afgerond 30 jaar. Voor vrouwen is dat 32,5 jaar.

De daders van de moordzaken²⁴ geven wat hun dagbesteding betreft een homogeen beeld te zien: ze volgen lager beroepsonderwijs, ze verrichten eenvoudig en dus slecht betaald werk of ze hebben dat gedaan. De uitzondering is een zakenman. De dossiers vermelden de volgende werkzaamheden: installatiemonteur, uitzendwerk, elektricien, medewerkster van een kledingzaak, medewerker van een confectieatelier, medewerker in een restauratie, pizzakoerier, schoonmaker (drie keer), magazijnmedewerker en stadswacht. Enkele vrouwelijke daders zijn klaarblijkelijk huisvrouw.

Schema 4.1: Moordzaken: tenlastelegging, strafeis en straffen

Tenlastelegging	Strafeis O.M.	Vonnis Rechtbank	Hoger Beroep
Moord c.q. doodslag so 1 Mishandeling Poging tot doodslag c.q. zware mishandeling so 2 Woordelijke bedreiging	18 jaar	18 jaar	18 jaar Moord so 1 Poging doodslag so 2 Mishandeling, meermalen gepleegd Bedreiging met enig misdrijf tegen het leven gericht
Medeplegen moord	15 jaar	10 jaar Medeplegen van doodslag	12 jaar Medeplegen van moord
Medeplegen moord	15 jaar	8 jaar Medeplegen van doodslag	12 jaar Medeplegen van moord
Poging medeplegen moord en poging medeplegen doodslag, meermalen gepleegd Verboden wapenbezit	12 jaar	9 jaar Poging medeplegen moord Poging medeplegen doodslag, meermalen	9 jaar Poging medeplegen moord Poging medeplegen doodslag, meermalen gepleegd

²⁴ We bedoelen ook de twee pogingen tot moord. Dat geldt voor alle keren dat we deze term gebruiken in deze paragraaf.

		gepleegd Verboden wapenbezit	Verboden wapenbezit
Poging medeplegen moord en poging medeplegen doodslag, meermalen gepleegd Verboden wapenbezit	9 jaar	5 jaar Poging medeplegen moord Poging medeplegen doodslag, meermalen gepleegd	
Moord Verboden wapenbezit	10 jaar, plus TBS	15 jaar Moord Verboden wapenbezit	12 jaar Moord Verboden wapenbezit
Medeplegen moord	12 jaar	10 jaar Moord	8 jaar Medeplegen moord
Medeplegen moord	12 jaar	10 jaar Medeplegen moord	8 jaar Medeplegen moord
Medeplegen moord	12 jaar	Vrijspraak	5 jaar Medeplegen moord
Medeplegen moord	12 jaar	9 jaar Moord Verboden wapenbezit	8 jaar Moord Verboden wapenbezit
Medeplegen moord	14 jaar	Vrijspraak	
Medeplegen moord	14 jaar	Vrijspraak	
Medeplegen moord Medeplegen doodslag Doodslag Medeplichtigheid doodslag	12 jaar	6 jaar Medeplegen doodslag	8 jaar Medeplegen moord
Medeplegen moord Medeplegen doodslag Doodslag Medeplichtigheid doodslag	10 jaar	Plaatsing in een jeugdinstelling	18 maanden en plaatsing in een jeugdinstelling Medeplegen moord
Moord Wederrechtelijke vrijheidsberoving Verboden wapenbezit	15 jaar	15 jaar Moord Wederrechtelijke vrijheidsberoving Verboden wapenbezit, meermalen gepleegd	In hoger beroep ²⁵
Medeplegen moord Medeplegen wegmaken lijk	10 jaar	10 jaar Medeplegen moord	10 jaar Medeplegen moord
Medeplegen moord Medeplegen wegmaken lijk	8 jaar	7 jaar Medeplegen moord	6 jaar Medeplegen moord
Medeplegen moord	10 jaar	10 jaar Medeplegen moord	12 jaar Medeplegen moord
Medeplegen moord	10 jaar	10 jaar Medeplegen moord	Verdachte stelt hoger beroep, maar trekt dit later in
Medeplegen moord	8 jaar	10 jaar Medeplegen moord	Verdachte in hoger beroep, maar niet ontvankelijk verklaard
Medeplegen moord	4 jaar	4 jaar Medeplegen moord	
Medeplegen moord	4 jaar	4 jaar Medeplegen moord	Ingesteld hoger beroep ingetrokken door verdachte

²⁵ Bij het afsluiten van ons veldwerk

Medeplegen moord	4 jaar	4 jaar Medeplegen moord	
Medeplegen moord	4 jaar	4 jaar Medeplegen moord	4 jaar Medeplegen moord
Medeplegen poging moord Wederrechtelijke vrijheidsberoving	10 jaar	6 jaar ²⁶ Poging moord	In hoger beroep
Medeplegen poging moord Opzettelijke uitlokking poging moord	5 jaar	Vrijspraak medeplegen moord Nietigverklaring opzettelijke uitlokking poging moord	In hoger beroep
Medeplegen poging moord Wederrechtelijke vrijheidsberoving	5 jaar	37 dagen, werkstraf 100 uur ²⁷ Vrijspraak medeplegen moord	In hoger beroep
Medeplegen poging moord Opzettelijke uitlokking poging moord Wederrechtelijke vrijheidsberoving	7 jaar	12 maanden ²⁸ Vrijspraak medeplegen moord	In hoger beroep
Medeplegen poging moord Opzettelijke uitlokking poging moord Wederrechtelijke vrijheidsberoving	7 jaar	Vrijspraak medeplegen moord Nietigverklaring opzettelijke uitlokking poging moord	In hoger beroep
Medeplegen poging moord bedreiging	6 maanden Vrijspraak medeplegen poging moord	37 dagen, werkstraf 120 uur ²⁹ Vrijspraak medeplegen moord	In hoger beroep
Moord	9 jaar plus TBS	9 jaar plus TBS Moord	In hoger beroep

4.2 Repressieve preventie

Harde indicaties, maar geen aanhoudingen

In de onderzochte casus worden de veiligheidsmaatregelen bij ernstige eegerelateerde bedreigingen sterker gericht op het in veiligheid brengen van slachtoffers dan op preventie door middel van aanhoudingen ('preventieve aanhouding'). We hebben bij drie moorden vastgesteld dat de politie op de hoogte was van harde indicaties over (voornemens tot) ernstige strafbare feiten die vrouwen in acuut gevaar brachten, zonder dat ze de hoofdverdachte heeft aangehouden.

In alle drie de casus had de aanhouding van de beschreven mannen in ieder geval op korte termijn de vrouwen in een veiliger situatie gebracht. Te meer omdat de dreiging zo

²⁶ Tevens: voortgezette handeling medeplegen opzettelijke vrijheidsberoving.

²⁷ Veroordeling: voortgezette handeling medeplegen opzettelijke vrijheidsberoving.

²⁸ Veroordeling: voortgezette handeling medeplegen opzettelijke vrijheidsberoving.

²⁹ Veroordeling: voortgezette handeling van bedreiging met enig misdrijf tegen het leven gericht, bedreiging met enig misdrijf waardoor de algemene veiligheid van personen of goederen in gevaar wordt gebracht, bedreiging met verkrachting, bedreiging met brandstichting.

sterk werd veroorzaakt door deze mannen. Hierbij moeten we wel aantekenen dat we niet weten hoe het na aanhouding verder had gelopen. Hadden de mannen in hechtenis gegaan en zou de rechter ze hebben veroordeeld? En zo ja, voor hoe lang? Zouden ze wellicht, net als bij de casus Dilek, in afwachting van de terechtzitting in vrijheid zijn gesteld?

Per relevante casus

- Een vrouw heeft, verspreid over drie jaar, meermalen contact met de politie naar aanleiding van mishandelingen en bedreigingen door haar man. Bij het eerste (bij ons bekende) contact dringt de politie erop aan dat ze aangifte doet. Ze doet dit niet. Als ze haar man verlaat, nemen de mishandelingen toe en wordt ze met de dood bedreigd: ze meldt dit bij de politie. Een migrantenwerkster bevestigt tegenover de politie dat de bedreigingen serieus genomen moeten worden. In een najaar belt ze meerdere keren met de politie om te melden dat haar ex-man wederom bedreigingen uit en rondhangt voor haar woning en bij de school van de kinderen. Een klein jaar later, na een half jaar met betrekkelijke rust, bezoekt de vrouw een politiebureau, omdat ze weer regelmatig wordt lastig gevallen door haar ex-man. Ze is bang dat hij een wapen op zak heeft. Kort daarop wordt ze door haar ex-man vermoord (Elvan).
- De politie, in het bijzonder een wijkagent, komt in contact met een vrouw die vertelt over herhaalde verkrachting, bedreiging en mishandeling door haar man. De vrouw doet geen aangifte. Politie en justitie overwegen om ambtshalve te vervolgen, maar zien daarvan af. Na verloop van tijd bemiddelt de politie tussen deze man en vrouw omtrent onder meer de aanstaande echtscheiding. In aanwezigheid van de politie bedreigt de man zijn vrouw tot twee keer toe. Ongeveer een week later vermoordt hij zijn vrouw (Semra).
- Een vrouw die jarenlang ernstig is mishandeld door haar man vlucht naar een plaatselijk politiebureau. Ze vertelt haar verhaal. Ruim twee maanden later doet ze aangifte vanwege de mishandelingen. Ze spreekt de verwachting uit dat haar man haar op korte termijn zal vermoorden. De politie beschikt over harde aanwijzingen dat de echtgenoot veel in het werk stelt om zijn vrouw te vinden. De man vindt zijn vrouw inderdaad en vermoordt haar (Akasma).

Onderbenutting bestaande bevoegdheden

De discussie omtrent de vraag of de bestaande bevoegdheden toereikend zijn bij de aanpak van eermoord spitst zich toe op repressieve preventie. Het gaat daarbij naast preventieve aanhoudingen ook om het afluisteren van met name het telefoonverkeer in de voorfase van eermoord. Nu hadden de preventieve aanhoudingen bij de casus Elvan, Semra en Akasma geen enkel juridisch beletsel opgeleverd. Sterker, het is in overeenstemming met het (huidige) strafrechtelijke beleid om onder zulke omstandigheden vooral wél aan te houden, al betreft het geen specifiek beleid ten aanzien van eermoord (zie: Aanwijzing voor de opsporing). Indien er informatie voorhanden is omtrent een op stapel staande eermoord, is het mogelijk om de telefoon te tappen. We hebben dit in het casusonderzoek niet vastgesteld. Justitie blijkt wel taps te plaatsen na een eermoord, onder meer ten behoeve van het opsporingsonderzoek naar mogelijke mededaders (zie 4.3). Voor wat deze twee discussiepunten betreft concluderen we niet dat de bevoegdheden tekortschieten. Bestaande bevoegdheden worden onderbenut en dat valt toe te schrijven aan het beleidstekort (zie 3.5). Dit stemt overeen met wat respondenten ons vertelden: “waar een wil is, is een wet”.³⁰

³⁰ Een respondent zou wel willen dat hij personen die zijn verwickeld in een eerconflict kan vorderen om naar het politiebureau te komen, ook zonder aangifte.

4.3 Hoofdverdachten en mogelijke mededaders

Snelle aanhouding hoofdverdachte(n)

Het ligt in de aard van eengerelateerde moorden besloten dat het voor politie en justitie relatief vaak mogelijk is om de voor de hand liggende hoofdverdachte(n) snel aan te houden. Dit komt doordat de delicten relatief vaak op een publieke locatie plaatshebben en hoofdverdachten zich nogal eens – in overeenstemming met de klassieke eermoord – aangeven of in elk geval niet op de vlucht slaan. Bovendien kent de eermoord een (korte of lange) voorgeschiedenis van spanningen, conflicten en escalatiemomenten die op (belangrijke) onderdelen reeds bekend zijn bij de politie of die op hoofdlijnen kunnen worden gereconstrueerd.

Van de manier waarop de moordzaken ter kennis komen van de politie, alsmede over de manier waarop de politie de eerste aanhouding(en) verricht, geven de onderstaande casus een beeld.

Per casus:

- Een man schiet zijn ex-vrouw in haar woning dood. Buren melden het incident en de hoofdverdachte wordt aangehouden;
- Een echtpaar vermoordt een man, waarmee de vrouw een seksuele relatie heeft gehad. Een paar dagen nadat het lijk is gevonden meldt het echtpaar zich bij de politie;
- Onmiddellijk na het schietincident op een publieke plaats melden de twee daders zich bij de politie;
- Een man schiet zijn ex-vrouw op een publieke plaats dood en blijft daar zitten totdat de politie hem arresteert;
- Twee naaste familieleden steken een man neer in zijn woning. De politie vindt de dode man in zijn woning na een tip van de postbode. De verdenking valt al snel op drie familieleden waarmee de man in diepe conflicten was verwickeld;
- Een man schiet een familielid in haar woning neer, belt de politie en wordt aangehouden. In een later stadium worden meer familieleden aangehouden;
- Twee mannelijke gezinsleden vermoorden een jonge vrouw waarna, op aandringen van een ouder gezinslid, de politie wordt gebeld. Ze worden aangehouden;
- Bij twee casus schiet een man zijn vrouw dood. De twee daders geven zich onmiddellijk daarna aan bij de politie;
- Gezinsleden vermoorden een jonge vrouw, dumpen het lijk en doen bij de politie aangifte van vermissing. Eerdere meldingen en interventies van de politie wijzen na deze vondst overduidelijk in de richting van drie gezinsleden die worden aangehouden;
- De politie arriveert naar aanleiding van een telefonische melding als een man net door familieleden is doodgestoken. De familieleden die aanwezig waren in de buurt van de plaats delict worden al snel aangehouden;
- Een man probeert een familielid op een publieke plaats dood te schieten. Getuigen alarmeren de politie en die houdt deze man aan.

De twaalf zaken hebben met elkaar gemeen dat het de politie niet al te veel tijd en energie kost om de voor de hand liggende hoofdverdachte(n) aan te houden. Dan start wat deze verdachten betreft uiteraard het zoeken naar bewijzen, waar allerhande opsporingsmethoden voor worden benut, zoals technisch onderzoek, buurtonderzoek en getuigenverhoor. Uiteraard worden de verdachten gehoord. Er worden in totaal zeventien hoofdverdachten snel aangehouden en veroordeeld: bij elke zaak minstens één.

Mogelijke mededaders: opsporingslijnen

De beschrijving hierboven laat onverlet dat het opsporingsonderzoek naar eermoord op onderdelen juist bepaald lastig en tijdrovend kan zijn. Het betreft in het bijzonder de vraag of

er, naast de hoofdverdachte(n), (andere) mededaders zijn. Ook die vraag ligt besloten in de aard van de moord: literatuur en ervaringskennis leren dat de (poging tot) eermoord vooraf kan worden gegaan door overleg binnen familie of gezin, daarin geuite sociaal-culturele druk en mogelijk feitelijke samenwerking bij de voorbereidingen op de (poging tot) moord.

Bij de twaalf onderzochte casus tonen politie en justitie zich alert ten aanzien van mogelijke mededaders. Dit blijkt onder meer uit het feit dat we hebben geconstateerd dat tijdens het opsporingsonderzoek bij zeven van de twaalf zaken snel telefoontaps worden geplaatst. Bij één zaak wordt op die manier duidelijk dat een gezinslid de dood van een meisje tegenover familieleden in het buitenland afdoet als een verkeersongeval. Dit onderzoek wordt gericht op negentien verdachten en resulteert in een tenlastelegging aan zeventien verdachten.

Per casus

- Bij een moordzaak komen al snel twee hoofdverdachten (een echtpaar) in beeld. Het betreft een moord vanwege een bekend geraakt ernstige eerschending. We treffen in het dossier geen indicaties of opsporingslijnen aan naar andere verdachten (Berat).
- De man die een familielid heeft vermoord, wordt kort na het delict aangehouden. Hij heeft in de periode voor de moord contact met in het bijzonder twee mannelijke familieleden over de eerschending door de vermoorde vrouw, waarbij deze twee zich opwonden over haar gedrag. Direct na de moord probeert hij hen te vergeefs te bellen. Het politieonderzoek resulteert in een tenlastelegging aan de drie mannen. Bij de rechtbank en in hoger beroep wordt de pleger veroordeeld voor moord en worden de andere twee mannen vrijgesproken (Irem).
- Bij het opsporingsonderzoek naar de moord op een meisje, komt aan het licht dat twee gezinsleden klaarblijkelijk aanwezig zijn geweest op de plaats delict. Zij worden vervolgd en veroordeeld. Het opsporingsonderzoek wordt mede gericht op een derde verdachte, ook een gezinslid. Deze verdachte was niet op de plaats delict, maar had zich wel gekeerd tegen de eerschending door het vermoorde meisje. Er wordt onvoldoende bewijs gevonden om hem verder te vervolgen. Het dossier bevat een belastende verklaring omtrent een oom, maar kent geen onderzoeklijnen naar deze man. De twee gezinsleden die klaarblijkelijk op de plaats delict zijn geweest, worden veroordeeld voor het medeplegen van moord (Lateefah).
- Bij een moordzaak treft de politie kort na de moord familieleden aan in de buurt van het plaats delict. Het mondt uit in een tenlastelegging aan zeven familieleden (Amit).
- Na een poging tot moord wordt de hoofdverdachte al snel aangehouden. De aanleiding hiervoor is een zwaarwegende eerschending. De politie start onmiddellijk daarna een onderzoek naar familieleden en twee vrienden van de hoofddader. Het mondt uit in een tenlastelegging aan zes familieleden (Ibrahim).
- Bij vier zaken (Dilek, Elvan, Semra, Akasma) wijst veel in de richting van een (ex-)man die zijn vrouw doodt. We treffen in het dossier geen indicaties³¹ of opsporingslijnen aan naar andere verdachten.
- In een casus richt het opsporingsonderzoek zich op twee hoofdverdachten: een jongeman die het delict (poging moord) pleegt en een man die hem daartoe aanzet. Andere familieleden zijn wel betrokken bij het eerconflict. We treffen in het dossier geen betekenisvolle opsporingslijnen aan naar andere familieleden (Awir).
- Bij deze moordzaak start de politie na het vinden van het lijk een uitgebreid opsporingsonderzoek dat zich richt op acht familieleden en twee vrienden, omdat blijkt dat oneerlijk gedrag van het slachtoffer een gespreksonderwerp is geweest in deze kring. Dit resulteert in een tenlastelegging aan zes familieleden (Hakan).
- Twee jongemannen worden op de plaats delict, waar een meisje is vermoord, aangehouden. De politie start een opsporingsonderzoek naar familieleden die verzeild waren geraakt in het daaraan

³¹ We doelen hierbij onder dit punt op indicaties voor een aandeel in de (poging tot) moord. Dit laat onverlet dat er indicaties kunnen zijn dat familieleden een aandeel gehad zouden kunnen hebben bij bedreigingen of bij een zoektocht naar een gevluchte vrouw. Dergelijke indicaties troffen we aan in het dossier over Akasma.

voorafgaande eerconflict. Beide jongemannen worden bij de rechtbank en in hoger beroep veroordeeld voor het medeplegen van moord (Takiyah).

Veroordelingen

Er komen zeventien snel aangehouden hoofdverdachten voor de rechter. Het gaat politie en justitie relatief gemakkelijk af om het bewijs tegen hen te verzamelen en ze worden zonder uitzondering veroordeeld. De lijn van justitie tegenover hoofdverdachten die als het ware 'met de wapen in de hand naast het lijk' van een familielid worden aangehouden, is grofweg als volgt: de daders hebben een schokkend misdrijf gepleegd en dat dient tot uitdrukking te komen in de straf. De gemiddelde straf bedraagt 9,6 jaar: er wordt één keer TBS opgelegd. De kortste straf (vijf jaar) wordt opgelegd aan een minderjarige die onder grote druk werd gezet door zijn vader. De rechter verwerpt een beroep op psychische overmacht omdat hij oordeelt dat van de verdachte 'meer weerstand kon en mocht worden verwacht'. De uitgeoefende druk is een reden voor strafvermindering voor deze pleger, maar leidt - als spiegelbeeld daarvan - juist tot strafvermeerdering voor zijn vader die tot negen jaar wordt veroordeeld. De opgelegde straffen staan vermeld in het onderstaande schema.

Schema 4.2: 'Snel aangehouden hoofdverdachten': opgelegde straffen

1 x 5 jaar:	1 x poging medeplegen moord/doodslag
2 x 6 jaar:	1 x medeplegen moord; 1 x poging moord (in hoger beroep)
3 x 8 jaar:	2 x medeplegen moord; 1 x o.a. moord;
1 x 9 jaar:	1 x o.a. poging medeplegen moord/doodslag
1 x 9 jaar plus TBS:	1 x moord
3 x 10 jaar:	3 x medeplegen moord
4 x 12 jaar:	3 x medeplegen moord; 1 x o.a. moord
1 x 15 jaar:	1 x o.a. moord (in hoger beroep)
1 x 18 jaar:	1 x o.a. moord

Politie en justitie verrichten onderzoek naar negentien mogelijke mededaders, hetgeen zeventien keer resulteert in een tenlastelegging. Dertien van deze verdachten krijgen 'medeplegen' ten laste gelegd. Hiervan worden er tien door de rechter veroordeeld: zeven keer voor het medeplegen van moord. De straffen staan in schema 4.3 vermeld. De rechterlijke uitspraken onderstrepen dat de bewijslast bij deze categorie verdachten zwaar is. Er volgt zes keer vrijspraak voor medeplegen en de straffen vallen lager uit dan bij de snel aangehouden hoofdverdachten. Deze categorie verdachten vergt onderzoek naar gedragingen die zich vaak afgeschermd, dat wil zeggen in eigen kring, hebben afgespeeld. Bij onderzoek naar beraadslagingen in familieverband valt ook moeilijk te reconstrueren wat er nu precies is gebeurd en wat het aandeel van een ieder daarbij is geweest.

De lat ligt hoog bij medeplegen: er moet bewuste, nauwe en volledige samenwerking worden aangetoond. Bij één zaak volgt tot vijf keer toe vrijspraak van het medeplegen van moord. Aan drie verdachten was subsidiair opzettelijke uitlokking ten laste gelegd. In twee gevallen wordt de dagvaarding nietig verklaard: de rechter verlangt een nauwkeuriger uitwerking. Voorts merkt de rechtbank op dat in enkele gevallen sprake zou kunnen zijn van medeplichtigheid bij moord, maar dat dit niet ten laste is gelegd. Het lijkt ons een belangrijke vingerwijzing. Bij deze zo lastige categorie verdachten - vaak verdachten die mogelijkwijs in de voorbereiding van het delict een aandeel hebben gehad - dienen politie en justitie met grote zorgvuldigheid tewerk te gaan.

Schema 4.3: 'Mogelijke mededaders' waarnaar politie en justitie onderzoek hebben verricht: opgelegde straffen

1 x 37 dagen, werkstraf (100 uur)	1 x voortgezette handeling medeplegen opzettelijke vrijheidsberoving
1 x 37 dagen, werkstraf (120 uur):	1 x o.a. bedreiging
1 x 12 maanden:	1 x voortgezette handeling medeplegen opzettelijke vrijheidsberoving
1 x 18 maanden plus jeugdinrichting:	1 x medeplegen moord
4 x 4 jaar:	4 x medeplegen moord
1 x 5 jaar:	1 x medeplegen moord
1 x 8 jaar:	1 x medeplegen moord

Per relevante casus

- Bij een casus blijkt hoe moeilijk het medeplegen van moord valt te bewijzen. Het valt relatief eenvoudig te bewijzen wie de moord feitelijk heeft gepleegd. Een man belt namelijk vanaf het plaats delict met de politie en wordt aangehouden, kort nadat hij zijn tante heeft vermoord. De officier van justitie tracht de samenwerking van deze plegger met zijn vader en oom aan te tonen. De feitelijke dader zou door hen naar voren zijn geschoven als de ideale eerwaker: alleenstaand en niet zo intelligent. Het staat vast dat de twee oudere mannen zich sterk keerden tegen de levensstijl van de vermoorde vrouw, maar daadwerkelijke samenwerking bij de verwezenlijking van het gepleegde delict wordt volgens de rechter niet bewezen. De twee oudere mannen worden vrijgesproken, ook in hoger beroep (Irem).
- Bij deze casus wordt bewezen dat twee gezinsleden in nauwe en bewuste samenwerking een jong gezinslid hebben vermoord: ze worden veroordeeld voor het medeplegen van moord. Over een ander gezinslid kunnen politie en justitie onvoldoende bewijs vinden dat hij het stoffelijk overschot heeft vervoerd en op de locaties is geweest waar de moord is gepleegd. Hij was wel aangehouden, maar de officier van justitie besluit om hem niet verder te vervolgen (Lateefah).
- Er worden zeven familieleden veroordeeld voor het medeplegen van moord. Ze zijn alle zeven op of vlakbij het plaats delict geweest, waar ze gezamenlijk naartoe waren gereden. Advocaten beroepen zich op psychische overmacht, maar dat wordt verworpen, omdat er ondanks culturele en sociale druk vanwege de aangetaste eer van de familie meer weerstand kon en mocht worden verwacht. Tussen het familieoverleg en de moord verstrijkt zoveel tijd dat de verdachten zich hadden kunnen distantiëren of actie hadden kunnen ondernemen om escalatie te voorkomen. Ondanks emoties wijst dit ook op kalm beraad en rustig overleg. De rechter acht, mede vanwege bepaald agressieve uitlatingen voor en tijdens de autorit en omdat er wapens worden meegenomen, bewezen dat er nauw en volledig is samengewerkt bij de moord. De gradaties van betrokkenheid verschillen en dat komt tot uitdrukking in uiteenlopende strafmaten. Een vrouwelijke verdachte wordt door het Pieter Baan Centrum enigszins verminderd toerekeningsvatbaar geacht. Ook stond zij onder grote druk, maar de rechter oordeelt dat dit niet betekent dat het handelen onvermijdelijk was. De zeven familieleden worden veroordeeld voor het medeplegen van moord (Amit).
- De rechter deelt een niet mis te verstane vingerwijzing uit aan het Openbaar Ministerie. De schutter wordt primair veroordeeld voor poging tot moord. Vijf andere verdachten krijgen onder andere het medeplegen van een poging tot moord tenlastegelegd. Uit het opsporingsonderzoek (onder meer telefoontaps en het verhoren van negen familieleden) blijkt dat er tenminste twee keer een familieberaad is geweest omtrent een ernstige eerschending. Het resulteert erin dat, naast de schutter, vijf personen het medeplegen van een poging tot moord ten laste wordt gelegd. Plus in drie gevallen subsidiair opzettelijke uitlokking. De rechtbank benadrukt dat de lat hoog ligt bij 'medeplegen': er dient een bewuste, nauwe en volledige samenwerking bij de verwezenlijking van het te plegen delict worden bewezen. Dat bewijs wordt volgens de rechter niet geleverd: er volgt vijf keer vrijspraak voor het medeplegen van moord. De rechtbank stelt ook dat de tenlastelegging van opzettelijke uitlokking moet worden uitgewerkt in de dagvaarding. Dat is niet gebeurd en daarom worden drie dagvaardingen op dat punt nietig verklaard. Verder merkt de rechtbank op dat bij een aantal daders wel sprake zou kunnen zijn van medeplichtigheid bij moord, maar dat dit niet ten laste is gelegd. Wel worden twee familieleden veroordeeld voor wederrechtelijke vrijheidsberoving en één voor bedreiging (Ibrahim).

- Een vader en een minderjarige zoon worden onder andere poging tot medeplegen van moord en poging tot medeplegen van doodslag ten laste gelegd. De zoon heeft op een publieke plaats geschoten. De directe aanleiding is een vrijwillige schaking. De vader wordt als hoofddader gezien omdat hij zijn overwicht op zijn zoon heeft aangewend. De advocaat van de jongen beroept zich op psychische overmacht c.q. tijdelijke ontoerekeningsvatbaarheid. Hij zou onder onhoudbare druk van zijn familie (de vader dus in het bijzonder) hebben gestaan om de eer van de familie te redden. Een deskundige van het Pieter Baan Centrum typeert de druk als onhoudbaar. De rechtbank verwerpt dit omdat van de verdachte 'meer weerstand kon en mocht worden verwacht'. De verdachte grijpt naar het meest absolute recht: hij kiest voor de meeste extreme reactie. Dat is disproportioneel, te meer omdat er volgens getuige-deskundigen bij de onderhavige eerschending alternatieven voorhanden waren. Er was voor de verdachte ook geen strikte en acute noodzaak voor zijn daad, redeneert de rechtbank. Te meer omdat hij willens en wetens de wraakactie aan het rollen had gebracht door zijn vader op te bellen om te zeggen dat hij het slachtoffer had gezien. De rechter houdt bij de straftoemeting wel rekening met de op de jongen uitgeoefende druk: de rechterlijke straf valt vier jaar lager uit dan de eis (Awir).
- Er worden zes familieleden (drie mannen en drie vrouwen) aangehouden, maar uiteindelijk worden enkel de drie mannen vervolgd. In eerste aanleg wordt bewezen dat één dader de moord daadwerkelijk heeft gepleegd en een ander de moord heeft uitgelokt. Beiden worden gestraft met tien jaar gevangenisstraf. De zoon van het slachtoffer - die wel op het plaats delict aanwezig was - wordt vrijgesproken. In hoger beroep worden alledrie de verdachten veroordeeld voor het medeplegen van moord, de straffen zijn respectievelijk vijf jaar voor de zoon en acht jaar gevangenisstraf voor de twee andere daders (Hakan).

4.4 Samenvattende conclusies

1. We hebben onderbenutting van repressieve bevoegdheden vastgesteld. De veiligheidsmaatregelen worden sterker gericht op het in veiligheid brengen van vrouwelijke slachtoffers dan op preventie door middel van aanhoudingen. We hebben bij drie moorden vastgesteld dat de politie op de hoogte was van harde indicaties over (voornemens tot) ernstige strafbare feiten door mannen die hun (ex-)vrouw in acuut gevaar brachten, zonder dat ze aanhoudingen verricht. We hebben ook geen enkele keer vastgesteld dat in de voorfase van een moord het telefoonverkeer werd afgetapt.
2. De politie houdt veel hoofdverdachten snel aan: bij twaalf zaken in totaal zeventien verdachten (minstens één per zaak). Dit houdt verband met de aard van de delicten: ze hebben relatief vaak plaats op publieke plaatsen en de hoofdverdachten geven zich vaak aan of slaan niet op de vlucht.
3. Het gaat politie en justitie relatief gemakkelijk af om het bewijs tegen de snel aangehouden hoofdverdachten te verzamelen: ze worden alle zeventien veroordeeld. De gemiddelde straf bedraagt 9,6 jaar: er wordt één keer TBS opgelegd. De kortste straf (vijf jaar) wordt opgelegd aan een minderjarige die onder grote druk werd gezet door zijn vader. De rechter verwerpt een beroep op psychische overmacht omdat hij oordeelt dat van de verdachte 'meer weerstand kon en mocht worden verwacht'. De uitgeoefende druk is een reden voor strafvermindering voor deze pleger, maar leidt - als spiegelbeeld daarvan - juist tot strafvermeerdering voor zijn vader die tot negen jaar wordt veroordeeld.
4. Politie en justitie tonen zich alert ten aanzien van mogelijke mededaders bij de twaalf onderzochte moordzaken. Dit blijkt onder meer uit het feit dat tijdens het opsporingsonderzoek bij zeven van de twaalf zaken snel telefoontaps worden

geplaatst. Dit onderzoek wordt gericht op negentien verdachten en resulteert in een tenlastelegging aan zeventien verdachten.

5. In totaal dertien van de zeventien verdachten waarnaar politie en justitie nader onderzoek hebben verricht (zie vorige conclusie) krijgen 'medeplegen' ten laste gelegd. Tien verdachten worden veroordeeld: zeven verdachten worden veroordeeld voor het medeplegen van moord. Eén van deze zeven veroordeelden is minderjarig: hij krijgt 18 maanden en wordt geplaatst in een jeugdinrichting. De gemiddelde straf van de zes overige veroordeelden bedraagt 4,8 jaar. De rechterlijke uitspraken onderstrepen dat de bewijslast bij deze categorie verdachten zwaar is. Bovendien legt de rechter de lat hoog bij het medeplegen van moord: er moet bewuste, nauwe en volledige samenwerking worden aangetoond.

Kernconclusies

- I Er bestaat een aanzienlijk kennistekort bij de professionele instanties die te maken krijgen met ernstig eengerelateerd geweld. Dit tekort laat zich met name gelden bij uitvoerende professionals (bijvoorbeeld politieagenten in de noodhulp, medici, psychiaters, leerkrachten) die, tussen andere werkzaamheden door, ineens te maken krijgen met dit soort geweld. Ze herkennen het vaak niet als zodanig, hetgeen te snel leidt tot veronachtzaming van de risico's die slachtoffers lopen. Dit verklaart veel van de in dit onderzoek geconstateerde interpretatiefouten en ontoereikende interventies.
- II Dit kennistekort aan de professionele basis grijpt grotendeels terug op een al even aanzienlijk beleidstekort: de politieke urgentie ten aanzien van ernstig eengerelateerd geweld is nog niet vertaald in bestuurlijk en ambtelijk beleid. Het ontbreekt aan voldoende bestuurlijke aansturing, alsmede aan specifiek beleid ten aanzien van (ernstig) eengerelateerd geweld. Op lokaal niveau is vaak onduidelijk wie verantwoordelijk zijn voor de aanpak van ernstig eengerelateerd geweld.
- III Het beleids- en kennistekort leidt ertoe dat belangrijke professionele instanties (politie, onderwijs, crisisopvang, vrouwenopvang, jeugdzorg) in hoge mate solistisch en op decentraal niveau zoeken naar pragmatische oplossingen bij eengerelateerd geweld. De informatie-uitwisseling is beperkt: zowel tussen instanties als bovenlokaal.
- IV Er bestaat een kloof tussen aan de ene kant de directe etnische sociale omgeving van slachtoffers en aan de andere kant overheidsinstanties. Bij dertien van de 20 onderzochte casus raken mensen in de directe etnische omgeving, die het slachtoffer *niet* bedreigen, op de hoogte van signalen over mogelijk levensbedreigend risico. Negen keer resulteert dit *niet* in een melding bij een professionele instantie vanuit die omgeving.
- V Ernstig eengerelateerd geweld is een complexe aangelegenheid, met bovendien onder bepaalde omstandigheden een hoog escalatiegevaar. Materiedeskundigen blijken, ook op kritische momenten, in staat tot steekhoudende analyses en interventies. Een belangrijke beleidsmatige schakel bestaat derhalve uit het herkennen van (ernstig) eengerelateerd geweld aan de professionele basis (dit vergt professionele scholing), waarna materiedeskundigen worden ingeschakeld ten behoeve van de - tweede - interventie.
- VI Bij het op orde brengen van het bestuurlijke beleid kan in organisatorische zin gedeeltelijk aansluiting worden gezocht bij voorzieningen die in het kader van de aanpak van Huiselijk Geweld zijn doorgevoerd. Dit is deels ook inhoudelijk verstandig: een deel van het ernstige eengerelateerde geweld zal immers langs deze kanalen de professionele instanties bereiken. Voor een ander deel dient te worden gewaakt voor het gevaar van de valse analogie: de aanpak van (ernstig) eengerelateerd geweld vergt specifiek beleid en de interventies vergen (thans schaarse) materiedeskundigheid. Voorts is en blijft herkenning van eengerelateerd geweld aan de basis cruciaal: in het kader van de aanpak van Huiselijk Geweld, maar ook daarbuiten.
- VII Bij het in veiligheid brengen van de meest bedreigde slachtoffers moet worden bedacht dat familieleden zeer gemotiveerd naar hen zoeken en dat veel adressen van bestaande opvanglocaties 'op straat liggen' of gemakkelijker vallen te achterhalen dan de bedoeling kan zijn. Er dient een buffer te zijn van, voor professionals toegankelijke, daadwerkelijk geheime opvangplaatsen. Het creëren van dergelijke

plaatsen is geen eenmalige beleidsoperatie: het vergt voortdurende alertheid en zo nodig aanpassingen in de gevolgde werkwijzen. Hiernaast kan het veiligheidsregime op meer reguliere adressen worden aangescherpt: daarbij kan worden geput uit *good practices* (onder andere vrouwen begeleiden bij contacten met familieleden). Om plaatsen beschikbaar te houden in de vrouwenopvang, is veilige (her)huisvesting van belang.

- VIII De veiligheidsmaatregelen worden veel sterker gericht op het in veiligheid brengen van slachtoffers dan op repressieve preventie. Daarmee doelen we op aanhoudingen van personen die familieleden ernstig bedreigen (en soms veel meer dan dat: zware mishandeling, verkrachting), alsook op het plaatsen van telefoontaps bij harde indicaties omtrent voorbereidingen op een eermoord. Dit vergt geen nieuwe bevoegdheden. Sterker: het verrichten van preventieve aanhoudingen zal vaak neerkomen op het - beter - uitvoeren van bestaand beleid.
- IX De slotconclusie biedt een belangrijk aanknopingspunt voor het verbeteren van de aanpak van eengerelateerd geweld. In de voorfase van ernstig eengerelateerd geweld worden vaak – in ons casuonderzoek bij negentien van de 20 zaken – signalen over mogelijk levensbedreigend risico afgegeven: in de sociale omgeving en/of aan professionals. Dit betekent dat met beleid dat is gericht op betere professionele herkenning en interpretatie van dit soort geweld, alsmede op het vergroten van de meldingsbereidheid in de sociale omgeving van slachtoffers, betekenisvolle vooruitgang kan worden geboekt. Dit vergt echter wel volharding, zo volgt met name uit de conclusies I tot en met IV.

Epiloog

We hebben zelden criminologisch onderzoek verricht naar een zo'n intrigerend en indringend onderwerp als eermoord. Het was op bepaalde momenten moeilijk om de nuchtere onderzoeksblik vast te houden. Je leest onder meer in gruwelijke details hoe een meisje vanwege enkele tieneraffaires is omgebracht door haar ouders.

Uit alle dossierstukken en interviews komt een tegendraadse trend naar voren die we betitelen als de *moderniseringsparadox*. Jonge allochtone vrouwen willen in toenemende mate vrij zijn en zelf beschikken over hun leven, inclusief hun liefdesleven. Dat is mooi, ook door de beleidsbril van de Nederlandse overheid. De paradox is echter dat juist door dit vrijere of modernere gedrag van vrouwen het aantal ernstige eerconflicten zal toenemen in het komende decennium. Indien vrouwen in vrijheid een liefdes- en huwelijkspartner kiezen en eerder het initiatief nemen tot een echtscheiding, zal dit hen binnen traditionele gezinnen en families - alsook de mannen waarmee ze een relatie krijgen - nog vaak in een lastige of zelfs regelrecht onveilige situatie brengen. Dit is op zich een reden om een stevige beleidsinspanning te leveren ten behoeve van de aanpak van eegerelateerd geweld: preventief én repressief. Deze studie onderstreept de noodzaak hiertoe doordat duidelijk is gebleken dat er op kritische momenten nog te vaak ontoereikend wordt ingegrepen, mede door toedoen van een aanzienlijk beleidstekort.

We hechten eraan om hier door middel van een epiloog nog wat aan toe te voegen. Tijdens het veldwerk hebben we gemerkt dat 'het veld' in beweging is gekomen om eegerelateerd geweld eerder te spotten en beter aan te pakken. De manieren waarop dit gebeurt lopen uiteen: van 'het bespreekbaar maken' in allochtone kringen tot aan een meer assertief opsporingsonderzoek naar mogelijke mededaders van een eermoord. Een gezichtsbepalend voorbeeld van beleidsvernieuwing is de pilot eerwraak in de politieregio's Zuid-Holland-Zuid en Haaglanden. Deze pilot onderstreept dat dit onderzoek - naar onder meer moordzaken die hebben gespeeld tussen 1999 en 2004 - zich op een breukvlak bevindt. Er komt juist nu beleid van de grond dat beoogt om de beleidstekorten en inschattingfouten die we - naast doortastende interventies - hebben geconstateerd in de toekomst te voorkomen. Of de pilot daartoe ook volstaat weten we niet: er zijn geen evaluaties voorhanden, al spreekt datgene wat we erover hebben vernomen ons aan. Dat neemt niet weg dat die pilot nu nog maar in twee van de 25 politieregio's loopt en dat de politie een, op zich bewonderenswaardige, prominente rol speelt en wij door een bestuurskundige bril graag zouden zien dat er juist ook een betere bestuurlijke aansturing van de aanpak van eermoord van de grond komt: op lokaal en op nationaal niveau.

We hopen en verwachten dat deze studie daartoe tal van bouwstenen aanlevert, al leggen we ons er zonder tegenzin bij neer dat het formuleren van aanbevelingen niet binnen de opdracht viel. We hopen dat de, niet zelden geïnvolveerde, professionals en instanties met kennis over eermoord door bestuurders in de gelegenheid worden gesteld die kennis te verspreiden, te borgen en tot uitdrukking te brengen in beleid.

Bijlagen

Bijlage 1

Dankzegging

We zijn de respondenten die hun kennis met ons deelden dankbaar voor hun bijdrage aan dit onderzoek. In het bijzonder waren we onder de indruk van twee bedreigde vrouwen die ons hun levensverhaal wilden vertellen. Eén ingevoerde respondent, Ane Nauta, heeft ons met zo veel raad en daad bijgestaan dat hij ons ermee in verlegenheid bracht.

We hebben geprofiteerd van de beraadslagingen en bemerkingen van de begeleidingscommissie van dit onderzoek. Die bestond uit: mw. Mr. N.J. Epker-Laverman, voorzitter (Ministerie van Justitie, Afdelingshoofd Besturing Directie Justitieel Jeugdbeleid); dhr. H. Janssen (Ministerie van Justitie, Programmaleider Aanpak huiselijk geweld); mw. C.G.M. Gerrits (Ministerie van Justitie, Directie Coördinatie Integratiebeleid Minderheden); Ir. A.S.J. Koks (Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport, Directie Lokaal Beleid); dhr. drs. F. Willemsen (WODC, Senior projectbegeleider), dhr. drs. H. van der Woude (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Afdeling Politieel Veiligheidsbeleid) en dhr. prof. dr. P.J. van Koppen (onder meer Senior hoofdonderzoeker bij het NSCR; Hoogleraar Rechtspsychologie, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Vrije Universiteit Amsterdam en Hoogleraar Rechtspsychologie, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Universiteit Maastricht).

Bijlage 2

Verantwoording

Het veldwerk voor dit onderzoek is verricht in de periode van december 2004 tot en met maart 2005. In de eerste maand hebben we ons toegelegd op een literatuurstudie (als onderdeel van een open bronnen onderzoek, inclusief een mediascan) en op het afnemen van interviews. Dit diende er niet alleen toe om inzicht te verkrijgen in de materie, maar ook om casus te selecteren voor dit onderzoek.

We hebben op basis van open bronnen en interviews een casusinventarisatie gemaakt. Daarbij hebben we ons (na afspraken daaromtrent met de begeleidingscommissie) niet alleen gericht op moordzaken, maar ook op zaken waarbij slachtoffers van ernstige eengerelateerde bedreigingen in (voorlopige) veiligheid zijn gebracht. Dit was belangrijk omdat zo inzicht verkregen kon worden in omstandigheden (aard van de conflicten) en interventies die (mede) het verschil maakten tussen moord en een voorlopig veilige afloop van een zaak. Dit betekende wel dat we ook hebben gezocht naar zaken waarvan geen strafrechtelijke dossier voorhanden was.

Dit heeft gevolgen gehad voor onze werkwijze. We hebben twaalf strafrechtelijke dossiers bestudeerd: tien inzake moord en twee dossiers betrof een poging tot moord. De beschrijving en analyse van deze zaken hebben we op deze dossiers gebaseerd. Daarnaast hebben we acht zaken bestudeerd op basis van diepte-interviews met sleutelrespondenten. Over elk van deze zaken hebben we gesproken met tenminste één betrokken professional. In twee gevallen hebben we ook uitvoerig gesproken met twee vrouwelijke slachtoffers. Bij al deze 20 zaken hebben we dezelfde vragen beantwoord. Die vragen staan geformuleerd in de inleiding op dit onderzoek. Het casuonderzoek is grotendeels uitgevoerd in de periode van januari 2005 tot en met maart 2005.

Bij het selecteren van de casus zijn de volgende criteria gehanteerd:

- Het gaat om eengerelateerde delicten in de relationele sfeer (tussen ouders-kinderen, echtgenoten en ex-partners, broers-zussen, neef-nicht), dan wel die zijn oorzaak heeft in de relationele sfeer;
- Waarbij veelal familieleden van de pleger en die van het slachtoffer een belangrijke rol spelen;
- Het gaat om zaken waarbij (herstel van geschonden) eer een motief voor het plegen van het delict was – of waarbij dat vooraf in hoge mate het geval bleek te zijn;
- Het gaat om zaken met en zonder dodelijke afloop;
- Het dient te gaan om zaken waarbij de pleger en/of het slachtoffer afkomstig is uit verschillende etnische groepen - niet uitsluitend Turkse - waar eerwraak zich traditioneel voordoet;
- Zaken met een zekere spreiding door het land;
- Zaken met een zekere variatie in de aard van de eerschending.

De onderzochte zaken betreffen delicten die zijn gepleegd in de periode van 1999 tot en met 2004.

We hebben naast de interviews ook twee panelbijeenkomsten georganiseerd: in Almelo en in Den Haag. We hebben daarbij niet alleen aandacht geschonken aan concrete casus waarmee de respondenten ervaring hadden opgedaan, maar ook aan de (bestuurlijke) organisatie en inhoud van de aanpak van eengerelateerd geweld. De panelbijeenkomsten zijn bijgewoond door 16 respondenten en we hebben met in totaal 31 personen een vraaggesprek gevoerd: zie de schema's hieronder.

Interviews: respondentent

Arslan, Z.	Directeur Samenwerkende Turkse Organisaties Overijssel (STO)
Aydogan, S.	Beleidsmedewerker TransAct
Bagci, S.K.	Voorzitter Inspraakorgaan Turken in Nederland
Bakker, H.	Transact, Projectleider Quicksan eerwraak in Nederland
Barut, N.	Eerwraak deskundige, Politie Zuid-Holland-Zuid.
Baudoin J.	Casewerker bij De Bocht
Borra, R.	RIAGG
Brunschot, K. van	Federatie Opvang
Chabane, T.	Allochtone Vrouwentelefoon Rijnmond
Damen, A.H.J.M.	Officier van Justitie, Parket Almelo
Dijksman, G.	Landelijk projectleider huiselijk geweld, Politie Zuid-Holland-Zuid
Eck, C. van	Eerwraakdeskundige
Ermers, R.	Midden-Oosten deskundige
Janssen, J.	Cultureel antropologe; medewerker Pilot eerwraak Zuid-Holland-Zuid, Politie Haaglanden
Knoet-Vreken, O.	Projectleider geweld binnenshuis, Politie Haaglanden
Limburg, J.	Trainer / Adviseur Expa
Mansouri, M.	Maatschappelijk werkster bij Vrouwenopvang Saadet
Nauta, A.	Eerwraakdeskundige, Universiteit van Leiden
Noij, E.	Preventie coördinator Vrouwenopvang Saadet
Reemst, J.K.	Turkoloog
Sarian, D.	Officier van Justitie, parket Zwolle - Lelystad
Tatoglu, N.	Voorzitter Stichting Kezban
Marjan, Dennis en Nadia	Theatergroep DOX
Timmer, W.	Projectleider Pilot eerwraak Zuid-Holland-Zuid, Politie Haaglanden
Valk, P. van.	Officier van Justitie, Parket Almelo
Veelen, C. van	Theoloog

We hebben hiernaast met twee anonieme vrouwelijke respondenten gesproken (slachtoffer van ernstige eengerelateerde bedreigingen) en met een bestuursambtenaar die bij een van deze twee zaken was betrokken.

Panelbijeenkomsten: deelnemers

Al Hasani, S.	Teletrust: allochtone vrouwentelefoon
Attil, M.	Politie Twente
Barut, N.	Eerwraakdeskundige, Politie Zuid-Holland-Zuid
Boer, A.	Politie Amsterdam
Chabane, T.	Allochtone Vrouwentelefoon Rijnmond
el-Hantali, S.	Stichting Het Spiegelbeeld
Gortworst, J.	Federatie opvang / Stichting tegen vrouwenhandel / mede-auteur Quicksan eerwraak in Nederland
Houwen, M.	Projectleider huiselijk geweld, Politie Amsterdam
Janssen, J.	Cultureel antropologe; medewerker Pilot eerwraak Zuid-Holland-Zuid, Politie Haaglanden

Kroesen, M.	Projectleider huiselijk geweld, Politie Twente
Ouchan, K.	Leerlingbegeleidster ROC Twente / Enschede / Hengelo
Peterman, G.	Beheersadviseur 'veiligheid en hulpverlening' gemeente Almelo
Scali, M.	Directeur Vrouwenopvang Zuid-Holland
Tatoglu, N.	Voorzitter Stichting Kezban
Timmer, W.	Projectleider Pilot eerwraak Zuid-Holland-Zuid, Politie Haaglanden
Vader, J.	Vrouwenopvang Amsterdam

Bijlage 3

Geraadpleegde bronnen

Amnesty International (2003) Amnesty International press release: *Afghanistan: No justice and security for women*, AI Index: ASA 11/025/2003, News Service No: 226, 6 October 2003

Amnesty International (2004), *It's in our hands. Stop violence against women*. London: Amnesty International Publications

Araji, S. K. (2000) "Crimes of Honor and Shame: Violence against Women in Non-Western and Western Societies", *The Red Feather Journal of Postmodern Criminology*, Vol. 8, www.tryoung.com/journal-pomocrim/vol-8-shaming/araji.html

Arda, Seçil (2003) *Vrij als een vogel of vogelvrij*. Den Haag: RMO

Bakker, H. (2003) *Eerwraak in Nederland: Een quickscan van de stand van zaken*. Utrecht: TransAct

Bedell, Geraldine "Death before dishonour", in *The Observer* 21-11-2004

Cense, M., Nieuwenhuizen, P, Pauli, T. en Steenbergen, B. (2004) *Mozaïek handboek*, Utrecht: TransAct

Chakma, Suhas (2004) "Confronting honour killing". *The Pioneer* (India, internet-editie), 22 november 2004

Deutscher Bundestag (2001) *Im Namen der "Ehre" – Gewalt gegen Frauen weltweit achten*, Drucksache 14/7457, 13-11-2001

E-Quality (2004) *Factsheet Mensenrechten van vrouwen in het integratiebeleid*. Den Haag: E-Quality Kenniscentrum voor emancipatie in de multiculturele samenleving, 30 september 2004

Eck, C. van. (2001), *Door bloed gezuiverd, eerwraak bij Turken in Nederland*, Uitgeverij Bert Bakker

Eck, Clementine van (2002): "Eerwraak bij Turken in Nederland: kritiek die geen hout snijdt". In: *Tijdschrift voor Criminologie*, 44

Equivalent (2004), *Handboek huiselijk geweld & allochtone gezinnen*. Almelo: Equivalent

Expert meeting on violence in the name of honour (2003), Stockholm: Justitiedepartementet

Ferwerda, H.B. (2004), *Huiselijk geweld: de voordeur op een kier. Omvang, aard en achtergronden in 2004 op basis van landelijke politiecijfers*. Dordrecht: Advies- en onderzoeksgroep Beke

Gemeente Amsterdam (2004), *Veiligheidsplan Amsterdam: actieprogramma aanpak huiselijk geweld*, Amsterdam: Bestuursdienst

Gezik, E. (2002). *Eer, identiteit en moord : een vergelijkende studie tussen Nederland, Duitsland en Turkije*. Utrecht: Nederlands Centrum Buitenlanders

Goderie, M. en Ter Woerds, S. (2003) *Veilige gemeenten waar vrouwen willen wonen, Een voorstudie naar lokale monitoring van vrouwenveiligheid*, Verwey-Jonker Instituut

Gortworst, J en A. Schuurman (Federatie Opvang), 'Eerwraak.....ook in de vrouwenopvang: de enige uitweg? Concept-rapportage van een quick scan naar aard en omvang van eerwraak in de vrouwenopvang'.

Gurp, Lisette van (2003). *De veilige gemeente. Vuistregels voor gemeenten die beleid gaan maken over seksueel en huiselijk geweld*. Utrecht: Transact

Hoedt, Matthieu den en Jansen, Mariëlle (2002), *Evaluatie Geweld in Relaties Interventie Project*, Houten: Ipsos Facto

Honour based violence Greece (2004): status report, Athene: Institute of Equality

Human Rights Watch (2004) *Jordan: Victims Jailed in 'Honor' Crime Cases*, April 20, 2004.

Human Rights Watch (2004) Honoring the killers: justice denied for "honor" crimes in Jordan. *Human Rights Watch*, 16, 1(E), April 2004

Inventarisatie methodieken Huiselijk Geweld, Transact/NIZW jeugd, september 2004

Jones, D. (2003) 'Honour' killing. *Daily Mail*, 10/10/2003

Kahn, T. (2003) *Honor Killings: Definition and Contextual Review*, paper

Krebbers, E. en Van de Velde, I. (2004), *Eerwraak ingezet tegen migratie*, De Fabel van de illegaal, <http://www.gebladerte.nl/11012f64.htm>

Kvinnoforum (2003) *a Resource Book for Working Against Honour Related Violence: Based on the project "Honour Related Violence in Europe – mapping of occurrence, support and preventive measures"*. Stockholm: Kvinnoforum.

Kvinnoforum (2003) *A resource book for working against honour related violence*, Stockholm: Kvinnoforum

Kvinnoforum (2004) *Honour Related Violence within a Global Perspective: Mitigation and prevention in Europe*, Stockholm: Kvinnoforum

Kvinnoforum (2005) *Honour Related Violence; European Resource Book and Good Practice*, Stockholm: Kvinnoforum

Luopajarvi, Katja (2003) *State responses to honour killings*. Åbo: Åbo Akademi University, Institute for Human Rights

Marcus, Rachel (1993) *Violence against women in Bangladesh, Pakistan, Egypt, Sudan, Senegal and Yemen*. Brighton: Bridge (development – gender)

Maris van Sandelingenambacht, C.W. (2002) 'Ik heb mijn namus gezuiverd': Over eerwraak en cultureel verweer. In: *Justitiële verkenningen*, Culturele diversiteit. 28, 5, 2002

- Ministerie van Justitie (2002), *Privé geweld, publieke zaak*. Den Haag: Ministerie van Justitie
- Muslim Council of Britain, *Honour Killing: A Crime against Islam*, www.mcb.org.uk
- Nauta, A. (2004), *Maatregelen en delicten rondom de 'namus'*. Niet gepubliceerd.
- Nauta, A. en Werdmölder, H. (2002), "Onderzoek naar kenmerken van eerwraak". In: *Tijdschrift voor Criminologie* 44 (4)
- Nieuwebeerta, Paul en Leistra, Gerlof (2003), *Moord en doodslag in Nederland 1992-2001*. Voorburg/Heerlen: CBS
- Nieuwebeerta, Paul en Leistra, Gerlof (2003) *Moord en doodslag in Nederland 1992-2001*, Prometheus Amsterdam, p. 101
- Reid, Sheila (2003), *Preventing violence against women. A European perspective*. Straatsburg: Europese Commissie
- Samad, Yunas en Eade, John (2002), *Community perceptions of forced marriage*, London: Foreign and Commonwealth Office
- Strijbosch, F. (1991), *Culturele delicten in de Molukse gemeenschap*, Nederlands Juristenblad, aflevering 19, 666-672
- Timmer, W (2005), "De pilot eerwraak levert exacte cijfers op" (Gastcolumn), in: Algemeen Politieblad, 154, 5, p. 7)
- United Nations (2002) *Integration of the human rights of women and the gender perspective violence against women: Report of the Special Rapporteur on violence against women, its causes and consequences*. E/CN.4/2002/83, 31 January 2002
- Vandello J.A. & Cohen D. (2003) Male honor and female fidelity: implicit cultural scripts that perpetuate domestic violence. *Journal of personality and social psychology*. 84, 5, 997-1010
- Vreeken, R. (2004) "Een huiverigwekkende boodschap aan alle vrouwen". *De Volkskrant*, 13 december 2004
- Vreeken, R. (2004) De mazen in de Pakistaanse wet tegen eerwraak. *De Volkskrant*, 15 december 2004
- Wormhoudt, R. (1986) Culturele achtergronden: Strafvuitsluitingsgronden? *Proces*, nummer 12, 329-337
- Wubbels, S., (2004) *Nieuwsbrief 'Etnische minderheden en politiezorg'*, editie 9. Delfzijl: Regiopolitie Groningen
- Yesilgöz, Y. (1995), Allah, Satan en het recht. *Communicatie met Turkse verdachten*, Utrecht.
- Yildiz, O. (2002), *Meningen over eerwraak onder Turken in Rotterdam en Den Haag*, Afstudeerscriptie Faculteit Rechtswetenschappen, Erasmus Universiteit Rotterdam p. 64

Parlementaire stukken

Brief minister van Vreemdelingenzaken en Integratiebeleid d.d. 1 november 2004 (kenmerk 5314865/04)

TK vergaderjaar 2003-2004, 29 203 nr. 11

TK vergaderjaar 2003-2004, 28 345, nr 19

TK vergaderjaar 2003-2004, 28 345, nr. 10 (motie Hirsi Ali en Wolfsen)

TK vergaderjaar 2004–2005, 29 800, hoofdstuk XV, nr. 2

We hebben ook een knipselkrant aangelegd.